

Id. Binder Pál Jancsik Andor

ÉS ÉLNI KELLETT TOVÁBB

Két emlékirat

Erdélyi Gondolat

[Erdélyi Magyar Adatbank]

ÉS ÉLNI KELLETT TOVÁBB

Két emlékirat

Id. Binder Pál
MEGEMLÉKEZÉS ÉLETEM NÉHÁNY ESEMÉNYÉRŐL

Jancsik Andor
SZEGÉNYEMBER ÉLETE

Vetési László bevezetőjével

ERDÉLYI GONDOLAT KÖNYVKIADÓ

SZÉKELYUDVARHELY 1995

AZ ERDÉLYI GONDOLAT
SZERKESZTŐBIZOTTSÁGA

BEKE SÁNDOR (igazgató)
BENKŐ ANDRÁS
CSEKE GÁBOR (kiadói tanácsos)
CSEKE PÉTER
FODOR SÁNDOR
JANCSIK PÁL
KOZMA MÁRIA
NAGY OLGA
PÉNTEK JÁNOS
RÓTH ANDRÁS LAJOS

© Id. BINDER PÁL — JANCSIK ANDOR, 1995
ISBN 973-97070-1-7

Megjelent
a Magyar Művelődési és Közoktatási Minisztérium
támogatásával

ÉLNI ÉS EMLÉKEZNI

Emlékekkel tele táj ez a miénk – emlékezések kora egész történelmünk. Ahányszor lódítottak egyet rajtunk az évszázadok, ahányszor jelenünk rozoga szekereit elragadták velünk a fékezhetetlen lovak, és mi mégis megmaradtunk, annyiszor lett fontos a tanúságtétel, a hagykozás a túlélés csodájáról, melynek hőse mindannyiszor vallomást tenni kényszerül személyes sikerélményéről, így szolgálva a folytonosságot.

Mi minden is esett meg velünk ebben az utolsó évszázadban! Hogyan is lehetne ezt aggyal és szívvel követni? Bárhonnan is szakítanánk ki harminc vagy negyven esztendő, mindenütt és minden más, mint előtte és utána volt. A századforduló csendes és békés polgári életformáját hirtelen törte össze az első világháború és Trianon. A két világháború között a megkurtított földrajzi és nyelvi határok közé szorult erdélyi nép minden rétege más és más alulnézetét nyújtja a dolgos mindennapoknak és a jogokért vívott harcnak. A második világégés és az utána következő szűk fellélegző évtized nem sokáig ugyan, de a nagy remények és illúziók ideje is, hogy aztán a legsötétebb lélekszorító negyven esztendő zuhanjon le ránk.

Kétmilliónyi erdélyi magyar koronatanú lett egy gyászos színelváltozásban.

A szekér pedig zuhanva érkezett alá a nagy európai szakadékba. Az életben maradtak a megmaradás csodájáról vallanak, önéletírásokban hagynak testamentumot az utókornak, mert lehetetlen, hogy amiket láttak és hallottak, azokról ne szóljanak.

*

Két életpálya, két emlékirás, két külön világ és mégis sokban ugyanaz. Összeköti őket a nagyjából azonos életkor, ifjúságuk ideje, a század első két évtizede. Ámbár más-más földrajzi területen élnek, gyermekkoruk, kibontakozásuk helyszíne szorongatóan végvári. Az olvasó döbbenetesen szerez majd tudomást arról, hogy mindkét emlékező a maga területén – ahol túlélte és amit megélt – az egyik utolsó tanú: a helyszín, a táj, az életforma megismételhetetlen, és úgy be sem járható többé.

Id. Binder Pál – írása címéhez illően – nem teljes emlékiratot készít, hanem csak élete néhány jelesebb korszakát rögzíti, különös hangsúllyal a század első két évtizedére. Mert az emlékek között mindig a gyermekkor a

legszebb, leggondtalanabb és legszínesebb; itt a legmaradandóbbak a nyomok: ekkor születik a személyiség. Nagyenyeden született, ahol akkor édesapja Alsófehér vármegye szolgabírája volt, majd Alvincre, később pedig Marosújvárra költöznek. A család házai és birtokai révén szorosabb szálakkal kötődik Alvinchez és a Maroson túli Borberekhez, ahol az állami tisztviselés mellett komoly gazdálkodás is folyt. Emlékirónk tolla nyomán gazdagon árnyalt kép tárul elénk a századforduló birtokos-tisztviselő családjának, a kis és nagy közösségek, falvaink polgári életének mindennapjairól.

Marosújvár, ez a hajdani kis bányászfalu, a századfordulón épült szóda-gyárával nőtte ki magát kisvárossá. Meglepő, hogy polgársága mennyi jeles értelmiséget adott az erdélyi magyarságnak: Jancsó Elemért és Bélát, Horváth Jenő ref. teológiai tanárt, Gudor Lajos lelkészt és Furdek Mátyás közgazdászt, de mellettük egy másik jótollú emlékiró, Bucsy Gábor hangszerkészítő írásának is ide kötődik néhány esztendeje.

A felszámolás szomorú krónikája ez az írás. Aki a mai Marosújvárt, Alvincet, Magyarigent, Borbereket vagy Malomvizet ismeri, döbbenet olvashat ott egy virágzó kisbirtokosi vagy iparos életről, ahol nemcsak a munka és gazdálkodás, de a társasági élet is jól szervezett keretben folyt. Ma már Borberekén és Malomvizen egyetlen magyar sem él, Magyarigen is a Bod Péter sírjával és emlékével és a tíz emlékezővel már csak jelkép maradt az egyetemes magyarság számára. Alvinc a hajdani kiterjedt püspöki birtokaival és a ferences kolostorral szinte teljesen népeesség nélkül maradt. A munka és a társas élet, a baráti kapcsolatok és a szórakozás, a mindennapok és az ünnepek váltakozó együttesében, a gyermek és ifjúkor alulnézetében tárul elénk egy azóta eltűnt világ; nevek, helyszínek, utcák, házak és arcok sorakoznak – és mindezek egyik utolsó tanújaként szól, emlékezik nekünk Binder Pál.

Jancsik Andor is egy soknemzetiségű, akkor még Csanád megyei községben, Nagylakon született. Más a múlt, mások a gyökerek: apja szegénységgel küszködő szabómester, akinek népes családot kell eltartania, és így a gyermekek továbbtanulásra nem is gondolhatnak. A gyermekkor és az otthon gondtalan évei után mesterséget kell tehát tanulni, és a kor szokása szerint marad az inaskodás egy szíjgyártómester mellett. A szülőfalu után aradi, szegedi és nagyszalontai inas- és segédévek következnek, majd derékba tört mindent a katonaság, az első világháború. Szerbia, Galícia, Lengyelország, Olaszhon a legfontosabb állomások, ahol szembesülni kell a megaláztatással és halállal is. A

hazatérés is sok szomorúsággal várja: a koldulás szélén kell látnia szinte teljesen megvakult, egyedül maradt édesanyját.

Trianon után Nagylak határfalu lett: hallgatni és élni kell tovább, ez a túlélés egyetlen útja. Családot alapít: egy kalaposmester leányát veszi feleségül, de a családtól nemsokára el kell válni, mert munkát kell keresni. Így érkezik Brassóba, ahová később a család is utána költözik. Ezekkel a időkkel, majd az utóbbi évek rövid leírásával zárulnak emlékirónk sorai.

Jancsik Andor mélyebben elemző, az apróbb árnyalatokra is színesebben odafigyelő írást ad a kezünkbe. A részletekbe felaprózódó és elvesző adatolás helyett már-már a szépirodalom képi és stiláris tömörségével tűnnek eléink a gyermekkor tündéri világa és az ifjúkor évei. Binder Pálnál fontosabbak a helyszínek, a nevek és arcok pontossága: a dokumentumszerűség.

*

Két arc, két emlékező és emlékirat, és mégis egy. Túléltek egy évszázadot, és ez a legnagyobb történelmi tettük. Ennek példáját hagyják reánk, az olvasókra, hogy mi is ekképpen cselekedjünk.

Vetési László

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Id. Binder Pál

**MEGEMLEKEZÉS ÉLETEM NÉHÁNY
ESEMÉNYÉRŐL**

NAGYENYED

Születtem Nagyenyeden, a Vármegyeháza közelében lévő Szentkirály utca egyik földszintes házában, 1900. augusztus hó 17-én, egy pénteki napon, reggel háromnegyed kilenc órakor. Édesapám abban az időben a nagyenyedi járás, vagyis központi járás szolgabírája volt, akkor ugyanis Alsófehér vármegye székhelye nem Gyulafehérvár, hanem Nagyenyed volt. Szülőházam nem volt édesapámék tulajdona, bérelt lakásban laktak ott.

Édesapám, Binder József Ferenc, született 1871. február 3-án Szászsebesen, meghalt 1925. július 19-én Alvincen. Elemi iskoláit vagy Szászsebesen, vagy talán Alvincen, a középiskola négy első osztályát pedig a segesvári evangélikus iskolában, illetve gimnáziumban végezte el. Az ötödik osztálytól kezdve a nagyenyedi Bethlen-kollégium tanulója volt, és ott is érettségizett, majd a debreceni jogakadémia hallgatója lett, melynek elvégzése után, az 1890-es évek elején vármegyei szolgálatba lépett. Előbb Nagyenyeden joggyakornok, majd szolgabíró volt, 1901–1904 között a magyarigeni járásban szolgabíró, 1905–1908 között az alvinci járásban szolgabíró, végül 1908–1918 között a marosújvári járás főszolgabírája volt. A marosújvári járáshoz 33 község, illetve falu tartozott, melyeket 11 közigyezőség igazgatott. Ez a járás volt Alsófehér vármegye legnagyobb és legnépesebb járása. Az 1918 végén, illetve 1919 elején bekövetkezett politikai változások után, mint az akkori megyei és állami tisztviselők többsége, nem tette le a hűségesküt, így állásából felmentették, ezért 1919 tavaszán alvinci birtokára költözött. Alvincen előbb a volt Batta-házban laktak, amely akkor Dr. Fried Ármin gyulafehérvári ügyvéd tulajdona volt, aki ezt a házat Horváth Józsefektől (Ella keresztanyáméktól) vásárolta, ugyanis az alvinci régi Binder-házat annak idején édesapám eladta egy Birsan nevű alvinci lakosnak. Később a Fried-féle házból a gróf Rhédei-birtok jószágkormányzói lakásába költöztünk, amely akkor üresen állott. Ez a ház egy igen szép park szélén épült, hatszobás lakás volt, és istálló is tartozott hozzá. Alvinc és Borberek között abban az időben a Maroson keresztül nem volt még híd, csak komppal, árvíz és jégzajlás idején pedig csak csónakkal lehetett közlekedni, ezért édesanyám nem akart a borbereki régi családi kúriába költözni, pedig a birtokunk is kizárólag a Maros jobb oldalán, vagyis Borberekén volt. A borbereki házban öt szoba volt, a háznak hatalmas pincéje és padlása volt, a pincében kb. 300 hl bort befogadó hordók voltak. A házhoz hatalmas udvar és kb. két hold kert tartozott. Az udvaron a kapubejárattól balra volt egy három- vagy négszobás régi ház, amelyben egy időben a borbereki állami iskola működött. A bejárattól jobbra volt a pálinkafőző, egy raktárhelyiség és istálló, ahol a háború alatt a nálunk dolgozó nyolc olasz hadifogoly lakott; az ököristálló, melyben 4-5 pár ökör és 2-3 pár tehén fért el, majd a kétszobás gazdasági lakás, végül a présház. Az udvar bal oldalán voltak a hatalmas kukorica-

górék, a disznó- és tyúkólak, illetve ketrecek. Az udvaron két kerek kút is volt. A borbereki lakásban egy időben Pataki László, a híres kuruc festő lakott, de a család Pataki halála után Budapestre költözött. Pataki ennek a háznak a kertjében festette híres, nagyméretű „Krumpliszüret” c. festményét, amelyet a marosvásárhelyi múzeumban őriznek. A borbereki ház egyik kisebb szobájának állandó lakója volt abban az időben édesapám legidősebb testvére, Binder Artúr, a gyerekek kedves, púpos és dadogó Turi bácsija, aki minden családi limlomot megőrzött, ezek között volt egypár igen értékes könyv is, amelyek jelenleg nálam vannak. Turi bácsit nyomdásznak akarták taníttatni, de nem volt ehhez kedve, egy időben Segesváron élt a dédnagyszülők házában, majd hosszú ideig mostoha nagyapám, Batta Bertalan házában lakott, végül a borbereki házba költözött, innen minden évben meglátogatta Marosújíváron a mi családunkat, majd Marosludason Ilma nagynéném, Dr. Szatmári Zoltánné családját. Egy alkalommal, mikor Ludasról Alvincre akart hazautazni, útban a ludasi állomás felé a fiákerben halt meg. Ludason temették el 1924-ben. Miután Patakiék elköltöztek Borberekre, a ház konyhájában és egyik szobájában Kammla Rudiék laktak, egyik szobában Turi bácsi, a többi szoba fenn volt tartva nekünk, mert édesapám és a család többi tagja is Marosújívárról gyakran, különösen a szüret idején Borberekén tartózkodott. Kammla Rudolf lakatosmester és cséplőgéptulajdonos Kammla Vilmos gazdatiszt 5. gyermeke volt, Rudolf felesége Apáthi Sarolta (az utolsó borbereki református kántor leánya) kitűnő háziasszony volt, nagyon sok baromfit – csirkét, kacsát, libát és pulykát – nevelt, ezekből rendszeresen küldött nekünk is Marosújívárra.

Kammla Rudolf édesapja, Kammla Vilmos született Erfurtban, 1847-ben, meghalt Borberekén, 1914-ben. Nagyapám és édesapám gazdatisztje volt, részt vett az 1871-es porosz–francia háborúban, kiváló mezőgazda, kertész és borász volt, 1872-ben vagy 1873-ban nagyapám hívta meg őt Erfurtból. Nagyapámnak akkor ugyanis kb. 700-800 hold birtoka volt az alvinci és borbereki határban, így szüksége volt egy szakképzett intézőre. Az öreg Kammla bácsi kiváló ember volt, jól emlékszem reá, mindig egy szarvasagancsral díszített sétatóttal járt, neki volt Alvincen az első tölcseres gramofonja és petróleumlámpával működő csirkekeltető gépe, gőzgéppel, majd dízelmotorral hajtott cséplőgépe. Az udvar közepén épült háromszobás téglalapú lakott, amely házat halála után – nem tudom, miért – lebontották. Tizenegy gyermeke volt, akik közül Rudolfon kívül a következőket ismertem: Hermann, asztalos a marosújívári szódagyárban, Teréz vagy Tercsi, férjezett Bartha Brúnó, alvinci kerekemester és szekérgyártó, Lujza, Johann vagy Hanzi, akit édesapám taníttatott a nagyenyedi szőlészeti és borászati iskolában, és apja halála után ő volt édesapám legbizalmasabb embere és gazdatisztje. Felesége, Kermeczkey Rózi is igen kiváló gazdasszony volt. Végül Ottó szeszfőzőmester, aki egy regáti szeszgyárban a cefrëshordóba esett és ott megfulladt.

A borbereki ház felett elterülő négyholdas szőlő közepén építették nagyapám halála után, 1875-ben vagy 1876-ban a családi kriptánkat, ahol családunk következő tagjai vannak eltemetve: nagyapám, Binder Ferenc, megh. 1875; nagyanyám, W. Batta Henriette, szül. Teutsch, megh. 1900; anyai nagyanyám, frideenliebi Fritz Pálné, megh. 1914; végül édesapám, Binder József, megh. 1925. A kriptát segesvári építómesterek építették, jelenleg igen rozott állapotban van, rosszindulatú emberek a márványtáblák legnagyobb részét ellopták vagy összetörték.

Édesapám halálakor, 1925-ben a következő ingatlanok tulajdonosa volt az előbb említett borbereki családi házon és udvaron kívül: 83 hold szántó, 2 hold kert, 9 hold rét, szőlő 9 hold, legelő 1 hold, erdő 16 hold, használhatatlan 2 hold, összesen 125 katasztrális hold. Tiszta jövedelem évente 1685 aranykorona (lásd *Magyarországi Gazdacímtár*, 1911).

Édesapám kötelességtudó, a családjáért élő, józan életű ember volt. Szerette a társaságot és a jó bort, de soha ittasan nem láttam. Négy édes és három mostoha testvére volt: Binder Artúr, Binder Jenny, férje Wagner Franz, Binder Margarete, férje Lingner Alfréd, és Binder (Borbereki) Ferenc, valamint Batta Miska, Batta Ilma, férje Dr. Szathmáry Zoltán és Batta Ella, férje Horváth József.

Édesanyám, frideenliebi Fritz Mária Izabella, szül. 1881. március 26-án Rónaszéken, megh. 1962. július 25-én Botfalu-Cukorgyárban. A brassói római katolikus temetőben temették el. Gyermekkorát Rónaszéken töltötte, az ottani elemi iskolába, majd a máramarosszigeti négyosztályos polgári leányiskolába járt. Szívesen emlékezett vissza Rónaszéken töltött gyermekéveire. Egy nagy park közepén álló épület emeletén volt hatszobás lakásuk, a földszinten pedig a bányahivatal működött. A parkban hatalmas fák voltak, azokra másztak fel édesanyám virgoncabb és ügyesebb nővérei, Margit és Aranka. Édesanyám kissé ügyetlen volt, nem tudott egyedül felmászni a fákra. Egyszer nővérei magukkal cipelték, felül tették egy fa legmagasabb ágára, ők lemásztak a fákról, de mamát egyedül otthagyták. Szegény feje nem tudott lejönni, sírva kiabált segítségért. Egy hosszú létrát kellett hogy hozzanak, annak segítségével nagy nehezen lehozták a fa tetejéről.

Azt is mesélte édesanyám, hogy egy alkalommal sok férfivendég – bánya- és erdőmérnök – volt náluk vacsorára. Nagyanyám az asztalfőn ült a legjobb hangulatban, egyszer azonban csak felállott és kiment a szobából. Ez talán fel sem tűnt a vendégeknek, akik tovább pityáztak. Nemsokára a szobalány lépett be, és valamit súgott nagyapámnak, aki erre kitörő örömmel közölte a vendégekkel, hogy kisfia született. Édesanyám már gyermekkorában kitűnően zongorázott, 12 éves korában egy máramarosszigeti koncerten zongoradarabot adott elő. 1886 vagy 87-ben nagyapámat magyar királyi főbányatanácsosi ranggal a marosújvári sóbánya vezetőjének nevezték ki. Ekkor édesanyám szülei Marosújvárra költöztek. Abban az időben Marosújváron két sóbányá-

ban termelték ki a kősót: a régebbi Rudolf-aknában és az újabb Stefánia-aknában. Akkor mindkét bánya mélysége 150-200 m lehetett. Megjegyzem, hogy a marosújvári bányában már a rómaiak is termeltek ki sót, később valószínűleg a közeli Szamos áradásai miatt megszüntették a kitermelést, és csak a XVIII. század végén vagy a XIX. század elején kezdték meg újra osztrák vezetés alatt a sóbányászatot.

Marosújvár abban az időben Erdély egyik leglátogatottabb sósfürdője volt, elegáns fürdőparkkal és az igen szép Báncahegygel. A nyári fürdőidényben a parkban hetente kétszer, a Báncahegy sétányán ugyancsak hetente kétszer 5-től 7-ig a bányászzenekar térzenét adott. Ez a bányászegyüttes kitűnő fúvózenekar volt, nemcsak a sétányokon muzsikált, hanem minden bányász vagy sóhivatali alkalmazott temetésén is részt vett. A zenekar karmestere akkor a cseh származású Rach, magyarosítva Rák János, majd a szintén cseh Liemann Emil, végül pedig Muzsik N. volt. Mindnyájan kitűnő muzikusok voltak, de közülük Rák János tűnt ki a leginkább, aki több zenemű szerzője is volt. Művei közül megemlítem „A királyok vadásza” című lengyelkét, aztán a „Friedenliebi keringő”-t. Liemann Emiltől két évig hegedűórákat vettem, ő volt első zenetanárom.

Marosújvár iparilag is fejlődésnek indult: a XX. század első, vagy a XIX. század utolsó éveiben a Solvay belga részvénytársaság – melynek akkor Európa több országában szódagyára volt – egy nagy kapacitású szódagyárat épített, ahol marosódát, porszódát és kristálysódát gyártottak. A szódagyárnak akkor legalább 15-20 tisztviselője és 300-400 munkása volt, a napszamosok nagy része Marosveresmartról jött ide gyalog nap nap után, a szakmunkások pedig a Maros partján épült kolóniában laktak. Ezenkívül működött Marosújváron egy sómalom és talán két gabonát őrlő malmal is. A főszolgabírói hivatalon kívül még járásbíróság, adóhivatal és természetesen egy bányahivatal. Volt egy hatosztályos elemi iskolája, 1914-től kezdve polgári iskolája, ún. úri kaszinója és egy polgári kaszinója, valamint egy kisebb közkórháza is, amit a csesztvei gróf Mikes család adományából építettek. Ilyenformán Marosújváron akkor számos intellektuel család élt: a sóbányában kb. 8 mérnök és legalább 20-25 tisztviselő dolgozott, a szódagyárban is több mérnök és tisztviselő volt, a főszolgabírói hivatalban, a járásbírószágon és az adóhivatalban ugyancsak 10-12 tisztviselő dolgozott, az iskolában kb. 10 tanító tanított, de volt római katolikus, református, görög katolikus és görögkeleti temploma és parókiája is. A községben három orvos volt: Dr. Jancsó Ödön bányarvos, Dr. Ambur Pál járási kórorvos és Dr. Bergleiter Gyula magánorvos. Az ügyvédek közül a következőkre emlékszem: Dr. Nagy Samu, Dr. Nagy Béla, Dr. Dénes Artúr, Dr. Jáni Győző, Dr. Veres Zoltán, Dr. Morariu, aki kétévi marosújvári működése után egy szép emeletes házat épített a község központjában, de még volt 1-2 ügyvéd, akiknek nevét elfelejtettem. A katolikus pap Magdó János, a református Jancsó Lajos, a görög katolikus Pop Emil volt, a görögkeleti pap

nevére nem emlékszem (talán Roman), pedig 1918 végén, az impérium átvétele után ő volt a marosújvári járás főszolgabírája. A járás szolgabírája akkor Kovács Pál és Lőte Lajos, közigazgatási gyakornok Jancsó Sándor, járási állatorvos pedig Bányász Izidor volt. Marosújvár községi jegyzője akkor Kurta Károly volt.

Édesanyám szülei: Friedenliebi Fritz Pál okleveles bányamérnök, született 1842-ben Selmecebányán, meghalt 1914-ben Petroszényben. Első felesége Terényi-Triff Ilona, kitől egy gyermeke, fr. Fritz Pál honvédszázados, MÁV-főfelügyelő született. A Terényi-Triff család közeli rokonságban állott Weckerle Sándorral, Magyarország többszöri miniszterelnökével. Második felesége, anyám édesanyja pedig Szűcs-Bresztovszky Mária, 1853-ban született Rimaszombaton, meghalt 1912-ben Kolozsváron. Anyámnak az előbb említett Fritz Pálon kívül négy édes testvére volt: Fritz Margit, férjzett Mezey Rezsőné; Fritz Aranka Friderika, férje bágyoni Csegezi Gyula járásbíró; Fritz Károly bányamérnök, felesége Rudolf Hilda; végül Fritz László Nándor, a jogtudományok doktora, kúriai bíró, ki nevét később Fejesre magyarosította, első felesége Fejes Júlia, akinek halála után Csató Sárát vette feleségül. Ez a Dr. Fritz László az 1920-as évek elején Kolozsváron lakott, és élénk politikai megpublicisztikai tevékenységet fejtett ki az akkor kisebbségi helyzetbe került erdélyi magyarság társadalmi és politikai helyzetének javítása érdekében. Többek között állandó munkatársa volt a Dr. Jakabffy Elemér szerkesztésében és kiadásában Lugoson megjelenő *Magyar Kisebbség* című nemzetpolitikai szemlének. A kolozsvári magyar evangélikus teológián az egyházjog tanára volt, szerkesztette és Kolozsváron kiadta az *Evangélikus Néplap* (vagy *Magyar Evangélikus Néplap*) című egyházi újságot. Egyházpolitikai vitája volt az erdélyi szász evangélikus egyházzal, mert a szászok a magyar evangélikusokat is a szebeni szász evangélikus püspökség fennhatósága alá akarták rendelni. Végül is önálló magyar evangélikus egyház alakult, magyar szuperintendens fennhatósága alatt. Dr. Fritz László 1930-ban az erdélyi magyarság iskoláiról, politikai és gazdasági intézményeiről összefoglaló statisztikai könyvet adott ki *Erdélyi magyar évkönyv 1918–1929* címmel (Dr. Sulyok Istvánnal).

A kolozsvári jogakadémia elvégzése után törvénytudományi joggyakornok volt, de emellett joghallgatókat is előkészített az államvizsgára, így nagyon jól keresett. 1911-ben vagy 1912-ben a kolozsvári Wesselényi utca elején, az akkori Gólya Áruház mellett épült első négyemeletes palota negyedik emeletén feleségével, Fejes Juliskával és fogadott lányával, Fejes Margittal együtt egy modern háromszobás lakásba költöztek, ahol Marosújvárról gyakran meglátogattuk őket. Emlékszem, szép kutyát és macskát tartottak, melyeket igen elkényeztettek, úgyhogy a macska gyakran az asztalon járkált, édesapám egyszer ezért nagyon fel volt háborodva, és „mars innen!”-t kiáltva, lesöpörte a nyávogó állatot az asztalról, amiért Juliska néni igen-igen haragudott.

Amint már említettem, édesanyám szülei az 1890-es évek elején Marosújvárra költöztek, leányuk innen ment férjhez édesapámhoz, akivel egy nagyenyedi megyebálon ismerkedett meg. Esküvőjüket anyai nagyszüleim marosújvári házában tartották meg 1899. november 9-én. Násznagyok voltak gróf Bethlen Sándor földbirtokos és Szász József központi járási főszolgabíró. Esküvőjükéről részletesen ír az egyik Nagyenyeden megjelenő hetilap. Megjegyzem, abban az időben Nagyenyeden két magyar nyelvű hetilap jelent meg, a *Közérdek* és az *Alsó-Fehér*, egyikük kormánypárti, a másik pedig ellenzéki újság volt.

MAGYARIGEN

Amint szintén említettem, édesapámat talán 1901-ben Magyarigenbe helyezték Nagyenyedről, és talán 1903-ig vagy 1904-ig lakhattunk ott. A Magyarigenben töltött évekre csak nagyon homályosan tudok visszaemlékezni. Arra emlékszem, hogy egy ottani nagyobb leánykával, talán a patikus lányával bújócskát játszottunk. Csak édesanyám és édesapám elbeszélései alapján van tudomásom családunk egypár ottani barátjáról és egy igen érdekes eseményről. 1902 augusztusában vagy talán szeptemberében szüleim egy kétlovas fedeles kocsival Gyulafehérvárra mentek, Józsi öcsém számára – aki 1902. október 6-án született – pelenkának valót és más egyebet bevásárolni, erre az útra engemet – aki akkor kétéves voltam – és pesztrámat is magukkal vittek. Szüleim a koci hátsó ülésén ültek, mama kezében egy napernyő volt, szemben velük a kisülésen a pesztra ült, aki engem az ölében tartott. A lovak fiatal, ijedős állatok voltak, de a bakon egy nagyon ügyes kocsis hajtotta a lovakat, így nem számítottak arra, ami útközben történt. Amikor ugyanis egy hat ökör vontatta cséplőgéppel találkoztunk, a lovak megijedtek a szokatlan látványtól, felásgokodtak, és a kocsis nem tudta őket megfékezni, ugyanis a gyeplő is elszakadt, így vágtaban rohantak a kocsival. Végül is a koci felfordult és az árokba esett. Édesapám baloldalt ült, így ő került alól, ráesett édesanyám és rá a pesztra velem együtt. Szerencsére és csodák csodájára senkivel sem történt az ijedelmén kívül semmi baj, csak a mama napernyőjének egyik tartó drótja eltörött, és az én felső ajkamba fúródott, ennek a sebnek a nyoma még ma is látható. Magyarigenben akkor Csuka Domokos volt a főszolgabíró, a járási orvos pedig dr. Jancsó Ödön, dr. Jancsó Béla és dr. Jancsó Elemér édesapja, aki később Marosújváron bányarvos volt, és Magyarigenben, valamint Marosújváron is a legjobb baráti viszony volt köztük és családunk között. Csuka Domokos fiával – akik ikrek voltak –, Jenővel és Ernővel később szobatársak voltunk a székelyudvarhelyi reáliskola internátusában, és egy osztályba jártam velük. A magyarigeni évekről egyetlen amatőr fénykép maradt fenn. A község piacán egy lány gyerekkocsit tolt – Józsi öcsém ült benne –, mellette karddal az oldalomon én és édesapám. Akkor három és fél éves lehettem.

ALVINC

1903 végén vagy 1904 elején édesapámat Alvincre helyezték, akkor a járás főszolgabírája Pongrácz Géza volt. Akkor az alvinci Binder-házban laktunk – mely házat csak az 1910-es években adta el édesapám. Ebben a házban négy vagy öt szoba volt, nagy udvarral és szép kerttel. Az udvaron volt a nyári konyha, egy lóistálló, disznó- és tyúkól. Akkor egy nagyon ügyes cigány legény volt a paradés kocsisunk, ő volt annak idején a legjobb barátom. Akkoriban eléggé nyápic és étvágytalan gyerek voltam, de amikor láttam, hogy Szivu az istálló küszöbén ülve, a tízóraira kapott nagy szalonnadarabot bicskájával vagdossa, hozzá nagy darab frissen sült kenyeret és piros hagymát falatozik, mindig mellé ültem, boldog voltam, ha Szivu adott egy darabot szalonnájából, amit a legjobb étvággal fogyasztottam el. Arra is emlékszem, hogy Szivu nagyon erős legény volt, a szobalánnyal mindig cicázott, csak a szakácsnővel nem barátkozott, aki már korosabb asszony volt, kitűnően főzött, de notórius alkoholista volt. Ha rájött az ihatnámság, nem tudott magán uralkodni, az eszméletlenségig leitta magát, kívánszorgott az udvaron levő faskamrába, ott lefeküdt és kialudta magát, így sokszor nem lehetett semmi hasznát venni. Legjobban Szivu erejét csodáltam. Egyszer egy nagy ládában érkezett egy körégős, le- és felhúzzható ebédülő csillár, a ládát Szivu nyitotta ki, és ő csomagolta ki a nagy csillár egyes darabjait is, köztük egy igen nehéz vasgolyót, melynek a közepén nyílás volt, ezen keresztül volt fűzve egy lánc, melynek segítségével a lámpát lejjebb lehetett húzni vagy pedig feljebb tolni. Mikor Szivu ezt a nehéz ötvényt kivette a ládából, a nyílásba bedugta a ujját, és úgy forgatta a feje felett, mintha valami pehelysúly lenne.

Négy- vagy ötéves koromban édesapám március 19-én nagy József-napot tartott, sok vendég volt, és kihozatta a gyulafehérvári cigányzenekart. Akkor hallottam életemben először cigánymuzsikát, amit nagyon élveztem.

De nemcsak örömteljes, hanem szomorú napjaim is voltak Alvincen. A híres amerikai Buffalo Bill-cirkusz Gyulafehérváron is tartott előadást. Ebben a cirkuszban egyidejűleg két arénában játszottak, állítólag 400 lova és sok más állata volt, és az artisták, főleg a lovasok, nagy része indián volt. Szüleim is elmentek egy este megnézni a cirkuszt, de engem hosszas könyörgés után sem akartak magukkal vinni, ezért egész este sírtam. Mikor ez a cirkusz Európából egy külön hajón Amerikába hajózott, a hajó elsüllyedt, és állítólag minden ember és állat életét veszítette. Egy más alkalommal is szerettem volna, ha édesapám magával visz Gyulafehérvárra, de ezt a kérésemet sem teljesítette. Ugyanis egy gyulafehérvári mészároslegényt, aki szüleit kegyetlen módon meggyilkolta, kötél általi halálra ítélték. Akkor Gyulafehérvárra jött két segedje kíséretében az akkori magyar királyi ítéletvégrehajtó, a híres Bali Mi-

hály, és a delikvenst a törvényszék udvarán felállított akasztófán végezte ki, meghívott személyek jelenlétében.

Nagy élmény volt számomra 1905. június 14-e, akkor született László öcsém. Egyszer csak nagy sürgés-forgás lett a házban, egy idegen nénit is láttam bemenni, de engem és Józsi öcsémet nem engedtek be a szobába. Szép nyári délelőtt volt, és mi a nyitott filegóriában tartózkodtunk. Egyszer kijött az előbb említett idegen néni, karján a bepólyált csecsemővel, mondván, kistestvéretek született, és megmutatta nekünk az újszülöttet. Józsi nem szólt semmit, csak bámészkodott, de én a kis öcskös kezét megfogtam, és megszámláltam az ujjait, nagyon elcsodálkoztam azon, hogy neki is öt ujj van a kezén, azt hittem ugyanis, hogy a gyereket egy vagy két ujjal hozza a gólya, a többi ujj pedig a születés után nő ki. Alvincen nyáron a kertre nyíló szabad verandán ebédeltünk. Emlékszem, hogy öt- vagy hatéves koromban kitűnő őszibarackot ettünk, amit édesapám is nagyon dicsért, erre Józsi öcsém, aki akkor három- vagy négyéves volt, felugrott az asztaltól, kezébe vett egypár őszibarackot, amiket a kertben azonnal elültetett, a mag megfogant, és később a csemetéből terebélyes fa lett. Úgy látszik, már akkor hajlamos volt Józsi öcsém a gyümölcskertészetre, mert később e téren kitűnő szakember lett, és az 1930-as években, valamint az 1940-es évek elején Hátszegen, illetve Malomvízen almatermesztéssel foglalkozott. Malomvízen, a gróf Kendeffy birtokán kb. 15 holdnyi törpe almafát ültetett, ezt az ültetvényt egy bolgár vízkerék segítségével mesterségesen öntözte.

Ez merész és nagy tőkét igénylő vállalkozás volt, ezért két bukaresti gyümölcs- és főleg déligyümölcs-kereskedővel társult, akik nagy forgótőkével rendelkeztek, a görög Ioanidesszel és az örmény Ghebeannal, aki Oroszországból menekült Romániába. Ebben a társulásban Józsi öcsém volt a szakember, aki az 1920-as évek elején elvégezte a budapesti Borászati és Kertészeti Főiskolát, majd nagy gyakorlatra tett szert a gyümölcs- és különösen az almatermesztés terén. Józsi öcsém a kertészetében mindig annyi munkaerőt tudott alkalmazni, amennyire a kertek szakszerű kezeléséhez, valamint a gyümölcsösben való munkák – különösen a gyümölcsszüret és a csomagolás idején – elvégzéséhez szükség volt. Ennek meg is volt a kívánt eredménye, mert Józsi öcsém Hátszegen termesztett almája kiváló minőségű volt, a bukaresti csemegeüzletek minden mennyiségben átvették, és olyan árat fizettek érte, hogy a költségek bőségesen megtérültek, ezenfelül még szép nyereségük is volt. Józsi öcsém minden pénteken értesítette Ioanideséket, hogy a szombaton kifizetendő bérek mennyit tesznek ki, azok pedig diszponáltak, hogy a bank fizesse ki a szükséges összeget. Ioanidesék nagyvonalú kereskedők voltak, egy alkalommal például kirabolták a bukaresti Obor-piacon lévő irodahelyiségüket, ahol akkor történetesen igen nagy összeg volt, ha jól emlékszem, 20000 lej. Nemsokára ezután találkoztam Hátszegen Ioanidesszel, és sajnálatomat fejeztem ki a történetek miatt, mire ő azt válaszolta: „Asa este comertul, odata câstigăm,

altádatā pierdem”. (Ilyen a kereskedelem, egyszer nyerünk, máskor pedig veszítünk.)

Józsi öcsém már gyermekkorában igen bátor volt, amint mondani szokták, nem ijedt meg a saját árnyékától. Egy alkalommal az alvinci sétatéren mentünk keresztül, ahol libák legeltek, és a gúnár sziszegve felénk jött, mire én elfutottam, de Józsi nem, ő megfogta a gúnár nyakát, és ki akarta tekerni, de a gúnár valahogy kiszabadult a kezei közül és elmenekült.

Báró Kemény Zsigmondnak az emlékére – aki tudvalevőleg 1814-ben Alvincen született – az 1900-as évek elején az alvinci sétatéren egy szobrot akartak felállítani, ezt a tervet azonban, nem tudom miért, nem tudták megvalósítani.

Az akkori Alvinc társadalmának egyik legtekintélyesebb tagja apai mostoha nagyapám, wattai Batta Bertalan okleveles mérnök és földbirtokos volt. A telekkönyvben az ő nevéen állott 290 katasztrális hold, volt Binder-féle birtok, de ő kezelte Binder Artúr nagybátyám 142 holdnyi birtokát is, ezenkívül vezérigazgatója volt a szászsebesi szász takarékpénztárnak is, továbbá tagja volt Alsófehér vármegye törvényhatósági és közigazgatási bizottságának is, és mint ilyen a közügyek fáradhatatlan harcosa volt. Wattai Batta Bertalan egy dunántúli régi magyar nemesi család leszármazottja volt, 1850-ben Veszprémben született, a mérnöki diploma megszerzése után a MÁV szolgálatába lépett, és kb. 1873 vagy 1875 óta az Alvinc–Gyulafehérvár vonalszakasz építésének befejező munkálatait végezte. 1878-ban megnősült, elvette dúsgazdag apai nagyanyámat, özv. Binder Ferencnét, szül. Teutsch Henriettát, aki 1910-ben halt meg, és az alvinci római katolikus sírkertben van eltemetve. Batta Bertalan igen művelt és intelligens ember volt, németül is tökéletesen beszélt. Mikor nőül vette nagyanyámat, édesapám 7, Ferenc nagybátyám pedig csak 3 éves volt, így a két Binder fiú nevelését is ő irányította, a gimnázium felső osztályait a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban végeztette el velük, és amikor az érettségi után édesapám a grazi egyetemre szeretett volna menni, nem engedte oda, hanem a debreceni jogakadémiára küldte. Ilyenformán a Binder fiúk, különösen pedig az édesapám, teljesen elmagyarosodtak. Ehhez az is hozzájárult, hogy édesanyám – Fritz Mária –, jöllehet apai ágon ő is német, pontosabban cipszer származású volt, ugyancsak magyar nevelést kapott, úgyannyira, hogy nem is tudott németül. A Binder leányokat – Jenny és Grete nénemet – mostohaapjuk nem tudta elmagyarosítani, bár ők is tökéletesen beszéltek magyarul, mindig öntudatos németek maradtak. Az örökösödési viták és perek miatt később nagyon elhidegült a viszony a Binder fiúk, különösen édesapám és mostohaapja, W. Batta Bertalan között, főleg nagyanyám 1900-ban bekövetkezett halála után. Nem vonatkozott ez a Batta gyerekekre, Miskára, Ilmára és Ellára, mert édesapám és Feri bátyám is úgy tekintettek egymásra, mint édes testvérekre.

Nagyapám mindennap délelőtt Szászsebesen volt, de pont 12 órára hazaérkezett, és ha az ebéd nem volt készen, meggyűlt a baja szegény nagyanyámnak és a szakácsnének. Ebéd után két-három barátjával vacsoráig pityizáltak és politizáltak. Közülük csak Ikrík Arnold nevére emlékszem. Egy alkalommal kiszabadult az istállóból egy megvadult, nagy szarvú, fehér bika, senki sem merte megfékezni. A családi hagyomány szerint csak egyedül Batta nagyapámnak volt annyi bátorsága és ereje, hogy ezt a bikát megfékezze. Nagyanyám halála után nagyapám háztartását az addig Veszprémben élő húga, Berta néni vezette. Ő nevelte a legfiatalabb Batta leányt, Ellát, férjezett Horváth Józsefné keresztanyámat. Berta néni bigott katolikus volt. Gyakran vendégeskedett nálunk egy gyulafehérvári kanonok, aki jó tollú író és kitűnő egyházi szónok volt, de a nevére sajnos nem emlékszem. Az alvinci plébános, Pucher bácsi is gyakran meglátogatta Berta nénit. Pucher bácsi, aki különben gróf Majláth Gusztáv püspök gyóntató papja is volt, ilyen minőségben minden héten egyszer Gyulafehérvárra kocsizott a püspökség két fehér lipicaival vontatott kocsiján, és ilyenkor a püspöki asztalnál ebédelt. Pucher bácsi különben osztrák származású volt, igen rossz kiejtéssel beszélt magyarul, de azért a templomban magyarul prédikált. A volt ferencrendi, hatalmas kolostor 2-3 szobájában lakott, és az 1920-as években egy 80 év körüli asszony, Tepenka néni volt a gazdasszonya. Az öregúr nagy haspók volt, igen szerette a finom ételeket. Amikor ebben az időben egyszer Bécsből vakációra hazaérkeztem és találkoztam Pucher bácsival, első kérdése az volt: naponta hányszor sütnék friss süteményt a bécsi pékek?

Alvinc társadalmának másik tekintélyes tagja Pongrácz Géza főszolgabíró volt, aki mindig nemesi származásával dicsekedett, és szerény magánkönyvtárának legmegbecsültebb és sokat forgatott könyve Nagy Imre: *Magyarország családai címerekkel és leszármazási táblákkal* volt. Később azonban kisült, hogy egy karcfalvi örmény család leszármazottja, 1925-ban oda is költözött és ott halt meg. Felesége, Lázár Irma, egy gazdag örményszékési örmény földbirtokos és bérlő leánya volt. Irma néni húga, Matild néni, férjezett Szász Gyuláné a marosvásárhelyi cukorgyár egyik főtisztviselője volt, az ő segítségével kaptam 1925-ben állást a vásárhelyi cukorgyárban. Leányuk, Szász Irénke, nyaranként Irma néniék vendége volt Alvincen, sokat és komolyan udvaroltam neki, de a végén Veres Jenő városi tisztviselő felesége lett. Irma néniéknek nem volt gyermekük, pedig ő nagyon szerette a gyerekeket, kitűnő süteményeket készített, és gazdagon megvendégelte a látogató gyerekeket. Józsi ősém igen gyakran ment Irma nénihez – ugyanis harmadik szomszédunk volt –, és „putedlit” kért, így nevezte a puszerlit, rá is ragadt a „Putedli” név. Pongrácz Géza nagy lókedvelő és egyben lókupec is volt, istállójában mindig más és más pár ló volt, mert a lovakat igen gyakran cserélgette, de nem hiányzott a bivalytehén sem. A gyulafehérvári, szászsebesi, szászvárosi és természetesen az alvinci állatvásárokon mindig jelen volt és csereberélte lovait.

Alvincen a század elején legnagyobb földbirtokos a gyulafehérvári katolikus káptalan volt. Utána következett a gróf Rhédei család, melynek tagja volt a borbereki kúriára „száműzött” korhely és mulató báró Petricherich Horváth. Az alvinci és borbereki Rhédei-birtokok örököse később egy osztrák gróf, Vetter von der Lille, egy igazi ügynevezett Arisztid-figura volt, kinek az ország nyugati határszélén fekvő Piskolton is nagy kiterjedésű birtokai voltak. Ez az osztrák gróf a Rhédei család révén rokonságban volt az angol királyi családdal és ilyenformán Mária román királynővel is. Mikor a 20-as évek elején a földbirtokok egy részét kisajátították és kiosztották a parasztok között, gróf Vetter mindent megpróbált, hogy birtokai egy részét megmentse, és ebben az ügyben Pongrácz Géza tanácsára kihallgatást kért és kapott Bukarestben Mária királynétől. A gróftól Pongrácz Géza is elkísérte erre a kihallgatásra. Mária királyné állítólag megígérte, hogy eljár ebben az ügyben, és igen szívesen fogadta őket, mégsem sikerült a birtokból semmit sem megmenteni, mert mind a piskolti, mind az alvinci és borbereki birtokokat teljes egészükben kisajátították. Szeszgyártulajdonos és nagybirtokos volt még az alvinci határban – ha jól tudom, főleg az egykori báró Kemény birtokát vette meg – Glück Samu, aki az 1860-as években vándorolt be Galíciából és telepedett le Alvincen. Ez a Glück Samu az 1860-as évek végén és a 70-es évek elején az Afrikát járt gazdag nagyapám, Franz Binder bizalmi embere és pénzügyi tanácsadója volt. Később ez a Glück család annyira meggazdagodott, hogy alsóvaradjai előnévvel bárói címet nyert és felépítette Gyulafehérváron akkor Erdélyben talán a legelső gőz- és hengermalmot, mely évtizedekig „Gizella hengerműalom” néven működött, és ha jól tudom, ma is működik.

Középbirtokosok voltak: Szóts Imréné (Meláni néni) 177 holddal és Teleky József örökösei (Teleki Dezső, Margit, férj. Reithofferné, József, Ilonka és Gábor) 179 holddal. Szőlőbirtokosok voltak Benedek Károly református lelkész és később Bisztricsányi, a vasúti étterem bérlője az első világháború alatt.

Pataki László híres kuruc festőről és több más alvinci magyar családról érdekes leírást olvashatunk Szentimrei Jenő: *Városok, emberek* című könyvében. (Bukarest, Kriterion. 1973.)

Szóts Imréné, a jó és kedves Meláni néni, akit a vinci románok „capitanita” néven ismertek és tiszteltek, mert első férje Szóts Imre nyugalmazott százados volt. Ebből a házasságból Meláni néninek négy gyereke született: Szóts Pista aktív katonatiszt, Marcsa, férjezett Tautsch Tövisi Brunóné, Nusi, ki fiatalkorában halt meg, végül Laci, aki az első világháborút végigküzdötte, de hazaérte után rövidesen tüdővészben meghalt. Meláni néni második férje Bíró Lajos volt, akitől egy Lajos nevű fia született. Ez a fiatal Bíró Lajos különös ember volt, akinek csínyjeiről és vicceiről legendák keringtek. Például olyan idomított lovai voltak, melyek ha a gyeplőt közéjük dobták, lassú ügétésből egyszerre galoppban vágatázní kezdtek, azonban egy füttyszóra azonnal megálltak. Ilyen mutatványokkal ijesztette halálra azokat a naiv leányokat, akiket kocsikázní

vitt. Egy ízben meglátogatta Pászthoy Ödönt, az akkori csórai jegyzőt, aki azelőtt való napon a szászsebesi vásárban egy fehér lovat vett. Mondta: úgy hallottam, vettél tegnap egy lovat, megyek az istállóba és megnézem a fogait. A kocsisa egy vederben kék tintát és meszelőt vitt oda, mellyel a lovat fejétől farkáig kék színűre festették. Mikor visszament a lakásba, mondta Pászthoyinak: Te Ödön, te nem fehér, hanem kék lovat vettél. Elképzelhető Pászthoy elképedése és bosszúsága, mikor kiment az istállóba és látta, hogy lova tényleg kék színű. Mikor adófizetési végzést kapott, egyfilléres pénzérmeget szerzett, és a több kiló súlyú érmeget kiöntötte az adóasztalára: itt az adóm, kérem, számolja meg. Ilyenszerű léhaságokból nem lehetett megélni, komoly munkára pedig nem volt kedve, ezért itthagyta feleségét és két gyermekét, kiment Argentínába vagy Paraguayba és mint cowboy kereste meg kenyerét, ott is halt meg. Meláni néni harmadik férje, a nagyothalló Végh bácsi, nyugalmazott megyei tisztviselő volt. Meláni néni is nagyothalló volt, és nyaranként, ha kiültek gyönyörű szép két- vagy háromholdas parkjukba, a harmadik szomszéd is hallhatta, mit beszélgettek. Meláni néni különben igen okos, intelligens és művelt asszony volt, magyarul, németül és románul tökéletesen beszélt, sokat olvasott, több németországi folyóiratot járatott, mindenkit, aki hozzáfordult, okos tanáccsal látott el. Meláni néninek különben 177 hold földje volt, amiből 104 hold erdő.

Édesapám elbeszélései alapján meg kell emlékeznem Pakots József íróról és országgyűlési képviselőről, aki az én gyermekkoromban Budapesten élt, és én személyesen nem is ismertem. Pakots József Alvincen született, nagyon egyszerű családból származott, apja cipész, édesanyja mosónő és bejárónő volt az ún. úri házaknál. Az 1890-es évek elején a *Vasárnapi Újság*ban Pakotsnak *A tamásvári óriások* címen igen éles hangú, szatirikus novellája jelent meg, melyben az akkori alvinci potentátokat, köztük nagyapámat, Batta Bertalant és Pongrácz Gézát marógúnnnyal kifigurázta. Édesapámat, aki különben Pakotsnak jó barátja és abban az időben a debreceni jogakadémia hallgatója volt, felszólította mostohaapja, Batta Bertalan – aki felette mérgelődött Pakots írása miatt és meg akarta bosszulni magát –, hogy hívja ki Pakotsot kardpárbajra és lehetőleg az arcán sebesítse meg. Erre a célra egy nagy összeget, ha jól emlékszem, 200 forintot adott édesapámnak. Pakots abban az időben Budapesten lakott, ismert újságíró és író volt. Apámnak azonban esze ágában sem volt, hogy Pakotscsal párbajozzon, de azért felutazott Budapestre, a párbaj költségeire kapott pénzt Pakotscsal együtt elmulatták, és mint aki jól végezte dolgát, hazautazott. Hogy otthon mivel indokolta meg, hogy nemcsak nem vagdalta össze Pakots arcát, hanem ki sem hívta párbajra, nem tudom.

1905-ben országos képviselőválasztás volt. Az alvinci kerületben a Román Nemzeti Párt nevében Maniu Gyula volt a jelölt, ellenjelöltje a Függetlenségi Párt nevében egy gazdag budapesti zsidó fiatalember – kinek nevére már nem emlékszem. A választást megelőző napon Maniu Gyula udvariassági látoga-

tást tett szüleim házában, így személyesen megismerkedtek Maniival. Mondanom sem kell, hogy a választás törvényesen folyt le, semmi visszaélés nem történt, és Maniut nagy többséggel megválasztották képviselőnek. Édesapám halála után, 1925-ben édesanyám özvegyi nyugdíjért folyamodott, amit a helyi hatóságok azzal az indokolással utasítottak vissza, hogy édesapámat 1919-ben elmozdították állásából, mert nem tette le a hűségesküt, így özvegye sem jogosult nyugdíjra. Ekkor édesanyám levélben Maniu Gyulához fordult, aki éppen miniszterelnök volt, s aki kérését teljesítette, és rövidesen megkapta nyugdíját.

Az 1905–1908-as évekből, a már említetteken kívül, a következő alvinci családokra emlékszem vissza: Bydeszkuty iskolaigazgató és gyermekei: Jancsi, Sanyi és Juci. Molnár tanító és óvónő felesége, leányuk, Piroska, aki gyermekkorában szépen zongorázott, emlékszem, náluk láttam életemben az első takatusütő gépet, metronómot, mely ingaórára hasonlított. Dr. Vajna Izidor és fia, Vajna Andorka, akit Undorkának csúfoltunk; Benedek Lajos gabonakereskedő és két fia, egyiküket Pistának hívták; Izrael Salamon vegyeskereskedő és Sándor fia, valamint Irén leánya; Verkóczy Károly járási útmester és gyerekei, két leánya és két fia, egyiküket Pistának hívták. Dervadeni bácsi, aki házakhoz járt mint disznóölő és kiváló hentes, az egykor számos alvinci bolgár családok utolsó tagja, az újvinci Tompek néni, a híres tarhonyacsináló, Hirsch Jóska, a gazdag mészáros, aki főleg juh- és bányahúst árusított.

Arra jól emlékszem, hogy az óvodában nyáron sok mezítlásos, pendelyben járó szegény gyerek volt, akik sóvárogva nézték, ha a jobb módú gyerekek uzsonnás csomagjaikat kibontották. A legtöbb ún. úri gyerek elemózsiájával félrevonult, én azonban mindennap megosztottam egy óvodás pajtásommal tízóraitam. Akkor azt is megfigyeltem, hogy ha körbe-körbe kézenfogva játszottunk, a „nadrágos” fiúk nem szívesen kerültek mezítlásos vagy pláne cigány gyerekek szomszédságába.

1906. szeptember elsején beirattak az alvinci elemi iskola első osztályába. Első tanítónóm Bydeskutyné volt. Húsvétkor már folyékonyan tudtam olvasni, ezért édesanyám megrendelte a *Jópajtás* című gyermekújságot. Alig vártam, hogy az első számot megkapjam, ami nemsokára be is következett. Abban az időben két gyermekújság jelent meg Magyarországon, az előbb említett *Jópajtás* és *Az én újságom*, mely utóbbinak szerkesztője a kiváló gyermekíró, Pósa Lajos volt.

Hogy mikor utaztam legelőször vasúton, nem emlékszem, de egészen homályosan emlékszem arra, hogy talán a gyulafehérvári állomáson vártuk a Gyulafehérvár–Zalatna között közlekedő keskenyvágányú vonatot. Édesapám egy 1 filléres pénzérmét tett a sínekre, amit az ezen keresztülment vonat kerekei laposra nyomtak.

MAROSÚJVÁR

1908 elején édesapámat megválasztották a marosújvári járás főszolgabírájának, ezért mi is erre a bányatelepre költöztünk. A költözködéssel kapcsolatban csak arra emlékszem, hogy jött Gyulafehérvárról egy hatalmas bútorszállító kocsi, amibe minden bútor és egyéb berendezési tárgy, valamint sok ruhanemű is belefért. Szüleim szívesen mentek Marosújvárra, nemcsak azért, mert édesapám ott vezető állásba került, hanem azért is, mert Marosújvárnak már akkor városias jellege volt, édesanyám ott volt nagylány, onnan ment férjhez, és még akkor is ott laktak anyai nagyszüleim, Aranka nagynéném és férje, csegezi Csegezi Gyula járásbíró. Nagypám akkor már nyugdíjban volt, utóda a bánya igazgatásában Szabó Albert lett, aki abban az időben, mikor édesanyám született, Rónaszéken bányagyakornok volt, és nagypám volt az ő főnöke.

Szüleim Marosújváron szolgálati lakásban laktak, e lakásnak öt szobája, konyhája, nyári konyhája, fedeles verandája, nagy kertje és udvara volt. Egy fedél alatt a lakással volt a főszolgabírói hivatal is, úgyhogy ebédlőnkből tapétázott ajtó nyílt édesapám irodájába. A lakásban villanyvilágítás volt, és az utcákon is villanylámpák világítottak, ami abban az időben az erdélyi községekben ritkaságszámba ment.

Marosújváron 1908 elejétől kezdve a második elemi osztályban Barabás Lajos, a tekintélyes és tisztelt Babi bácsi volt a tanítóm. Babi bácsi különben a Felsőújváron lakó gróf Teleky család három fiának is a magántanítója volt. A harmadik osztályban Jakab András és Barabás Jolán, a negyedik osztályban pedig Jakab András voltak a tanítóim. Az iskola igazgatója Jovián Antal volt, akinek valami gégebaja lehetett, mert úgy beszélt, hogy alig lehetett megérteni. A Jovián családban három fiú és két leány volt, közülük csak Anti, Gusztáv és Ilus nevére emlékszem. Jól emlékszem a május 1-én tartott, ún. madarak és fák napjára is. Ekkor az egész iskola kivonult a szódagyár közelében fekvő hatalmas ligetbe, sok szülő is kijött, és késő estig játszottunk és szórakoztunk ott. Egy alkalommal Józsi öcsém, aki akkor elsős vagy másodikos volt, a ligetben lévő két nagy szökőkút egyikének a peremén futkosott, de elszédült és beleesett a szökőkút vizébe. Ez nagy riadalmat okozott, azonnal odasietett Babi bácsi, kihúzta Józsit csurom vizesen, de ugyanakkor két nyaklevest is adott neki. Szerencsére ott volt Jancsó Ödön bácsi is, aki feltette Józsit a kocsijára és hazavitte. Persze Mama sem örvendett ennek az eseménynek, Józsi tőle is kikapott, főleg azért, mert vadonatúj matróruhája és szép sárga cipője épsége fogott kockán.

Ezzel kapcsolatban eszembe jut, hogy velem is történt egy hasonló dolog. Akkor még Alvincen laktunk, és öt- vagy hatéves lehettem, meglátogatott Feri nagybátyám, akinek nyakába volt akasztva egy vadonatúj fényképezőgép bőr-

tokkal. Ezt a gépet nagyon megcsodáltam, mire Feri bácsi a nyakamba akasztotta, mondván, ha úgy tetszik neked, vigyed te. Feri bácsival és édesapámmal együtt Borberekre akartunk menni, és a komp feljáróján állva vártuk a komp érkezését a túlsó partról. Én a vízbe néztem, hogy-hogynem, elszedültem, és fényképezőgépestről együtt a vízbe pottyantam. Persze azonnal kihúztak, de a fényképezőgépek biztosan nem használt ez a fürdő. Körülbelül abban az időben ugyancsak Alvincen történt, hogy egy szép nyári vasárnap délelőtt édesapámmal együtt a Maros vinci partján fürdöttünk, fürdés után a Kis Pipához címzett vendéglőbe vitt édesapám, ott egy üveg sört rendelt. Mikor fizetésre került a sor, kisült, hogy a parton hagyott nadrágja zsebéből, amíg fürdöttünk, valaki kilopta a pénztárcáját.

Megjegyzem, Józsi öcsémmel gyermekkorában, de azután is, sok pech és baleset történt. Lakásunk az iskolától kb. 3-400 méterre lehetett, az utca két szélén, a járda és az úttest között volt egy árok, ennek a szélén egy facölöpökre erősített, kimustrált vasúti sínekből álló védőkorlát volt. Hűvös őszi reggeleken dér csapódott le a korlátot képező sínekre. Az iskolába menő gyerekek nyaldosták a jeges vasat, mondván, éppen olyan jó, mint a fagyfalt. Józsi is utánozta a többi gyereket, de nyelvét túl sokáig tartotta a sínen, úgyhogy odafagyott, és csak artikulálatlan hangokkal jelezte, hogy valami nagy baj történt vele. A járda másik oldalán volt egy gyógyszertár, egyik fiú odaszaladt és mondta a patikusnak, hogy Józsi nyelve a sínekre fagyott. A patikus egy pohár meleg vizet hozott, ezt a nyelvére öntötte, és így megszabadította Józsit. Hogy a dolgot jobban megértsük, meg kell említenem, hogy az iskolába vezető utat átszelte egy iparvágány is, mely a bányából egy közeli agyagbányába vezetett. Mikor Józsival ez történt, én hazaszaladtam és mondtam, hogy „Józsiának a sínekre fagyott a nyelve”. Édesapám ekkor nem a korlátot képező sínekre, hanem az utcát átszelő iparvágányra gondolt, ahol időnként vagonokat tolattak az agyagbányához vagy onnan a sóbányához, ezért nagyon megijedett és azonnal elindult hazulról az esemény színhelyére, de Józsi akkor már kiszabadult és a patikustól kapott enyhe nyaklevessel megúszta.

Nyáron szép idő esetén mindennap a nyitott uszodába mentünk, esős időben pedig a gőzfürdőbe. A gőzfürdő, melynek új épülete 1906-ban vagy 1908-ban épült, és amely annak idején igen nagy összegbe, állítólag 1000000 koronába került, igen szép és modern épület volt. Az állomás felé való menetirányból nézve, az ún. fürdőpark jobb oldalán a bejáratot a tágas kurszalón képezte, melyben zongora is volt, a kurszalontól tovább menve folyosó következett, melynek két oldalán a kádfürdők voltak, a kurszalón bal oldalán a férfiak közös, jobb oldalán pedig a nők közös fürdője. A közös fürdő bejárata után kétoldalt a földszinten és az emeleten összesen talán 50 vetkező, illetve öltözőkabin volt. A közfürdőben három bazin volt, a legnagyobb 33 C° tömény sósvízzel, közbül 22 C° édesvízzel, majd a legkisebb bazin 12 C° sósvízzel. A bazinok mellett a falon felszerelve voltak a különböző hideg és meleg tusok,

ezután a gőzkamra és a masszírozóterem, végül a pihenő, ahol talán 15-20 kanapé állott a fürdővendégek rendelkezésére. Amint már előbb is említettem, Marosújvár volt abban az időben Erdély leghíresebb és leglátogatottabb sós-fürdője. Az uszoda két részből állott, a bejárattól balra volt a férfi, jobbra a női uszoda. Ez a két uszoda deszkakerítéssel volt egymástól elválasztva, mely fél méternyire nyúlt a víz alá, alatta egészen a fenéig csak egy léckerítés volt, a deszkakerítésen lyukakat fűrtak, melyeken át lehetett kukucskálni. Sokszor a lányok is átkukucsáltak, ha ezt egy fiú észrevette, átnyúlt a kezével a víz alatti léckerítésen és megfogta vagy megcsípkedte a kukucskáló leány lábát, mire nagy visítás és kacagás tört ki. Ez a bazin – melyben 22-24 C° híg sósoldat volt – úszók számára volt fenntartva, két és fél méter mély, kb. 25-30 m hosszú és talán 10 m széles volt, mind a férfi, mind a női osztályon, mellette egy kb. 6-8 m széles bazin, 1,2 m mély vízzel a nem úszók, illetve gyerekek részére. A mély és a sekély vizű bazin egymástól nagyon vastag tölgyfagerendával volt elválasztva, mely gerendának igen éles élei voltak. Az ügyesebb fiúk és a jó úszók ezen a gerendán álltak háttal a mélyvizű bazinnak, jól elrugaskodva attól, egy szaltót csináltak és a mély vízbe ugrottak. Józsi, aki akkor 10-12 éves lehetett, utánozni akarta ezeket a műugrókat, és bár ő is jó úszó volt, de nem rúgta el magát eléggé a gerendától, nem a mély vízbe, hanem fejével a gerenda éles peremére esett, és vérző fejjel, szinte ájultan zuhant a mély vízbe. Most is szerencséje volt, mert Jancsó Ödön bácsi történetesen akkor is jelen volt, kiemelték Józsit a vízből, Ödön bácsi első segélyben részesítette, majd kocsijával orvosi rendelőjébe vitte, ahol a kb. 5-6 centiméternyire felhasított fejbőrt összevarrta. Ezer szerencse, hogy nem szenvedett koponyatörést. Egy más alkalommal Borberekén a zecsckavágóba dugta az ujját, amit az alaposan megsebzett. De a legnagyobb szerencsétlenség – ami katasztrófával is végződhetett volna – édesapám halála után, kb. 1926-ban vagy 1927-ben történt vele. Ekkor ő vette át a birtok vezetését, és többek között egy Ford-traktort is vásárolt, mellyel felváltva hol ő, hol Kammla Hanzi szántott, boronált vagy egyéb munkát végzett. Egy alkalommal a Campul Gobli nevű dűlőben szántott, ennek a parcellának a vége a Maros holt ágáig nyúlt, amelynél a parcella kb. két méterrel magasabban terült el, és meredeken lejtett a holt ágba. Ennek a parcellának a végén meg kellett volna fordulnia a traktornak, de úgy látszik, későn vette észre a mélyedést, elvesztette uralmát a traktor felett, amely felfordulva a mélységbe zuhant. Szerencsére nem kapott benzint, de a kerekek tovább lebegtek előre-hátra, és Józsi fejbőrét úgyszólván leskalpolták. A parcellán akkor senki más nem volt, csak egy ember egy egylovas szekérral: kb. 100 m távolságból figyelte Józsit, aki egyszerre eltűnt a szeme elől. Ekkor ez az ember rosszat sejtve gyorsan odament, kiszabadította Józsit a traktor kerekei alól, és szekérére téve hazaszállította. Történetesen én is otthon voltam Borberekén, és irtózva láttam Józsi felhasított fejbőrét és erősen vérző arcát, de szegény jó édesanyám, aki különben igen érzékeny teremtés volt, és nem tudott vérző

sebet nézni, ebben az esetben hősiezen viselkedett, Józsi vérző fejét és arcát meleg vízzel lemosta, sebeit ideiglenesen bekötötte. Szerencsés véletlen volt, hogy dr. Roth szászsebesi sebészfőorvos egy páciensénél volt Borberekén, így hozzánk is elhívtuk, és ő Józsit szakszerű első segélyben részesítette, és autójával a szászsebesi kórházba szállította. Itt talán tíz napig kezelték, illetve gyógyították Józsit, így nem voltak balesetének káros következményei.

Nyáron a gőzfürdő és az uszoda igen látogatott volt. A fürdő igazgatósága 30 jegyből álló jegyesfüzeteket bocsátott ki, ilyen jegyfüzet mindig volt édesapám íróasztalán, melyből mi tetszés szerint vehettünk, annál is inkább, mert 14 éven aluli gyerekeknek csak egy fél jegyre volt szükségük. Szép idő esetén már 9, fél 10 órakor mentünk az uszodába, és déli 12-kor vetődtünk csak haza, édesapám ugyanis megkövetelte a pontosságot, és aki pont 12-kor nem volt a terített asztalnál, annak tányérját felfordították, és csak azután kapott ebédet a konyhában, ha a többiek már jóllaktak. Az uszodában nagy volt a nyüzsgésmozgás, sokszor kabint sem lehetett kapni, de ez nem zavart minket, mert egy kabinban négyen-ötön is levetkőzhettünk. Az uszodában volt egy úszómester is, akire nekünk már nem volt szükségünk, mert 5-6 éves korunkban mindnyájan jól tudtunk úszni. Az uszoda törzsvendégei voltak a Szabó fiúk, a Jancsó fiúk, a Dunst fiúk, a Jovián fiúk, Grün Pista és sokan mások, de mindennapos fürdővendég volt a három gróf Teleki fiú, valamint a gyermekparalízisben szenvedő gróf Mikes fiú, akit inasa ölben vitt kocsijából a fürdőbe, levetkőztette és bedobta a vízbe, ahol jól tudott úszni. A lányok közül pedig a Szabó lányok, a virgonc Ambrus Piroska, csendesebb testvére, Ambrus Gizi, és sok idegen fürdővendég leány, akikkel a marosújvári fiúk különösen sokat kacérkodtak. A teljesség kedvéért meg kell említenem, hogy édesapám majdnem mindennapos vendége volt a gőzfürdőnek, ahol többek között megbeszéltek egymással a helyi notabilitások a politikai és egyéb eseményeket, de gyakran igénybe vette a kitűnő tyúkszemvágó és masszőr szolgálatait is. Ezt úgy megszokta, hogy – késő ősztől a nyár elejéig – amikor a marosújvári gőzfürdő zárva volt, kéthetenként vagy legalább havonta egyszer az abban az időben megnyílt kitűnő szebeni vagy pedig a kolozsvári gőzfürdőbe ment, ez alkalommal vagy a szebeni Römischer Kaiser vagy pedig az elsőrendű kolozsvári New York vendéglőben ebédelt, kizárólag főtt marhahúst, amit ezek a vendéglők akkor Bécsből hozatott hizlalt marhahúsból készítettek. Ezt a főtt marhahúst temesvári önkéntes éve alatt kedvelte meg. Édesapám különben sohasem reggelizett és nem uzsonnázott, naponta kétszer, délben és este evett, de akkor jó kiadásán. Délben mindig három fogás volt az asztalon, este pedig a téli hónapokban rendszeren disznótoros vagy meleg vacsora, csak nyáron volt hideg vacsora. Szebenből hozatott kitűnő nyári szalámi és egyéb hentesáru, sajtfélék és gyümölcs, délben fehér bor, este pedig vörös bor, illetve rácürmös volt az asztalon. Vacsora után édesapám egy Regalia Media bőrszivarra gyűjtött, ezután Purzicsány dohányból töltött cigarettát szívott és olvasta a Jókai-regényeket,

közben édesanyám mindennap este legalább másfél-két órát zongorázott. A gyerekeknek 9 órakor le kellett feküdniük, csak 10-12 éves korunk után maradhattunk fenn legfeljebb 10 óráig, ekkor vacsora után mi is olvastunk vagy néha sakkoztunk egymással. A Regalia Media szivar végét le kellett vágni, különben nem szelelt, a szivarvégeket egy dobozba gyűjtötte apám, és ha ez megtelt, elküldte az öreg 48-as honvédek aggmenházába. Édesapám sokat mesélt temesvári önkéntes éveiről, volt egy bukovinai Afterduft nevű önkéntes társa is. Egy alkalommal 4-5 önkéntes társával együtt egy temesvári vendéglőben mulattak, és elénekelték a Kossuth-nótát, mely így hangzott: „... Kossuth Lajos azt üzente,/ elfogyott a regimentje,/ ha még egyszer azt üzeni,/ mindnyájunknak el kell menni./ Éljen a magyar szabadság,/ éljen a haza...” Ezért feletesei hazaárulás címén haditörvényszék elé akarták őket állítani, de a végén megelégedtek azzal, hogy „érdemtelennek nyilvánították a tisztí kardbojt viselésére”, így nem lehettek tartalékos tisztek, hanem csak önkéntes szakaszvezetők.

Szüleim házikönyvtára nem volt nagyon változatos. A 100 kötetes *Jókai Mór összes művein* (nemzeti díszkiadás, 1904), a 20 kötetes *Pallas Lexikon*, valamint a kétkötetes *Nő mint háziorvoson* kívül nem volt más könyvük. Nem emlékszem arra, hogy gyermekkoromban akárcsak egy új könyvet is vettek volna. Előfizetői voltak a Rákosi Jenő által szerkesztett kormányparti *Budapesti Hírlap*nak, a Herczeg Ferenc szerkesztette konzervatív *Új Idő*nek, a *Jó Pajtás*, majd az *Én Újságom* című gyermeklapoknak, végül a háború alatt a Budapesten megjelenő *Érdekes Újság*nak. Más újságot vagy folyóiratot nem láttam szüleim házában. A háború után előfizetői voltak a *Brassói Lapoknak*, majd a kolozsvári *Keleti Újság*nak.

Anyai nagyszüleim 1908-ban, amikor mi Marosújvárra költöztünk, még ők is ott laktak, később Nagyszebenbe, végül pedig Petrozsénybe költöztek, ahol Károly fiuk bányamérnök volt. Mindketten Petrozsényben haltak meg, de amint már említettem, a borbereki családi kriptában vannak eltemetve. Amíg Marosújváron laktak, nagyapám mindennap meglátogatott, minket gyerekeket „prücsök”-nek nevezett, a zsebében egy kis ezüst szelencét tartott teli békéscebái Réthy-féle pemetefűcukorral, melyből mindegyikünknek egy-egy szemet adott. Marosújváron laktak Csegezi Gyuláék – Aranka nagynénémek –, kik később Tordára, majd Budapestre költöztek. Leányuk, Margit, gyógyszerész, férje, dr. Kisfaludi Horváth Ernő, orvos Budapesten, majd Amerikában éltek, Margit ott is halt meg, fiuk, dr. Csegezy Géza gyógyszerész 1944-ben öngyilkos lett. Szegény Aranka néni évekig ágyban fekvő beteg volt. Rokonuk, Dobiacky Sándor debreceni MÁV üzletvezető tanácsára az akkor megnyílt új debreceni egyetemi klinikán operálták. A műtét szerencsétlenül végződött, ugyanis az elaltatott operálandó beteg háta alá egy villanyos melegítőt tettek, amely a hátát annyira elégette, hogy emiatt sokáig betegeskedett, s ez annyira elkeserítette, hogy egy alkalommal, mikor senki sem volt otthon, egy kis revol-

verrel öngyilkosságot kísérelt meg, keze azonban annyira reszketett, hogy a homlokára irányzott pisztolygolyó nem a fejébe, hanem a falba fűrődött. Aranka néniéknél lakott az udvaron levő kis szobában Jetta néni (1863–1923), aki anyai nagyapám, Fritz Pál legidősebb testvérének, Fritz Hugó Lajosnak volt első feleségétől, Ernestin Stellától született leánya. Fritz Hugó igen gazdag budapesti lámpakereskedő volt, kinek második felesége özv. Ordódy Róza volt. Ennek leánya, Ordódy Vilma (szül. 1869-ben) 1894-ben férjhez ment Radziwill Sándor lengyel, illetve litván herceghez, aki abban a időben mint huszártiszt Budapesten volt garnizonban. Jetta néni sejtítve és rossz kiejtéssel beszélt magyarul, kanárimadarakat és macskákat tartott, mindennap templomba járt és általában egy kissé nevetséges vénkisasszony volt. Soha nem beszéltek erről, de nekem úgy rémlik, Jetta néni egy nagyobb összeget adhatott Csegezi Gyula bácsinak, aki kötelezte magát, hogy Jetta néniről haláláig gondoskodik.

1912 szeptemberében a hosszan tartó országos esőzések következtében a Maros – amely kb. 1000-1500 méterre folyt a sóaknáktól – annyira megáradt, hogy áttörte a gátat, és a község Bosznia nevű negyedén keresztül, ha jól emlékszem, a Rudolf-aknába ömlött, egyben kimosta a bányából az állomásra vezető iparvágány töltését, a sínek a levegőben lógtak, és ezután nem lehetett a másik aknából kitermelt sót vasúton elszállítani, hanem Budapestről azonnal odairányított teherautókkal szállították a sót az állomásra. Ezeknek a teherautóknak tömör gumikerekük volt, nagy zajt csaptak, és számukra a fürdők háta megett, az ún. ligeten keresztül egy új utat kellett építeni. Ennek a természeti katasztrófának nem volt halálos áldozata, mert a bánya vezetősége azonnal felismerte a veszélyt, és a bányában dolgozókat felhozták a bányából. Abban az időben a só nem robbantással termelték ki, hanem a sóvágók éles végű csákánnyal hosszában két oldalt és alulról egypár centiméteres rést vágtak a sötömbbe, melynek következtében repedések keletkeztek a sötömb és a kivágandó kő között, melyet vasrudakkal emeltek ki és szokványos kősdarabokká vágtak. A Rudolf-akna elárasztása után a Maros vize egy idő múltán tömény sóoldattá vált, melyet egy csővezetéken át a szódagyárba vezettek, majd folyamatosan friss vizet vezettek a bányába, hogy a szódagyár sószükségletét fedezni tudják. Közben a másik bányában, a Stefánia-aknában a só továbbra is konvencionális módon termelték ki. Tudnunk kell, hogy mindkét bánya Marosújvár piactere alatt volt, de kősóelőhely van a község többi részén is, így a református templom és az ún. kincstári vendéglő, valamint a fürdőpark, a sósfürdők alatt is, majdnem a ligetig, ahol az utóbbi évtizedben egy új sóbányát helyeztek üzembe. A sóoldat folyamatos előállítására következtében előbb csak megrepedezett, majd beomlott a bányák, illetve az azok szomszédságában levő sóelőhelyek feletti földréteg, az egykori piac helyén mély sótó keletkezett, de beomlott a község azon része is, ahol valamikor a bányaműhelyek, az ún. intéző stb. volt, egészen az egykori fürdőparkig, és amint mondják, beomlás fenyegeti a főutca azon részét is, ahol ma a mozi, a református, kato-

likus templom van, egészen a sarkon levő vendéglőig. A község azon részében, ahol a sőtömb elterül, számos fűrotornyot állítottak fel, ezek segítségével pumpálják a sóoldatot a szódagyárba.

A marosújvári sóakna elárasztásával sokat foglalkozott az egykori sajtó is. Többek között a Budapesten délután megjelenő nagyon népszerű napilapban, *Az Estben* Fényes László ismert riporter tollából éles hangú cikk jelent meg, melyben hibáztatja a község vezetőségét és különösen a bánya igazgatóságát, hogy nem tettek idejében lépéseket a gát megerősítése és így az árvíz megakadályozása érdekében. Megjegyzem, a Maros és a bánya közti területen a víz felszínre hozta az agyagtéglákból épült védőfalak vagy gátak egyes részeit, amelyeket állítólag még a rómaiak emeltek volna a bányák védelmére.

Az első világháború előtt és alatt a bányamunkások, akiket sóvágóknak neveztek, napi 12 órát dolgoztak, éspedig reggel három órától délután háromig az első, délután háromtól reggel háromig pedig a második váltás. A sóvágók az akkori viszonyokhoz képest elég jól kerestek, így nagy fogyasztók voltak, mert a marosújvári kiskereskedelem igen fejlett volt, leányaik pedig, az ún. sóvágókisasszonyok a legújabb divat szerint öltözködtek. A bánya nagy javítóműhelyében, a villanytelepen, a bányagépek és felvonók kezelésénél és karbantartásánál, a gőzfürdőnél és a különböző szivattyúknál, valamint a sómalomban is sok mesterember és iparos dolgozott. A műhely főnöke Ott Antal bácsi volt, igen intelligens és képzett technikus. Fiai és leányai közül csak a legfiatalabbra, Ott Antira emlékszem, kinek második felesége Kammla Hermann leánya volt. Anti 1980-ban vagy 1981-ben halt meg, halála előtt egy fél évvel találkoztam vele, mikor Marosújváron utoljára jártam. Az egyik Láris fiún kívül – aki dajkám, Láris Anna fia volt – Ott Anti volt egyedül életben a marosújvári volt iskolatársaim és barátaim közül.

A község életében fontos szerepet játszott az ún. intézkedőterem. Ha valaki meg akarta látogatni a sóbányát, az intézkedőnél kellett jelentkezni, ott adtak egy zöld köpenyeget és egy filcsapkát, ezek megvédték az ember ruháját a bányában állandóan párás levegőtől és csepegő sóoldattól. Elkísérték a felvonó bejáratáig, és ott átadták annak a személynek, aki a látogatót vezette a bányában. Az intézkedőben nagy színházterem is volt, színpaddal és díszletekkel, ott tartották a műkedvelő előadásokat, 1912-től kezdve a mozielőadásokat. Ott tartotta előadásait a Marosújvárt elég gyakran felkereső vándorszínész-társulat is. 1918 őszén, a forradalom kitörésekor elterjedt Marosújváron az a rémhír, hogy a felsőújvári románok meg akarják támadni a marosújvári magyarokat, azért egy este a marosújvári magyar társadalom igen sok tagja összegyűlt az intézkedőben, és reggelig ott tartózkodott, de semmiféle támadás nem történt, és reggel megnyugodva mindenki hazament. 1908-ban egy nagy sátras vándormozi látogatott Marosújvárra, akkor láttam életemben az első filmet, többek között egy igen érdekes vetítést az 1905-ös orosz–japán háború tengeri csatáiról. Abban az időben 10, 20 és 100 koronás pénzérmék voltak forgalom-

ban, jellemző az akkori gazdasági helyzetre, hogy mindenki szívesebben fogadott el papírbankjegyet, mint aranypénzt, mert pl. a 10 koronás érem olyan kicsi volt, hogy könnyen elveszthette az ember, nagy összeg esetében pedig az aranypénz súlyos is volt. Az említett vándorozói tulajdonosának, úgy látszik, sok aranypénze volt, és ezt Grün Géza nagy trafikosnál papírpénzre váltotta át, amint azt nekem Grün Géza fia, Pista mesélte, aki nekem jó barátom volt.

Már említettem, hogy ha jól emlékszem, minden kedden du. 5-től 7-ig a fürdőparkban, csütörtökön és vasárnap du. pedig a Bánán adott térzenét a kiváló bányászzenekar. Ezzel kapcsolatban meg kell emlékezni az ún. úri kaszinóról, mely télen a kincstári vendéglő helyiségeiben, nyáron pedig a Bánán működött. Az úri kaszinó kezelője és egyben pincére a nagyon szimpatikus és fürge járású Marschalkó bácsi volt, aki nagyon szerette a gyermekeket, neki is talán három igen okos és jól tanuló fia volt, kiknek életéről nincs tudomásom, csak azt tudom, hogy mikor 1980-ban utoljára Marosújváron jártam, közülük már senki sem volt életben. A kaszinó nagyon sok politikai napilap, képes folyóirat és vicclap előfizetője volt, így többek között járatta a *Borsszem Jankót*, a *Kakas Mártont*, a *Fliegende Blatter*, a *Simplicissimus* vicclapokat, a *Woche* című németországi képes hetilapot stb. A báncai térzene mindenkor látogatója voltam. Marschalkó bácsi többször behívott a kaszinó egyik kisebb szobájába, ahol senki sem tartózkodott, és ideadta azokat a lapokat, melyekről tudta, hogy érdekelnek, ezeket gyorsan átlapoztam, és az érdekesebb cikkeket vagy vicceket elolvastam.

1908 és 1918 között a marosújvári sóbánya vezetője és korlátlan ura a viccesen „Atya Úristen”-nek nevezett Szabó Albert főbányatanácsos volt, második személyiség a mindig szótlan és sohasem mosolygó „Bús Isten”, azaz Magyar mérnök, Mosóczy Mihály mérnök volt a „Kisisten”, végül a nőtlen Urbán Andor következett, aki csak „Mérnök úr” volt. A sóbánya adminisztrációs tisztviselői közül Árkossyra és Susnekre emlékszem. Szabó Albert felesége, aki olasz származású asszony volt, 1908 előtt egypár évvel egy bálon szív-szélhűdés következtében meghalt, így Szabó Albert özvegy ember lett, háztartását két felnőtt leánya, Mariska és Ilus vezette. Szabó Albertnek hat gyermeke volt: Szabó Pista, Szabó Mariska, aki egy Nagy nevű nagybányai festőművész felesége lett, Ilus, aki Újvári Sándor gyógyszerészhez ment feleségül, Szabó László építésmérnök, aki a 30-as években a budai királyi, akkor kormányzói palota főépítésze volt, végül az ikrek. Szabó Sándor mérnök és Szabó Rózsa, aki a hírneves kolozsvári orvostörténész, Bologna professzor fiának felesége volt. Magyar mérnöknek két fia volt, egyiküket Bélának hívták. A Mosóczy-család gyermektelen volt. Árkossyék szemben laktak velünk, egy Ines nevű kedves leányuk volt, Susnekéknek két nagy leányuk volt, Baba és Olga, aki kiváló énekesnő volt, és a kolozsvári nyári színikör operett- és operaelőadásain is fellépett.

Szüleim a következő marosújvári családokkal álltak jó baráti viszonyban, és hetenként egyszer vacsora után kölcsönösen meglátogatták egymást: Dr. Jancsó Ödön bányafőorvossal, Nagy Samu ügyvéddel, Nagy Béla ügyvéddel. Ezekre az esti összejövetelekre néha meghívták Szabó Albertet és Susnek Olgát is: édesanyám órákon keresztül szórakoztatta kiváló zongorajátékával a jelenlevőket. Jancsó Ödönéssel már Magyarigenben is barátkoztak. Jancsó Ödönének három gyermekük volt, Béla, Elemér és Éva. Dr. Jancsó Béla különben fogorvos volt, és az egyetem orvostörténeti fakultásán is dolgozott, már gyermekkorra óta sokat olvasott és jártas volt a magyar irodalom történetében, 1921-től kezdve aktívan részt vett az erdélyi fiatal értelmiségi mozgalmakban, és tagja volt a Tizenegyeknek nevezett fiatal írók társaságának, kiknek antológiája 1923-ban jelent meg. Az 1970-es évek elején a kolozsvári Monostor utcában elgázolta egy autóbusz. Testvére, Dr. Jancsó Elemér középiskolai, majd a kolozsvári Bolyai, később Babes–Bolyai egyetemen a magyar irodalom tanára. Jól emlékszem, hogy a két Jancsó fiú még elemi iskolás korában nagy érdeklődéssel olvasta az édesapjuk könyvtárában levő Beöthy Zsolt: *A Magyar Irodalom Története* több kötetes munkáját, az ún. „nagy Beöthy”-t, és nekem is, aki náluk 2-3 évvel idősebb voltam, felolvastak ebből részleteket. A legfiatalabb Jancsó gyerek Éva volt, férjezett Rohonyi Vilmosné. Egy alkalommal, amikor Éva még csak 3-4 éves kisleány volt, összevesztünk Józsi öcsémrel azon, hogy Éva kinek lesz a felesége. Mikor én azt mondtam, hogy természetesen nekem, Józsi öcsém ezen annyira felháborodott, hogy egy építőkockával, amivel akkor játszottunk, fejbe akart ütni, de én idejében elrántottam a fejemet, és a kőkocka így a falnak csapódott. Dr. Jancsó Ödön, Béla és Elemér apja nemcsak kiváló orvos és sebész, hanem demokratikusan gondolkodó, intelligens, az irodalmat és a zenét kedvelő ember volt. Ő alapította a marosújvári közkórházat, melyben különösen a háború alatt igen sok sebesült katonát operáltak és kezelték, valamint a polgári kaszinót és olvasókört. Még gyermekkorában parittyával kiütötték egyik szemét, mégis, egy szemmel is nagyon jó operatőr volt. Jancsóék 1919-ben vagy 1920-ban Kolozsvárra költöztek, ahol az apa megalapította a Református Kórházat. Felesége, Sáríka néni, született Mikó leány, hallgatag, csendes, igen kedves néni volt. Még 1982-ben is életben volt, pedig közel járt a 100. életévéhez.

Nagy Samu marosújvári ügyvéd és a *Marosújvár* című hetilap tulajdonosa és szerkesztője volt. Felesége, Gitka néni, sepsiszentgyörgyi leány, édesanyám legjobb barátnője volt. Első gyermekük, Álmos, gyermekkorában meghalt. Második fiuk, Tibor pedig a két világháború közötti időben az édesanyját, aki igen rossz anyagi körülmények között élt, nyomorogni hagyta, kijelentette, hogy ő román eredetű, nem is akart senkivel sem, még az anyjával sem magyarul beszélni. Hogy később mi lett vele, arról nincs tudomásom.

A Jancsó fiúkon kívül Marosújváron barátaim voltak Jovián Guszti, Grün Pista, ki később Györgyre magyarosította a nevét, Szende Ernő és Szende Jenő,

Szabó Sanyi, Kurta Virgil, aki a kolozsvári unitárius gimnázium tanulója volt, Ott Anti és sokan mások, kiknek már a nevére sem emlékszem. György Pistával az 1918–19-es tanévben kollégák voltunk a budapesti Ferenc József műegyetem első évén. Ő rokonságban volt egy igen gazdag budapesti ügyvéddel, ez a Farkas család alapította annak idején a nagyon híres herendi porcelángyárat, melynek vezetője és igazgatója később György Pista lett. Felesége egy szódagyári munkáscsalád leánya volt, amint hallottam, Pista is kikeresztelkedett, és hithű katolikus lett belőle. György Pista leánytestvére, György Lili, későbbi kollégám és barátom, Angyal Pál öccsének lett a felesége. Tőlünk a harmadik szomszédunk lakott a Szende család, Nándor, Olga, Ernő, Jenő és még egy leány, akinek nevére nem emlékszem. Szende bácsi a budapesti Kereskedelmi Bank tulajdonát képező újvári sómalom igazgatója volt, és egy nagyon szép és modern szolgálati lakásban laktak. Tőzsomszédunk volt a gazdag Benedek Farkas gabonakereskedő, kinek két felnőtt leánya volt. A Benedek- és a Szende-ház között egy modern, új épület állott, a David család tulajdona: itt volt kb. 1912 óta, és a mai napig ott van a postahivatal. Davidné volt az első postameszter, akinek egyik leánya orvosnő volt, ami abban az időben ritkaságszámba ment: ha jól emlékszem, Davidné testvére, Crisanné, férje halála után, 1918 vagy 1919-ben férjhez ment Szabó Alberthez, aki akkor Nagyenyedre költözött. Ez a Crisan, aki mint honvéd hadnagy vagy főhadnagy 1916–18 között a Bukarestet megszállt osztrák–magyar katonai egységek kötelékében volt, egyéni haszna érdekében sok visszaélést követett el, Bukarestből prémbundákat és egyéb értékes dolgokat hozott magával, dacára annak, hogy román származású volt. Szemben velünk lakott Pop Emil görög katolikus pap családja, ahol két vagy három fiúgyermek és két leány volt, a fiúk gyakran voltak nálunk, Feri és Laci öcsém játszópajtásai voltak. Mikor 1916-ban az erdélyi román lelkészek egy részét Sopronba internálták, többek között elvitték Pop Emilt is. Ekkor a 6 vagy 7 éves Milu hozzánk jött, és azt mondta édesanyámnak, hogy „tatát szinte felakasztották”. Mama persze megvigasztalta őt, és azt mondta, hogy édesapád nemsokára hazajön.

Nem messze tőlünk, az utca másik oldalán lakott szép saját házában Dr. Veres Zoltán ügyvéd, aki az 1910-es évek elején egy gazdag magyarországi nővel kötött házasságot. Veres akkor többek között gépkocsit is vásárolt, ez volt Marosújváron abban az időben az első automobil. Veres Zoltán nagyon szerette Laci öcsémet, aki akkor 5-6 éves gyerek volt, sokszor magával vitte autójával, maga mellé ültette és közben magyarázta Lacinak, hogyan kell autót vezetni. Egy alkalommal Felvincen voltak, megálltak a vendéglő mellett, ahol Veres kiszállt a kocsiból, mondván, maradj a kocsiban, én mindjárt visszajövök. A vendéglő egy domb tetején épült, ahonnan az országút igen meredek lejtéssel vezetett tovább. Mikor Laci egyedül maradt a kocsiban, a volán mellé ült, és matatott a fogantyúkkal, így kikapcsolta a kézi vagy a lábféket, erre a kocsit lassan megindult, majd mind nagyobb sebességgel gördült a meredek

úton lefelé, de Laci nem ijedt meg, kezébe vette a volánt és szerencsésen a lejtős út végére érkezett, ahol a kocsi megállott. Mikor Veres kijött a vendéglőből és látta, hogy kocsija a vendéglőtől több száz méter távolságra van, szörnyen megijedt, de hamar megvigasztalódott, mert látta, hogy Laci sértetlenül a kocsi mellett áll és integet feléje.

Mind nekem, mind Józsi és Laci öcsémnek saját biciklink volt. Mindhárman hamar megtanultunk biciklizni, és csak nagy ritkán estünk el. Később olyan biztosnak éreztük magunkat a biciklin, hogy a felsőújvári hegyről őrült iramban száguldoztunk lefelé, a kormányt csak egy kézzel fogtuk, sőt sokszor teljesen eleresztettük. Egy flóbertpuskánk is volt, amivel célba és verebekre lövöldöztünk, de Józsi öcsém ezzel a flóberttel egyszer egy nagyon szép vadász-kutyát lőtt le, amivel édesapámnak igen sok kellemetlenséget okozott.

Meg kell emlékezni Csicsimara szódagyári igazgató családjáról, velük ugyan nem voltunk baráti viszonyban, de a velem egyidős fia – kinek nevére nem emlékszem – meghívott egyszer, hogy nézzem meg legújabb játékait, egy kocsit küldött utánam, úgy kocsiztam a szódagyári tisztviselő lakótelepig. Csicsimarának egy nagy földszintes épületben laktak, mely épület körül betonozott járda volt. A játékok közül legjobban a vasút tetszett nekem. A síneket a ház körüli járdára fektette le, a pályatesten voltak őrházak, állomások, vasúti kitérők, alagutak, hidak, sőt két vonat is volt, melyeket gőzmozdonyok vontattak, az egyik személyvonat rendes kocsikkal, étkezőkocsival és hálókocsival, a másik pedig tehervonat különböző teherkocsikkal és ciszternákkal. Csicsimarát később Bécsbe helyezték át, kb. 1914 óta Balogh mérnök volt a szódagyár igazgatója, kinek fiával, Balogh Andriszal jó baráti viszonyban voltam. Balogh igazgató felesége Dr. Nagy Samu testvére volt, egy igen nagyratörő és beképzelt dáma, aki a szódagyár elegáns kocsijával nap nap után bekocsizott a városba és pöffeszkedve szemlélte a gyalog járó embereket. Itt kell megemlékezni arról, hogy milyen különbségek voltak annak idején egy nagy vállalat igazgatójának és egy megyei állami vezető tisztviselőnek a fizetése között. A szódagyári igazgatónak 2000 korona havi fizetése, ingyen lakása, fűtése, világítása, kocsihadználata stb., stb. volt, viszont egy járási főszolgabíró havi javadalmazása csak 300 koronát tett ki.

Marosújváron pénteki napon volt a heti- és a kirakóvásár, amelyre a járás közeli falvaiból igen sok nép csődült össze. Mi gyermekek is gyakran kimentünk a piacra és megcsodáltuk a bazárok áruit, melyeket általában hétkrajcáros egységáron kínáltak és árusítottak. Ilyenkor megfigyeltem, hogy nagyon sok falusi román legény piros-sárga-kék övvel volt megkötve, és soknak a kalapjában piros-sárga-kék kokárda díszlett, ez akkor természetes volt, senkinek sem volt ellene kifogása vagy megjegyzése, ezt jól látták a piacon cirkáló fegyveres és kakastollas csendőőrjáratok is. Abban az időben két nagy fűszer- és csemegeüzlet volt Marosújváron: a volt Virágh-féle fűszerüzlet, melyet a század első évtizedében egy Pap Simon nevezetű örmény kereskedő vett meg, és a

Miklósi Gyula-féle csemegeüzlet. Mindkét üzletben és a Both-féle mészárszékben bevásárlókönyvvel vásároltunk. Édesanyám beírta, hogy mit akar venni, és a szolgáltót küldte az üzletbe, a kereskedő kiszolgált a kért árut, melynek árát tintával beírta a bevásárlókönyvbe, és minden hónap elsején kifizettük az elmúlt hónapban eszközölt bevásárlások ellenértékét. Egyszer karácsonykor egy játékboltot kaptunk ajándékba, ezzel sokat játszottunk kereskedőt és vevőt. 12 éves koromban kereskedő szerettem volna lenni, és megkértem Pap Simont, fogadjon fel inasnak. Pap Simon azt mondta, ezt nem teheti meg édesapám tudta nélkül, de megengedi, hogy időnként üzletében segítsék segédeinek, amit egy nyári vakáció alatt nagy örömmel több ízben meg is tettem. Az előbb említett Both-féle mészárszék Dr. Nagy Samu háza mellett egy csempével burkolt, egészen modernül felszerelt üzlethelyiség volt, ahol mindig a legjobb húsokat árusították. Ettől a harmadik házban volt Füssy József tordai könyv- és papírkereskedő marosújvári fióküzlete, ahol gyakran nézegettem a legújabb könyveket, újságokat és folyóiratokat, ott vettem egy gumibetűkből álló kis kézinyomdát, de ezzel nehézkes volt egész sorokat kiszedni. Abban az időben kapott a főszolgabírói hivatal egy Remington-írógépet, amin hamarosan én is megtanultam gépelni, és a házinyomdám Józsi öcsémnek adtam. Abban az időben Marosújváron két gyógyszertár volt, a református templommal szemben lévő volt a László-féle patika, amelynek tulajdonosa akkor Újvári Sándor volt, ott vettük meg az öntözéshez szükséges rózsavizet és néha, ha erre pénzünk volt, egy doboz pemetefűcukrot. E házban lakott a régi tulajdonos felesége és fia, László József, nálam egypár évvel idősebb volt, igen művelt és tehetséges fiú, aki építészmérnök lett. A piacon volt a másik patika, melynek tulajdonosa Gál Béla, Kun Béla sógora volt, Gál testvére volt ugyanis Kun Béla felesége. A Gál-féle patika mellett volt a kiváló cipész, Bustya műhelye. Errefelé volt a híres Wermescher-féle vendéglő, amely jó borairól és jó konyhájáról volt nevezetes. A fürdő közelében levő ún. kincstári vendéglőt inkább a fürdővendégek és az ún. úri kaszinó tagjai látogatták. Pénteki napokon a járás községi és körjegyzői is Marosújvárra jöttek, és mindig a Wermescher-féle vendéglőben ebédeltek és pityizáltak. A púpos és dadogó nagybátyám, a már említett Turi bácsi, aki nagyon szerette az itókát, és jóllehet nálunk korlátlan mennyiségben rendelkezésére állott a bor és a seprő- vagy törkölypálinka, valamint naponta egy borszivar, mikor sétálni ment, betért a Gidally-féle kocsmába, ahol jól ismerték és megkínálták egy pohár pálinkával, de a Wermescher-féle vendéglőben még ismeretlen volt, mégis oda is betért üres zsebbel. Láta, hogy egy asztalnál ül egy társaság, és hallotta, hogy ezek a járás jegyzői, asztalukhoz könyökölt és nézte őket, erre megkérdezte az egyik jegyző: „Mit keres maga itt? Menjen el innen!” Erre Turi bácsi dadogva kérdezte: „Bitte doch, tudja maga, ki vagyok én?” A jegyző azonban azt mondta: „akárki, menjen el innen”, de Turi bácsi azt válaszolta, „én a főszolgabíró testvére vagyok”, erre bocsánatot kértek tőle, leültették asztalukhoz és minden

jóval kínálták. A vége az lett, hogy részegen alig tudott hazavánszorogni. Mikor édesapám ezt megtudta, nagyon felmérgelődött, és már másnap vonatra ültette és hazaküldte Borberekre. Mi gyerekek nagyon sajnáltuk Turi bácsit, mert sokat incselkedtünk vele. Amint mondtam, dadogott, és a magánhangzóval kezdődő szavakat nem tudta kimondani, ezért azok elébe „bitte doch”-ot toldott, és ezt folytatva, a magánhangzóval kezdődő szavakat mondta. Így pl. mi azt kérdeztük: „Turi bácsi, hogy mondják németül, elefánt?” Turi erre így válaszolt: „bittedochelefánt” vagy „bittedochmenydochasszony” stb. Ha rágyújtott napi szivarjára, és az első szippantás után letette a hamutartóba, mi szivarját a kályhába dobtuk, vagy a kezében tartott újságot meggyújtottuk. Ezért persze különösen a mamától kikaptunk, és Turi bácsi kapott egy másik szivart. Nem nagyon szeretett fürdeni, mikor édesapám ezért szemrehányást tett neki, azt mondta: „weil ich verkühle mich” (mert meghülök), apám kérdésére pedig: „willst du ewig leben?” (örökké akarsz élni?). Turi bácsi azt felelte: „warum nicht?” (miért ne?) Az egykori piac, ahol a hetivásárokat tartották, és ahol az előbb említett üzletek, a Gál-patika és a Wermescher-féle vendéglő stb. volt, teljesen beomlott, és ezek helyén ma egy sóstó keletkezett.

Édesapám elég gyakran személyesen felkereste a járás 33 községét és falvát, hogy megismerje a falvak népének hangulatát, orvosolja azok esetleges panaszait és ellenőrizze a helyi hatóságok ügyintézését. Tökéletesen beszélt románul, így tolmács nélkül értekezhetett a lakossággal. Marosújváron nem tartottunk sem lovakat, sem tehenet, csak majorságot és disznót hizlaltunk, minden évben négy hizott disznót vágtunk, kettőt karácsony előtt, kettőt karácsony után. A kiszállásokat ezért Szabó nevű fiákeres fogatával végezte el, akinek mindig igen jó lovai voltak, és szerződésileg kötelezte magát, hogy édesapám kívánságára bármikor rendelkezésére áll fogatával. Kutyfalva kivételével, ahova vonattal utazott, minden más községbe fiákerrel ment, jöllehet volt olyan falu vagy község, mint például Ózd, Magyarbükös vagy Lándor, amely Marosújvától kb. 25-30 km távolságra feküdt. Ilyen kiszállásokra egy időben elég gyakran magával vitt, ami nagy öröm volt számomra, mert már akkor szívesen utazgattam, és minden új nagyon érdekelt, így állandóan kérdezősködtem hol erről, hol arról. Édesapámat fárasztotta a kérdésekre válaszolni, azt mondta, ha annyit beszélek, nem visz többé magával. Egy kiszállás alkalmával, amelyen én nem voltam jelen, igen érdekes dolog történt. Amikor édesapám megérkezett a faluba, ahol várta őt a jegyző és a falu vezetősége, mindenki gyanúsán mosolygott és fészkelődött, végül a jegyző bátorságot vett és mondta: „Főszolgabíró úr, tessék megnézni a tükörben a bajuszát!” Édesapám megrökönyödve látta, hogy a bajusza zöld színű. Az történt ugyanis, hogy a borbély, aki minden második nap házhoz jött és megborotválta édesapámat, egyszer azt mondta, a bajusz már őszülni kezd, be kéne festeni, éppen most kapott valami nagyon jó bajuszfestéket. Apám hallgatott a borbély tanácsára, és befestette bajuszát, de a barna bajuszfesték egypár óra múlva színét

zöldre változtatta. Ekkor apám annyira megharagudott, hogy nem vette többé igénybe a borbély szolgálatát, hanem vett Gyulafehérváron egy eredeti Gillette készüléket és ezzel borotválkozott. Ezt a borotvakészüléket én örököltem, és most is, talán 70 év múltán, még kitűnő állapotban van, csak bőrtokja rongálódott meg.

Amint már mondtam, édesapám kötelességtudó, a törvény előírásait szigorúan betartó tisztviselő volt, aki hatalmával soha nem élt vissza, alantasainak munkáját ellenőrizte, és az ellenük emelt esetleges panaszokat orvosolta. Ezért 1918-ban, az ún. októberi forradalom idején, amikor a megye minden járásának főszolgabírája és igen sok körjegyző, félve a lakosság bosszújától, Nagye nyedre, Gyulafehérvárra vagy más városba menekült, édesapám nyugodtan Marosújíváron maradt, ahol nemcsak hogy semmi bántódása nem történt, hanem több román faluból a bírók vezetésével küldöttség jött hozzá, amely kifejezte bizalmát irányában, mondván, mindig jóindulatú és igazságos ember volt, ha valaki bántalmazni akarná, forduljon hozzájuk, ők mindig kiállnak mellette.

1916 augusztusában Románia megtámadta a Központi Hatalmakat, és az Antant oldalán belépett a háborúba. Erdély déli és dél-keleti megyéinek magyar és szász lakossága menekülni volt kénytelen, mert lakóhelyük hadszíntérre vált. Marosújíváron mi is aggódva figyeltük a napi hadijelentéseket, be voltunk csomagolva, és elő voltunk készülve a menekülésre. Erre azonban nem került sor, mert a román csapatok csak Kőhalom vidékéig nyomultak előre, onnan visszaszorították őket. Az osztrák–magyar hadvezetőség azonban mégis megerősítette és lövészárokkal látta el a Maros északi partja mentét, ez képezte volna szükség esetén az utolsó ellenállási vonalat. A mi borbereki házunkban egy ilyen épülő védővonal egyik szakaszának parancsnoksága székelt. Az 1915/16-os tanévben még a székelyudvarhelyi reáliskola hatodik osztályának tanulója voltam, de Székelyudvarhelyt is elfoglalták a román csapatok, az ottani iskolákban 1916 őszén nem kezdhették meg a tanítást. Az udvarhelyi reáliskola a Pozsony megyei Szakolcára – közvetlen a morva határra – menekült, de ott csak az első hat osztály nyílt meg, ezért én augusztus végén vagy szeptember elején Budapestre utaztam, és beiratkoztam az ottani Toldi Ferenc utcai reáliskola hetedik osztályába.

A marosújívári ifjúság élénk társadalmi életet élt, szép idő esetén nyári délutánonként vagy este sétáltunk a község főutcáján vagy a fürdőparkban, a Kincstári vendéglő teraszán este cigányzenekar muzsikált, ezt hallgattuk, délutánonként pedig a fürdőparkban vagy a Bánca alatt egy kiváló bányászzenekar térzenéjét élveztük. Marosújíváron a Bánca alatt egy nagyon jól kezelt, melegedőhazzal és öltözővel ellátott jégpálya is működött, a karácsonyi vakáció alatt itt vagy a befagyott Maros jegén korcsolyáztunk.

A karácsonyi és a húsvéti vakáció idején mindig otthon voltunk. Nagyon örvendtünk a plafonig érő, gazdagon feldíszített karácsonyfának és a sok aján-

déknak, de nem utolsósorban a kitűnő disznótoros ebédeknek és vacsoráknak. Külön élmény volt a húsvéti öntözés, melyre jó előre készülődtünk, beszereztük a rózsavizet, és egy névlistát állítottunk össze, kikhez és milyen sorrendben menjünk öntözni. Mindig együtt mentünk Józsi és Laci öcsémmel, Feri öcsém akkor még kisfiú volt, úgy emlékszem, ő nem volt velünk, talán egyedül járt olyan házakhoz, ahol kis leánygyermek voltak. Mi, a három nagyobb fiú egy nagy kofferrel indultunk öntözni Szabó fiákeres kocsján, mert a sok narancsot, cukorkát, piros tojást és egyebeket nem tudtuk volna cipelni. Öntözés előtt egy időben, különösen, amikor még kisebb gyerekek voltunk, a következő versikét mondtuk el: „Kis kertekben jártam,/ rózsafát találtam,/ el akart hervadni,/ szabad megöntözni?” Nagyobb korunkban likőrökkel is traktáltak, úgyhogy nemegyszer kissé becsipve érkezünk haza, a sok édességtől étvágyunk sem volt, és szegény jó édesanyám legnagyobb bosszúságára csak piszkáltuk a finom báránysültet és egyéb gusztusos ételeket.

Külön meg kell emlékezmem a ún. sorozási ebédekről. A járási székhelyeken békeidőben minden évben egyszer, háború alatt pedig többször is sorozás volt, amikor a falusi bírók és jegyzők vezetésével előállították a hadköteles ifjakat, és megvizsgálták, hogy alkalmasak-e vagy nem katonai szolgálatra. A sorozóbizottság katonai elnöke egy ezredes, tagjai pedig két vagy három százados vagy főhadnagy és egy katonaorvos, polgári elnöke pedig a vármegye alispánja vagy főjegyzője, a járás főszolgabírája, a vármegyei, valamint a járási orvosok voltak. Hagyományos szokás volt, hogy a sorozási bizottság katonai és polgári tagjai, tehát összesen 10-12 személy tiszteletére a járási főszolgabíró díszebédet ad. Édesanyám erre az ebédre már hetekkel azelőtt készült: Bécsből rendeltek kövér marhahúst, a Balatonról fogast, a Felvidékről szárított gombát és lipitói túrót, hizlaltak kappant vagy libát, készítették a süteményeket és a tortákat. Édesapám gondoskodott a finom italokról, de na jól emlékszem, pezsgőt egyszer sem szolgáltak fel. Mi gyermekek persze nem vettünk részt a díszebéden, nekünk külön terítettek a mindennapi ebédlőben.

KÖZÉPISKOLAI ÉVEIM

1910. szeptember elején beíratk a székelyudvarhelyi egykori Magyar Királyi Főreáliskolába és annak internátusába. Ezt az iskolát gróf Csáki Albin m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter idejében, az 1880-as évek végén, vagy az 1890-es évek elején alapították. A kettős U-alakú, egyemeletes épület, mely egy belső udvart zárt körül, az egykori Székely Támad feudális vár helyén épült, de három sarokbástyáját és a várfal Árpád utca felé eső részét nem bontották le, hanem restaurálták. Az iskola udvara alatt legújabbán még régiebb épületnyomokat fedeztek fel, de az ásásokat még nem fejezték be. A főbejáratnál balra és jobbra a földszinten tantermek voltak, hátul a bal és jobb oldalon hátsó feljárt az internátusba és a rajzterembe, közbül pedig a torna-

terem. Az első emeleten, a főbejáratától jobbra volt az internátus, balra pedig a tanári szoba, valamint az igazgató irodája, ezután az igazgató lakása, végül a rajzterem. Mikor elsős reáliskolás voltam, dr. Solymossy Lajos volt a reáliskola igazgatója, de 1913-ban nyugdíjba ment, és ezután Tompa Árpád, majd 1918-ban Kárpáti Elemér vezette az iskolát. Solymossy Lajos nagyon szigorú ember volt, nagy fegyelmet tartott, és azt mesélték róla, hogy irodájában négy szemközt néha még nyolcadikos diákokat is felfofozott.

Az iskolának és különösen az internátusnak az egész országban jó híre volt, sok budapesti, felvidéki, Bihar megyei, horvátországi, sőt fiumei fiút is neveltek ebben az intézetben. Nemhiába mondogatta Ferenc Tivadar internátusi felügyelő tanár: „A papa-mama hallotta, hogy Erdély bérces völgyei közt van egy iskola, és ott van egy tanár (itt saját magára mutatott), aki minden mujkóból igaz embert tud nevelni.” Az iskola létszáma mégis alacsony volt – különösen összehasonlítva az udvarhelyi református kollégium és római katolikus gimnázium tanulóinak számával –, az internátusban, ha jól emlékszem, 62-en laktak, a kintlakók száma is kb. annyi volt, úgyhogy a tanulók összlétszáma ritkán haladta meg a 120-at. Így pl. egy évben, ha jól emlékszem, az 1913/14-es tanévben, a nyolcadik osztályban mindössze három tanuló volt és csak annyian érettségiztek.

Az internátus berendezése elég régimódi volt, nem volt külön háló- és külön tanulóterem, nem volt mosdó vagy pláne fürdő, nem volt vízvezeték, a vizet hordóban hozta fel az internátusi szolgáló. Öt hálószoba volt vaságyakkal és szalmazsákkal, közbül egy hosszú asztal minden fiú számára egy fiókkal, itt ültünk és tanultunk a délutáni és esti szilencium alatt. A folyosón volt minden fiú számára egy ruhásszekrény és egy hosszú, alacsony padka, itt takarítottuk cipőinket lefekvés előtt, és erre helyezték reggel a mosdótálat. Az alagsorban volt az internátus ebédlője, konyhája és mosodája, ebben a mosodában kéthetenként egyszer volt lábmosás, amikor a mosóteknőbe meleg vizet öntöttek. A koszt különben elég jó volt, arra emlékszem, hogy minden húshagyó kedden rántott bárányt és egy 1/4 l bort kaptunk vacsorára. Reggelire kávé kaptunk két kiflivel, ebédre három fogást, mindennap húsételt, vacsorára pedig ugyancsak meleg ételt. Délután 4 órakor volt kenyérsztás, Ferenc Tivadar állott egy nagy kosár mellett, mely tele volt kenyérszeletekkel, és vigyázott arra, hogy senki se vegyen ki magának két szelet kenyeret. Mikor lábmosás volt, ezt ebéd alatt Ferenc Tivadar (röviden Feri) bejelentette, és néha fordítva mondta a fiúk nagy röhögése mellett: „Délután négy órakor lábosztás és kenyérmosás”.

Az internátusban két felügyelőtanár lakott, az egyik Ferenc Tivadar, vagy ahogy a fiúk nevezték, Feri, az örökös, francia szakos segédtanár, akiről alább még bővebben írok, a másik 1910-ben Szabados Gyula (vagy Futrinka) kémia- és természetrajz szakos tanár, később a szegény epileptikus matematikatanár, Sebők Emánuel. Az internátusi felügyelők egy-egy kis szobában laktak, és az

internátus ebédlőjében étkeztek együtt a diákokkal. Külön kell megemlékez-
nem Ferenc Tivadarról, aki párját ritkító, különös figura volt. Az 1910-es
években 50 éves lehetett, agglegény volt, csak kétféle ruhája volt: vagy fekete-
fehér vagy barna-fehér pepitanadrág, Ferenc József kabát, vagy fekete bár-
sony kabát, fehér csokornyakkendő, kék vagy piros pettyekkel, fekete cylinder,
ezüst nyelű sétabot. Télikabátot sohasem viselt, télen-nyáron egyformán ka-
bát nélkül járt, és büszke volt arra, milyen edzett, a fiúk azonban jól tudták,
hogy télen nagyon vastag, ún. jéger alsónadrágot és inget viselt. Minden kora
délután a Budapest kávéház ablakában ült, és szemüvegét feltéve figyelte a
járókelőket. A mosóasszonyoknak és lányoknak, az általa dézsatündéreknek
nevezetteknek „kezeit csókolom”-mal köszönt, a tanárok feleségének azonban
csak „jó napot”-tal. A harmadik és negyedik osztályban a francia nyelvet tani-
totta, Szabó Dezső szavaival élve, „francia borsót hányt a magyar falakra”, de
inkább másról beszélt. Így pl. a kötelességteljesítés fontosságáról, a krajcár
értékéről vagy a testedzésről. Ezekkel kapcsolatban példákat említett: egy ál-
lomáson megáll a vonat, de rég eltelt az indulás ideje, és mikor az utasok
érdeklődtek, miért nem indul vonatjuk, azt a feleletet kapták: „Kérem szépen,
a mozdonyvezető és a fűtő elmentek kuglizni, és még nem jöttek vissza.” Ami
a krajcár értékét illeti, össze kellett írjuk egy diáriumba, hogy mit lehet egy
krajcárért vásárolni, a papírüzletben, a fűszeresnél, a péknél stb., stb. Ha va-
lamelyik fiú akarattal elejtett egy ceruzát, Feri azt mondta: „Őseink mázsás
buzogányokat forgattak, a mai nyápic ficsúr egy ötgrammos ceruzát sem bír
el.” Az internátusból csak vasárnap délután és csütörtökön du. 4-5 óra között
volt szabad kimenő, amikor bevásárolhattuk a szükséges írószereket, szap-
pant, cipőkrémet. Más napokon Feri vezetésével közös sétákra mentünk, ez
alkalommal gyakran a következő jelenet játszódott le: Feri rendszeren az alsó
osztályosok mellett elől ment, hátul voltak a nagyobb fiúk, egy cigány hóna
alatt hegedűjével utánunk kullogott, és ha a nagyobb fiúk egypár krajcárt
adtak neki, hegedülni kezdett, rendszeren a Rákóczi-indulót húzta. Feri ezt meg-
hallotta, hátrament, és a fiúk röhögése közepette elkergette a cigányt, mond-
ván: „Ha nem takarodik el azonnal, rendőrt hívok!”. Ami a bevásárlást illeti,
mindenkinek volt egy bevásárlási naplója, ha valaki pénzesutalványon pénzt
kapott, ezt nem adták az illető kezébe, hanem beírták a kiadási naplóba, és a
pénz Ferinél maradt. Szerdánként mindenki fel kellett írja, mit akar vásárolni,
és ha ezt Feri jóváhagyta, megkapta tőle a kívánt összeget, ellenben csütörtök-
ön este be kellett mutatni a vásárolt holmikat, ezt Feri ellenőrizte. Ha valaki
idegen származású dolgot vásárolt, korholást kapott Feritől, mondván: ”Pár-
toljuk a hazai ipart!”. Sokan még az év elején szappant, cipőkrémet és más
holmít hoztak magukkal otthonról, azzal a céllal, hogy ezeket fogják Ferinek
többször bemutatni, és az erre kapott pénzt pedig nápolyira, krémesre, halvára
és egyéb nyalánságra, Biri néninél cukros tejfelre, friss zsemle, vagy pedig
Máminál egy pohár állás rummal-ra költik el. De Feri hamar rájött a turpisság-

ra, a bemutatott cipőkrémes doboz fedelét belapította, a szappanba egy lyukat fűrt, így nem lehetett még egyszer bemutatni. Feriről azt beszéltek, hogy szabadkőműves, ezért, ha a nagy rajzteremben vasárnap délelőtti szilencium után Feri azt kérdezte valakitől: mit tanultál? – erre rendszeren azt felelték: „tanár úr kérem, én hittant tanultam”. Feri válasza erre mindig az volt: „Én mindenkinek tisztelem a vallását, de nem avatkozom bele, ezért nem kérdezlek ki. Ül le!” Mikor négyen vagy öten szintén hittant „tanultak”, rendszeren elfogyott Feri türelme, és bütykös hüvelykujjával „Boksz nyavajás!” felkiáltással megbokszolta az illető feje búbját, amin a többiek természetesen nagyot röhögtek. Feri szobája a folyosó végén volt, egy fal választotta el az 5-ös számú nagy hálószobától, melynek egy időben én voltam a szobafőnöke. 10 órakor eloltották a lámpákat, ekkor mindenkinek ágyba kellett feküdnie. Egyesek azonban mindig azon törték a fejüket, hogyan tudják Ferit bosszantani, ezért egy üres pléhdobozba kavicsokat tettek, és a Feri ajtaja felé gurították, az illető gyorsan visszament a hálóba, és befeküdt ágyába. Volt olyan vakmerő fiú is, aki a Feri ajtaja melletti szekrény tetejére mászott, és onnan egy hosszú seprűnyéllel kopogtatott Feri ajtaján. Ilyenkor Feri is már lefeküdt, és jáger ingben, gatyában, valamint egy törülközőből csinált turbánnal a fején benyitott a hálóba, és „ki az a szemtelen csirkefófo, aki kopogott az én ajtómon?” felkiáltással meggyújtotta a lámpát. Mindenki takarójával fülig betakarózva feküdt és alvást szimulált, de Feri 1-2 fiú takaróját a lábuknál felemelte, néha történetesen a tettesnél, aki a nagy sietségben elfelejtette cipőjét lehúzni, ezt persze jól megbokszolta, és másnap fülön fogva vitte az igazgató elé. Volt rá eset, hogy levették a villanykapcsoló fedőburkolatát, és mikor szegény Feri meg akarta gyűjtani a lámpát, áramütést kapott, erre felkiáltott: „Juj!”, a fiúk egy része pedig „Semmi juj!”-jal válaszolt. Az volt tudniillik a Feri szokása, hogy „Boksz nyavajás!” felkiáltással a fiúk fejére bütykös hüvelykujjával bokszot adott, az illető hangosan felkiáltott, „juj!”, mire Feri: „Boksz nyavajás, semmi juj!” Ez így ment ütemesen négyszer-ötször, amíg Feri megunt a dolgot. Feri különben nagyon intelligens, több nyelvet beszélő ember volt, ha jókedvű volt, bejött szilencium alatt a szobába, hóna alatt magyar–német, magyar–francia szótárral, amit a fiúk kezébe adott azzal, hogy kérdezzenek tőle, tényleg minden kérdésre helyesen tudott felelni. Gondoltuk, hogy nem magyar származású, de nem tudtuk, milyen, egyesek szerint szerb lett volna. Az 1916/17-es tanévben Szakolcán tanított, de az 1917/18-as tanév elején őt is Dévára helyezték, ott is maradt élete végéig, és Déván van eltemetve. Az impériumváltozás után felfedte nemzetiségét és hangoztatta, hogy román eredetű. Feri nagy dohányos volt, de mindig a legkomiszabb szivarokat szívta, az általa Stingatoresnek nevezett szivarkákat. 1913-ban vagy 1914-ben az Udvarhelyen játszó szintársulat előadta „Az iglói diákok” című színdarabot, melyben több tanárszereplő volt, az egyik tanár úgy volt felöltözve, mint Feri, az arca is úgy volt maszkirozva, hogy hasonlítson rá, ez a színész a reáliskolásoktól hatalmas tapsot kapott.

Az udvarhelyi tanárok között volt még egy másik különös figura is, Friedlander Jakab számtantanár. Mikor az első osztályban a számtanórán azt akarta magyarázni, hogy csak egyazon dolgokat lehet egymással összeadni, így pl. almát almával, diót dióval stb., mindkét kezét kabátja zsebébe dugta, kezeit zsebestől együtt összeütögette, és rossz magyarsággal mondta: „Két alma és két dió, az hány méter kulbász?” Ferivel együtt Friedlander is a kisdíákok céltáblája volt. Az udvarhelyiek kedvelt sétahelye volt az Udvarhely és Bikafalva között elterülő rét, illetve az amellett vezető vasúti töltés, ezért ötlött fejembe elsős vagy másodikos koromban a következő paszkvillus: „A plusz B a négyzetben, Fritzi megy a síneken, Fritzi megy a hegyoldalon, Isten nyíla, üsd oldalon!” Ez valahogy a tanárok kezébe került, de szerencsére nem vették komolyan, és semmi bántódásom sem történt emiatt. Egy-két évvel azelőtt, mikor 1916-ban az iskolát Szakolcára helyezték, csináltatott magának Fritzi egy nagyon szép, prémés, hosszú télikabátot, ezt is a holmiai közvért csomagolta, és mint gyorsárut, vasúton Szakolcára küldte. A küldemény azonban abban a zűrzavaros időben elveszett, és sohasem érkezett meg Szakolcára. Én ugyan akkor nem voltam Szakolcán, mert ott csak az első hat osztály működött, de hallottam Józsi öcsémtől, hogy szegény Fritzi hónapokon keresztül kérdezett mindenkit: „Nem láttátok valahol az én téli bundámat?”

Az 1910 és 1916-os tanév között a székelyudvarhelyi főreáliskolában a következő tanárok tanítottak: *Balázs Sándor*, magyar irodalom és latin nyelv tanára, *Séra Kálmán*, *Bíró István*, a magyar nyelv és irodalom tanára. *Bodnár Lajos*, a magyar nyelv és történelem tanára, *Dénes Ferenc*, számtan- és mértantanár, *Dobó István*, zene-, ének- és tornatanár, *Harsia Jusztinián*, a német nyelv tanára, *Friedlander Jakab*, számtantanár, *Hartmann János*, a magyar nyelv és irodalom tanára, *Ferenc Tivadar* segédtanár, internátusi felügyelő, a francia nyelv tanára, *Intze István* történelemtanár, *Pál (Perl) Gyula*, a matematika és ábrázoló geometria tanára, *Páll Jenő*, szabadkézirajz-tanár, *Sebők Emánuel* matematikatanár, internátusi felügyelő, *dr. Solymossy Lajos* igazgató, *Szabados Gyula* vegytan- és természetrajz-tanár, internátusi felügyelő, *Szabó Dezső*, magyar és francia nyelv és irodalomtanár, *Szarvas Arnold* földrajz-tanár, *Tompa Árpád* történelemtanár, 1913 óta igazgató. Az itt felsorolt tanárok közül szaktudás, tekintély és hírnév tekintetében a következők emelkedtek ki: *Szabó Dezső*, sz. 1879, *Balázs Sándor*, sz. 1883, *Hartmann János*, sz.1875 és *Pál Gyula*.

Szabó Dezső 1909. szeptember 4-től 1913. június 14-ig volt a székelyudvarhelyi állami főreáliskola magyar-francia szakos tanára. Udvarhelyen csak a felsőbb osztályokban tanított, így sohasem volt nekem tanárom, de személyének szuggesztív hatásától, amit ő nemcsak rám, de minden reáliskolai diákra tett, sohasem tudtam, nem is akartam megszabadulni. Azok a kisebb diákok is, akiket ő nem tanított, élénk érdeklődéssel figyelték minden lépését, állandóan füleltek tanítványai beszélgetésére, hogy megtudják azt, ami osztályában történt, ezért a nagyobb diákoktól néha elutasításban részesültünk. Nagy

hatással volt reánk annak idején az, hogy a tízperces szünetekben az iskola udvarán tanítványaival füleslabdázott és velük, mondhatni, baráti módon viselkedett. Sohasem hallottam arról, hogy tanítványait szigorúan fegyelmezte vagy éppen büntette volna, ezért csodálkozva olvastam Nagy Péter Szabó Dezsőről írt tanulmányában, hogy egy székesfehérvári tanítványa büntetéstől való félelmében elbujdosott otthonról, vagy pláne, hogy gunyoros modora miatt egyik nagyváradai tanítványa öngyilkos lett. Erről a két esetről az udvarhelyi diákoknak annak idején nem volt tudomása. Nyugodtan állíthatom, hogy a székelyudvarhelyi realisták kivétel nélkül tisztelték, szerették és nagyra becsülték Szabó Dezsőt, hangsúlyozom azt, hogy „kivétel nélkül”, tehát a szász és zsidó tanítványai is, mert olyanok is voltak az udvarhelyi reáliskolában. Sohasem érezte velük, hogy ők kisebbségi sorsban vannak. Érthető tehát, hogy nem kis meglepetéssel olvastam Nagy Péter könyvében azon megállapításait, hogy „diákjai körében igyekezett a nemzeti büszkeséget felkorbácsolni, elsősorban az osztályban levő zsidó és szász gyerekekkel szemben”. Nézetem szerint Szabó Dezső inkább a falusi székely tanulókat akarta arra buzdítani, igyekezzenek maguknak az életben minél jobb helyzetet kiharcolni, ez nem minősíthető uszításnak az osztályban levő más nemzetiségű tanulók ellen, legfeljebb azt akarta kihangsúlyozni, hogy a székely vagy magyar fiúk sem alacsonyabbrendűek, és bennük is kell annyi élniakarás, becsvágy és érvényesülési törekvés legyen, mint a többiekben. Harcias modorával, lendületes viselkedésével, de külső megjelenésével is nagy hatással volt a diákságra, az ő szemükben Szabó Dezső minden tekintetben más volt, mint a többi tanár. Egyenes tartása, szép feje, dús göndör haja és büszke tekintete mintegy megigézte a szemlélőt, különösen a diákokat, akik nemcsak szerették, de büszkék is voltak rá. Érdeklődéssel figyeltük közéleti tevékenységét. Az akkor összehívandó országos tanári kongresszussal kapcsolatban tett feltűnést keltő kijelentése („A Himnuszt éhes hassal csak egy bizonyos ideig lehet énekelni”) a diákságra is nagy hatással volt. Irodalmi és publicisztikai munkássága a diákság mindennapi beszéd tárgyát képezte. A székelyudvarhelyi reáliskolában és különösen annak internátusában az 1910–1913-as években nemcsak a nagyobb fiúk, de még az első, második osztályos kis fikák is a *Nyugat*, a *Huszádik Század* és a *Magyar Figyelő* állandó és rendszeres olvasói voltak. Ő volt az, aki megismertette és megszerettette az udvarhelyi reálistákkal Ady költészetét, elnöklete alatt az önképzőkörben sok szó esett erről, és ennek hatására a még nem önképzőköri tagok, tehát a kisebb diákok is olvasták Ady verseit. Az 1911. év tavaszán Székelyudvarhelyen rendezett Ady-metinének, melyen a reáliskolásokon kívül a református kollégium és a katolikus gimnázium tanulói is tömegesen megjelentek, valóban nagy sikere volt. Nagy rokonszenvet váltott ki a diákság körében Szabó Dezső munkásmozgalmi működése is. A mi kisdíák-szemléletünkben ő volt a szocializmus megtestesítője, különösen akkor, amikor vörös nyakkendőt viselt. E hitünkben megerősített az a tény, hogy május elsején a

székelyudvarhelyi kisszámú ipari munkásság – főleg szegény kisiparosok és azok alkalmazottjai – élükön Szabó Dezsővel hajdonfőtt és vörös nyakkendővel körbejárták a várost. A diákság nem vett részt e felvonulásokban, de mi reálisnak az internátus kapujából mindig megnéztük – a városba nem volt szabad kimenőnk –, és büszkén állapítottuk meg, hogy Szabó Dezső volt az egyetlen a tanárok közül, és talán más értelmiségiek közül is, aki ezen a munkásfelvonuláson részt venni merészelt. Szabó Dezső az udvarhelyi munkásság előtt többször ismeretterjesztő előadásokat tartott – amit abban az időben szabad liceumnak neveztek –, e felolvasásokon azonban a diákok nem jelenhettek meg, sajnos, azok tárgykörét sem ismertük, azonban mindig tudtuk, mikor olvasott fel az egykori „csizmadiaszín”-nek nevezett helyiségben tartott szabad liceumi előadásokon. Lehet, hogy ő már akkor belátta, a munkásosztály részvétele nélkül nem lehet a magyar társadalom egységét megteremteni, de az sincs kizárva, hogy ez inkább szereplési vágy volt, mert magatartásában félreismerhetetlenül volt valami – Nagy Péter szavai szerint – primadonna-hajlamosság, ami előttem is, már kisdíák koromban, rémleni tetszett. A Nagy Péter könyvében említett botrányairól, fegyelmiről, párbajáról, pereskedéséről mi kisebb diákok semmit sem hallottunk, lehet, hogy a nagyobbak tudtak erről, de nekünk nem mondták. Ez azért is figyelemreméltó, mert egy másik tanárunk valóságos vagy költött párbajügyei a diákság állandó beszédtemái voltak. Érdekes, hogy míg a többi nőtlen tanár „nőügyeiről” a diákok állandóan fecsegtek, Szabó Dezsővel kapcsolatban sohasem merült fel ez a téma. Nagy Péter szerint Székelyudvarhelyen volt az ország legkisebb iskolája, ami tényleg megfelel a valóságnak, az azonban nézetem szerint nem, hogy „Az iskola közismerten büntetőhely volt, ahova szinte minden tanár valami vétségért kerültvé- gül, hogy az udvarhelyi réaliskolát mint „tanári fegyenctelepet” említi. Ez utóbbi megállapítás feltétlenül eltúlzott, és nagyon csodálkozom azon, hogy Nagy Péter ezt az információt Balázs Sándortól, az iskola egyik igen kiváló tanárától kapta. Balázs Sándor természetesen tisztábban láthatta a dolgokat, és biztosan konkrét eseteket is ismert, amelyeket egy kisdíák nem tudhatott. Ha most visszagondolok az akkori réaliskolai tanári karra, tényleg lehetnek közülük egypáran, akiket büntetésből, illetve fegyelmi úton helyeztek Székelyudvarhelyre, itt elsősorban Szabó Dezsőre gondolok, továbbá egy tanárra, aki előbbi helyén közismert iszákos volt, egy másik duhaj párbajhősre vagy Ferenc Tivadarra, az örökös segédtanárra, akinek nem volt meg a tanári oklevele, és ezeken kívül még talán egy-kettő, kiknek ügyei a diákság előtt nem voltak ismertek. Az oktatók túlnyomó többsége azonban bizonyára minden vétség nélkül, egyszerűen azért lett székelyudvarhelyi tanár, mert ott is kellett valakinek tanítania. A „tanári fegyenctelep” jelző nemcsak túlzás, hanem egyenesen sértő az ottani egykori tanári karra, közülük nem egy remek ember és kiváló tanár volt.

Balázs Sándor a magyar irodalom és a latin nyelv tanára volt, ez utóbbi nem volt kötelező tantárgy a reáliskolákban. Novellista és színműíró, az újabb írógárdának egyik jeles tagja volt. Drámáival több ízben akadémiai díjat nyert.

Hartmann János ugyancsak a magyar nyelv és irodalom tanára volt. Írói jellemrajzai, kritikái tudományos, szépirodalmi és napilapokban jelentek meg, a *Napkelet* c. folyóirat főmunkatársa. Könyve: *Petőfi=tanulmányok*. Bp., 1910.

Pál Gyula a matematika és ábrázoló geometria tanára. Kiváló matematikus, később a koppenhágai egyetem matematikatanára lett.

Különös ember volt *Harsia Jusztinián*, a német nyelv tanára is, de az alsóbb osztályokban a magyar nyelvet is tanította. Abban az időben 50 év körüli agglegény volt, mindenkivel szemben bizalmatlan, mondhatni üldözési mániában szenvedett. Rendszeresen hosszú szárú csizmában járt, melynek szárát nadrágja alá rejtette, óráján az első padsort üresen kellett hagyni, ő ült a padra, szembe a tanulókkal és háttal a katedrának, így sokszor megtörtént, hogy nadrágja felgyűrődött és jól lehetett látni a csizmaszárát, ha a fiúk közül ilyenkor valaki bármiért mosolygott vagy pláne kacagott, Harsia azt hitte, hogy rajta kacag, ezért néha dührohámot kapott, „Ne röhögj rajtam” kiáltással felkapta a táblát és azzal akarta az illetőt agyonütni, a fiú azonban mindig idejében félreugrott vagy elszaladt, így soha semmi komolyabb baj nem történt. Harsia agglegény volt, és egy udvarhelyi szász kereskedő lakásában lakott egyszobás bútorozott szobában. Ebbe a szobába senki sem léphetett be. A *Gazeta Transilvaniei* című újság és talán még más román újság előfizetője volt, ezt azonban nem a saját nevére és címére rendelte meg, hanem a háztulajdonos nevére postázták. A szászokkal általában jó viszonyban volt.

A székelyudvarhelyi reáliskolának Marosújíváron mindig igen jó híre volt, már az 1900-as évek elején ott tanult és ott érettségizett nagybátyám, Dr. Fritz László, majd Szabó Pista és Szabó László. Mikor én 1910-ben első osztályos voltam, a következő marosújvári fiúk voltak az udvarhelyi reáliskola tanulói: Dunst Andor, Dunst László és Szabó Sándor, az 1912/13-as tanévtől kezdve pedig öcsém, Józsi és a lándori Szász fiúk. Az 1913/14-es tanévben IV. osztályos voltam, osztályfőnökünk Bodnár Lajos volt. Ebben az osztályban akkor 22 tanuló volt, közülük a következők nevére emlékszem: Szántó Lajos, Csehélyi Aladár, Rösler Károly, Deák ?, Sift Károly, Szente ?, Csuka Ernő, Alzner ?, Stein ?, Bokor András, Czákó György, Töpler Gyurka, Geréb Dávid, Fernengel ?. Ezek közül később Szántó Lajossal, Bokor Andrással, Rösler Károllyal, Sift Károllyal és Fernengellel tartottam fenn a kapcsolatot, akik Fernengel kivételével már régén meghaltak.

Az első osztályban Szarvas Arnold volt az osztályfőnököm, és minden tantárgyból jeles osztályzatot kaptam. Megjegyzem, abban az időben a tanulmányi előmenetelt a következő négy fokozattal jelölték: 1 vagy jeles, 2 vagy jó, 3 vagy elégséges, végül 4 vagy elégtelen, amit szekundának is neveztek. Akinek

legfeljebb két tárgyból volt elégtelen jegye, a következő év elején tehetett ezekből a tantárgyakból pótvizsgát, ha ez sikerült, a felsőbb osztályba léphetett, aki azonban több mint két tárgyból kapott elégtelent, az meg kellett hogy ismétélje az osztályt. A második osztályban is tiszta jeles volt az évvégi bizonyítványom, ekkor Hartmann János volt az osztályfőnököm. A harmadik osztályban Harsia Jusztinián volt az osztályfőnököm, ebben az osztályban csak magyar, német és francia nyelvből, történelemből és vallásból kaptam jeles osztályzatot, a többi tantárgyból pedig csak jót. A negyedik osztályban osztályfőnököm Bodnár Lajos volt, ekkor francia nyelvből, mennyiségtanból, valamint szabadkézi rajzból kaptam jó osztályzatot, minden más tárgyból pedig jelest. Az ötödik osztályban osztályfőnököm Intze István volt, ebben az osztályban német, francia és latin nyelvből kaptam jó osztályzatot, az összes többi tantárgyból pedig jelest. A hatodik osztályban osztályfőnököm Sebők Emánuel volt, ebben az osztályban latin nyelvből elégségest, német és francia nyelvből, valamint mennyiségtanból, ábrázoló geometriából és szabadkézi rajzból jót, a többi tantárgyból pedig jeles osztályzatot kaptam.

1910. szeptember elején, mikor az első osztályba írtak be, édesapám kísért el Udvarhelyre. Jól emlékszem, a „Budapest” szállóban voltunk megszállva, és fatányérost vacsoráztunk, ami nagyon ízlett nekem, annál is inkább, mert akkor voltam először városi vendéglőben. Másnap apám beíratott, és a délutáni vonattal hazautazott, a 17-es számú kétlovas fiákerrel ment ki az állomásra, és én is kikísértem. Ezután valahányszor az utcán láttam ezt a fiákerért, mindig honvágy fogott el. A következő években többé nem kísért el édesapám, mert a karácsonyi és húsvéti vakációk alkalmával, valamint szeptemberben is a többi marosújvári fiúval együtt utaztunk haza és vissza Udvarhelyre. A karácsonyi és húsvéti vakáció nagy örömet jelentett számunkra, és hét nappal a vakáció megkezdése előtt felírtuk nagy betűkkel a fekete táblára: Ó, a következő napokon pedig IÓ, CIÓ, ÁCIÓ, KÁCIÓ, AKACIÓ, végül pedig VAKÁCIÓ. Maga a hazautazás is igen nagy élmény volt, ez alkalommal ugyanis sok újat láttunk és hallottunk. Rendszeren du. 3 órakor indultunk el az udvarhely–segesvári vicinálissal, mely abban az időben a legrégebb típusú vasúti kocsikkal közlekedett, e kocsik fülkái nem voltak egymással folyosóval összekötve, hanem csak egy külső lépcsővel, innen lehetett beszállni az egyes fülkébe. Héjasfalván kiszálltunk a vicinálisból, és vártuk a Predeal–Budapest között közlekedő nemzetközi gyorsvonatot, amely a legmodernebb kocsikkal, étkező kocsival és hálókocsival közlekedett, ez a vonat számunkra már a nagyvilágot jelentette. Székelykocsárdon átszálltunk a marosújvári vicinálisra, és kb. este 8 vagy 9 órakor otthon voltunk.

Az 1900-as évek első évtizedében Erdélyben is elterjedt a cserkészmozgalom, melynek jelszava ez volt: „Légy résen” A reáliskolában is alakult egy cserkészosztag, melynek parancsnoka Dobó István tornatanár volt. A cserkészosztag tagjainak volt zöld cserkészinge, cserkészkalapja és egyéb szükséges

felszerelése. A cserkészmozgalomnak volt egy központi, Budapesten megjelenő újságja is, melynek címe nem jut eszembe, ebben az újságban a mi rajztanárnaknak, Pállaa Jenőnek több rajza jelent meg. A reáliskolai cserkeszek több kirándulást rendeztek, így egyszer voltunk a homoródalmási csepkőbarlangban, télen pedig egy csoportos ródlikirándulást rendeztünk a Kénosi-tetőre, fogadtunk egy fiákerest, kinek két lóval vontatott szánja után kötöttünk 10-12 ródlit, ezeken 2-3 fiú ült, a fiákeres felvitt a Kénosi-tetőre, onnan pedig a ródlinkkal leereszkedtünk. 1912 vagy 13 őszen nemzetközi autóverseny volt, melynek útvonala Székelyudvarhelyen is átvezetett, ennél a reáliskolai cserkeszek jelzőszolgálatot láttak el, amennyiben az útvonal menti magaslatokról, ahonnan jól lehetett látni a közeledő autókat, zászlókkal Morze-jeleket adtak a következő őrszemnek, ezek tovább a következőknek, így a Székelyudvarhelyen székelő zsűri idejében értesült az autók érkezéséről. Első osztályos koromban ősszel egy vasárnap délután többen kirándulást rendeztünk a közeli Budvárra, onnan lejövet azonban megbotlottam, hasra estem, és 10-12 métert csúsztam a nagyon meredek hegyről lefelé, megkapaszkodtam egy cserjében és talpra álltam, de arcom és kezeim megsérültek és erősen véreztek, ezek a sebek azonban egypár hét múlva begyógyultak.

Az 1910/11-es tanév végén 30 vagy 40 reáliskolai tanuló két vagy három tanár vezetésével egy társas utazáson vett részt, külön vasúti kocsiban utaztunk és iskolai internátusban voltunk elszállásolva. Az útvonal következő állomásaira emlékszem: Segesvár, Brassó, Tusnádfürdő, Szent Anna-tó, torjai Büdösbarlang, Marosújvár, ahol édesapám meghívta az utazás résztvevőit egy uzsonnára, melyen hidegfelvágottat, sajtot, tejszínhabos kávét kaláccsal, málnát és ribizlit szolgáltak fel. Én természetesen otthon maradtam, a többiek másnap folytatták útjukat Székelyudvarhelyre.

A futball már abban az időben is tömegeket vonzott, különösen az osztrák-magyar mérkőzések érdekelték a fiúkat, és alig várták a hétfői vagy keddi budapesti újságokat, amelyek közölték a mérkőzés lefolyását és az eredményét. Jelentős sportesemények voltak az iskolák évvégi tornavizsgái. Tudnunk kell, hogy abban az időben Székelyudvarhelyen az állami reáliskolán kívül református kollégium, római katolikus főgimnázium, agyagipari szakiskola és egy leány polgári iskola volt. A legjobb tornászok a kollégisták voltak, de a reáliskolások között is akadt kitűnő szertornász, így például az egyik Lotz fiú.

Székelyudvarhelyen és környékén is volt édesapámnak egy-két fiatalkori jó barátja, pl. Nagy Kálmán törvényszéki bíró és a vargyasi báró Daniel család egyik tagja. Nagy Kálmánék gyermektelenek voltak, és minden vasárnap meghívtak ebédre. Egy alkalommal hívatott az igazgató, szobájában bemutatott egy úrnak, mondván: Báró Daniel úr meghívott magához Vargyasra, kíváncsok jó időtöltést, viselkedjél náluk szerényen és udvariasan. Három órai kocsikázás után megérkeztünk Vargyasra, a kastélyban egy idősebb és egy fiatalabb hölgy fogadott, az első talán báró Daniel édesanyja, a fiatalabb pedig a felesége

lehetett. Egy szobába vezettek, mondván, itt fogok aludni. Kitűnő ebédeket és vacsorákat kaptam, de nem volt velem egyidős senki, akivel elbeszélgethettem volna, a felnőttekkel szemben pedig bizonyos kisebbségi érzésem volt, így nem bántam, mikor két napi ott-tartózkodás után kocsival visszaküldték Udvarhelyre. Egyszer meglátogatott Binder Ferenc nagybátyám, aki egyúttal keresztapám is volt. Ő abban az időben százados volt, a világháború alatt pedig őrnagy és a 23. számú vadászászlóalj parancsnoka. Itt szolgált mint szolgálatvezető őrmester a botfalusi Stamm Andreas, aki később a botfalusi cukorgyár anyagraktárosa és így nekem kollégám volt, ő mesélte, hogy Feri bátyám zászlóaljában sok román katonája is szolgált, akikkel ő mindig anyanyelvükön beszélt, és több alkalommal tartott beszédet katonáihoz német, magyar és román nyelven, így katonái őt nemcsak tisztelték, de szerették is.

Az első világháború előtt és alatt Székelyudvarhelyen állomásozott a császári és királyi közös 82. számú gyalogezred. Ez az ezred a világháború alatt igen hősiiesen viselkedett, egyike volt a császári és királyi gyalogezredek között a legismertebbeknek és a legjobbakkak. A világháború első évében szolgált a 82-eseknél egy Salamon vagy Solomon nevű kapitány, akit katonái nagyon szerettek, és egy akkori katonadal minden szakaszának refrénje így végződött: „...Salamon a kapitány”. 1915-ben az ezred egyik menetszázada rövid időre a reáliskola tornatermében volt elszállásolva, ekkor alkalmunk volt a katonákkal elbeszélgetni és a katonai adminisztrációval többé-kevésbé megismerkedni. Igen gyakran, talán minden hónapban indult egy menetszázad a hadszíntérre, a század élén katonazenekarral, a katonák sapkái, sőt fegyverei felvirágozva, de ezt a menetet sok síró asszony, leány és gyermek kísérte. Ha csak alkalmunk volt, mi is kimentünk a főtérrre, és onnan néztük az állomásra menetelő századot. Az első világháború elején indult egy „aranyat vasért” és egy „vasplakett” mozgalom, az állam ugyanis felszólította polgárait, hogy aki hozzá akar járulni a hadikiadások fedezéséhez, aranyból készült gyűrűit, ékszereit vagy egyéb tárgyait adja be az államnak, ennek ellenében kap egy „aranyat vasért” feliratú vasgyűrűt, vagy pedig állítsanak a városok főterén egy fából készült szobrot, ezt pedig vasból készült, az egyik oldalon mintázott emléklapocskákkal vonják be. Ezeket a plaketteket pénzért kellett megvásárolni. Így állították fel Székelyudvarhely főterén a „Vasszékely” nevű szobrot, mely egy székely katonát ábrázolt, kezében fegyverrel. Ez a hadisegély-mozgalom felszólította a társadalom minden rétegét, hogy a rendelkezésére álló tőkét, illetve készpénzt ún. „hadikölcsön”-ként fizesse be az államkasszába, továbbá, hogy réz- és bronztárgyait, valamint minden más színes fémtárgyát, mely anyag az ágyúk öntésére vagy egyéb fegyverzet készítésére alkalmas, szolgáltatassa be az államnak. Így sokan beadták rézmozsaraikat, rézüstjeiket vagy a rézből készült kilyncseket és egyéb épületvasalásokat, ezeket vasból készületekkel pótolták.

1910-ben, mikor első osztályos voltam, tudomásom szerint még nem volt a városban ágostai evangélikus templom és evangélikus lelkész, jóllehet a város-

ban elég sok evangélikus szász család élt. Így első és talán még második osztályos koromban a kevés számú evangélikus tanuló vallásoktatását hetenkint egyszer egy segesvári evangélikus lelkész látta el. Talán 1912-ben vagy 1913-ban épült egy kis evangélikus templom Udvarhelyen, melynek első lelkésze Adriányi Géza volt. 1914. május 24-én ebben a templomban konfirmáltam. Ezzel kapcsolatban meg kell említenem, tekintettel arra, hogy édesanyám római katolikus, édesapám pedig Alvincen a református egyház tagja volt, és abba a templomba is járt, Józsi és Laci öcsémet is a református pap keresztelte, zavarban voltam, mikor a marosújvári iskolában 1908-ban először mentek vallásórára a gyerekek. Hazaszaladtam és megkérdeztem édesanyámat, milyen vallású vagyok, és melyik vallásórára kell jánom.

Végezetül meg kell emlékeznem az 1910-es évek Udvarhelyének egy különös figurájáról, a hóbortos Bulé Lajiról. Ha pl. csoportosan sétálni mentünk és találkoztunk az utcán Bulé Lajival, ő megállott a járda szélén és számolni kezdte a fiúkat: „Egy bulu, két bulé, három bulé...stb.” Ha pedig a sétáló polgári iskolás lányokkal találkozott, azok szégyenkezése és pirulása közepette a következő szeméremsértő versikét mondogatta: „Puliszka téjjel, vesd a lábad széjjel. Puliszka túróval, jön az úrfi a fúróval”. Különben ártatlan ember volt, legtöbbször az állomáson tartózkodott, és cipelte az érkező utasok csomagjait.

Amint már előbb is említettem, az 1916-ban történt háborús események miatt a székelyudvarhelyi reáliskolát ideiglenesen áthelyezték a morva határ mellett fekvő Szakolcára, ahol azonban csak az iskola első hat osztálya működött, ezért nem mehettem oda. Az 1916/17-es tanévben természetesen a brassói reáliskola sem működött, a dévai reáliskolának akkor még nem volt internátusa, ezért oda sem mehettem, így nem maradt más választás, Budapesten kellett folytatnom reáliskolai tanulmányaimat. 1917. szeptember első napjaiban utaztam el hazulról Budapestre, ahol addig még sohasem jártam. Margit nagynéném családjához, Mezei Rudi bácsiékhoz mentem először, akik akkor a Vérmező feletti Logodi utcában laktak. A budai Kékgolyó utca egyik mellékutcájában, a Ráth György utcában volt abban az időben a bírák és ügyészek főiskolai internátusa, melynek igazgatója Mezei Rudi bácsi jó barátja volt, így az ő révén felvettek az internátus lakói közé. Ez az internátus abban az időben Budapest egyik legjobb főiskolai internátusa volt. Ott lakott Schasetzki Jenő is, akivel később Bécsben, majd Botfalun és Brassóban gyakran találkoztam. Másnap elmentem Batta Miska nagybátyámhoz, aki a 11. kerületi Toldi Ferenc utcában lakott, lakásától egypár házzal tovább volt a budapesti második kerületi állami főreáliskola is. Miska bátyám elkísért az iskolába, ahol beiratkoztam a hetedik osztályba. Az iskola akkori igazgatója Dr. Szekeres Kálmán volt. A brassói főreáliskolából jöttek ide Schasetzki Jenőn kívül Halász Kálmán és bátyja, Halász Gyula, a későbbi híres párizsi fényképész, Brassai. Mindennap együtt mentem Schasetzkivel gyalog az iskolába, amely kb. 25-30 pernyi távolságra volt az internátustól. Az internátusban reggeliztem, ebédeltem és vacsoráztam,

de minden vasárnap meg voltam híva ebédre Batta Miska nagybátyámhoz. Tanáraink és osztálytársaim egy-két kivétellel nem viselkedtek barátságosan velünk, az úgynevezett erdélyi menekültekkel szemben, így nem csoda, ha osztálytársaimra csak homályosan, a tanáraink közül pedig csak Dr. Heller Bernát francia- és Hankó Vilmos vegytanár nevére emlékszem. Évvégi bizonyítványom is sokkal rosszabb volt, mint az udvarhelyiek: jelesem csak vegytanból és vallásból volt, jóm magyar, német és francia nyelvből, szabadkézi rajzból és testgyakorlásból, elégségesem pedig természettanból, mennyiség-tanból és ábrázoló mértanból. A tanévet már 1917. május 26-án befejeztük.

Az 1917. évi nyári vakációt Marosújváron töltöttem a megszokott módon, és semmi különös eseményre nem emlékszem.

Az 1917/18-as tanévben a dévai főreáliskola VIII. osztályába iratkoztam be, ugyanis ebben az évben a dévai tanítóképző iskola nagy épületében a reáliskolai tanulók számára internátust rendeztek be. A volt udvarhelyi reálisták zöme, de főleg azok, akik az előző tanévben Szokolcán voltak, ugyancsak Déván folytatták tanulmányaikat. Az udvarhelyi tanárok közül csak Ferenc Tivadart helyezték át Dévára, ahol ő volt az internátus felügyelő tanára. A dévai főreáliskola igazgatója akkor Göllner Károly volt, a nyolcadik osztályban a következő tanárok tanítottak: Valent István, a magyar nyelv tanára, Bottyán József, a német nyelv tanára, Dr. Tarján Kristóf, a történelem tanára, Mihályi Elemér, a mennyiség-tan tanára és Szeles Henrik, a természettan tanára.

Az 1900-ban született ifjakat 1917 nyarán sorozóbizottság elé állították és az arra alkalmasakat 1918. március 15-én katonai szolgálatra hívták be. Ez alkalommal engem is alkalmasnak találtak a katonai szolgálatra, és az 5/35. számú honvédtüzérezredbe osztottak be. Mindazok, akik 1918. március 15-én katonai szolgálatra kellett hogy bevonuljanak, már március 7-én leteheték az ún. hadiértségi vizsgálatot, így az 1917/18-as tanév mindössze hat hónapig tartott. Az érettségi vizsga eredménye a következő volt: magyar nyelv: jó, német nyelv: jeles, történelem: jeles, mennyiség-tan: jó, természettan: elégséges. A hathónapi dévai tartózkodás alatt semmi feljegyzésre méltó esemény nem történt velem. 1918 az első világháború utolsó éve volt, ekkor már érezni lehetett az élelmiszerellátásban mutatkozó nehézségeket és hiányosságokat. Az internátusban is a koszt elég gyenge volt, fehér péksüteményt sem lehetett már kapni, ezért nagyon örvendtünk Józsi öcsémmel együtt, aki akkor szintén Déván volt VI. osztályos tanuló, mikor Kammla Rudi Borberekről talán két ízben is meglátogatott, és egy jó kiadós csomagot hozott magával, valódi búzalisztból készült házikenyeret és egyéb ínycsiklandozó dolgokat. A rendes tanév tovább tartott, és Józsi öcsém csak júniusban kapta ki a nyári vakációt.

KATONAI SZOLGÁLATOM

Az érettségi után egypár napig otthon voltam Marosújváron, de március 15-én jelentkeznem kellett az 5/35. honvédtüzérezred pótütegének paprancsnokságánál, amely akkor Segesváron székelt. Segesvárra elkísért édesapám is. Lingner Alfréd nagybátyám családjánál szálltunk meg, de meglátogattuk J. Baptot, vagyis Baptonkéléket is, ő ugyanis apám édesanyjának öccse volt. Mindkét családot már jól ismertem, mert udvarhelyi diák koromban a pünkösdi ünnepek alatt két ízben is meglátogattam őket. Segesváron csináltattott édesapám egy ún. extraruhát, vagyis egy jó szövetszövetből készült és testemre szabott uniformist. Ha jól emlékszem, már a pótütegnél beöltöztettek, vagyis kaptam katonasapkát, blúzt, nadrágot, lábszárvédőt, bakancsot, köpenyegyet, hátizsákot, derékszíját, hosszú kardot, fehérműt, szóval minden szükséges felszerelést. Végül parancsot kaptam, hogy haladéktalanul jelentkezsem Lugoson a honvédtüzér tiszti iskola parancsnokságánál, kiállítottak számomra egy menetlevelet, mellyel a vasúton ingyen utazhattam.

A lugosi honvédtüzér tiszti iskola a város Facset felé néző végén, egy nagy barakk-táborban működött. Külön barakkok voltak a parancsnokság és az irodák részére, más barakkban voltak a tantermek, külön barakkokban a hálótermek, a raktárak, a konyha és az étterem. Ezekről kb. 4-500 méterre voltak az istállók, ezek a barakkok a nyár folyamán egy nagy tűz áldozatai lettek, a lovak ugyan nem égtek benn az istállóban, de a legtöbb lovat nem tudták az ápolók megfékezni, és vágtságban elmenekültek a tűz színhelyéről, közülük sokat a távoli falvakban tudtak csak összefogdosni. A barakk-táborról nem messze volt a gyakorlótér és a lovaglóiiskola. Az iskola parancsnoka Köpe százados volt, a tüzérismeretek tanára egy kiváló felvidéki matematikatanár, Blazsek százados volt, a lovaglóiiskola parancsnoka, illetve oktatója egy főhadnagy, a szolgálati szabályzat oktatója egy másik főhadnagy, végül a gyalogsági kiképzés oktatója egy harmadik főhadnagy volt. A gyakorlati kiképzésnél őrmesterek, szakaszvezetők és más altisztek segítettek. Ebben az évben a tartalékos tüzérisztiszi iskola növendékeinek száma kb. 120-130 volt, név szerint csak egypárra emlékszem: Csegezy Géza unokatestvéremre. Tompa Sándorra, a brásói Hitelbank későbbi igazgatójára, egy báró Jósika fiúra és a nagyenyedi Földes Lászlóra. A lugosi főispán fia is iskolatársam volt, nevére azonban már nem emlékszem, egy másik, ugyancsak lugosi illetőségű, szerb hangzású nevű iskolatársam a nyár folyamán hirtelen meghalt.

Abban az időben – a háború utolsó hónapjaiban – az alapélelmiszereket a jegyrendszer bevezetése révén a lakosság ugyan pontosan megkapta, az üzletekben sok mindent lehetett még vásárolni, de azért az ellátás mégiscsak nehézkes volt. Fehér péksüteményt a pékek csak ünnepélyes alkalomkor süthettek, így például mikor a tiszti iskola növendékei a városban egy műsoros estélyt

rendeztek, volt sóskifli és császárszemle is. A tiszti iskolában ebédre minden nap kaptunk marhahúst, de a koszt ízetlen volt, ezért közülünk sokan a tiszti iskola melletti privát kifőzdében ebédeltünk.

Az iskolát augusztus elején befejeztük, mindenki egy csillagot, vagyis főtüzeri rangot kapott, visszavezényeltek a pótütegekhez. A mi pótütegünk akkor már nem Segasváron, hanem Marosvásárhelyen volt, így én is oda vonultam be, de onnan egy heti tartózkodás után kivezényeltek a front mögött működő továbbképző tiszti tanfolyamra, az ún. Sabelscharjenkurs-ra. Marosvásárhelyi tartózkodásom alatt szállodában laktam. Jellemző az akkori viszonyokra, hogy szállodai szobámból ellopták igen szép extra uniformisomat. Ebben az időben 1-2 napra hazautaztam Marosújvárra, és meglátogattam Marosludason nagynéném. Szatmári Ilma családját, ahol egy igen kellemes napot töltöttem. Itt ismerkedtem meg a Pálffy leányokkal is. Ezek a szép napok azonban hamar elteltek, és augusztus végén vagy inkább szeptember elején több önkéntes társammal együtt elutaztunk az olasz frontra.

Budapesten csak 1-2 órát tartózkodtunk, és a kora délutáni órákban érkezünk meg Bécsbe. Akkor voltam először az osztrák fővárosban, órák hosszat villamosoztunk a bécsi Ringstrassén és a főbb utcákon, így elég sok mindent láthattunk. Este egy marienhilferstrassei sörözőben vacsoráztunk, megittunk 1-2 korsó sört is. Este 9 órakor a Délivasút pályaudvaráról elutaztunk az olasz front felé. Lienz nevű kis városban megszakítottuk utunkat, itt vettem egy foszforeszkáló számtáblás és védőráccsal ellátott karórát, valamint egy elemes zseblámpát. Lienzből továbbutaztunk, a megszállt olasz területre léptünk, átkeltünk egy pontonhídon a Piave-folyón, és egy Udine melletti faluban táboroztunk. Itt fogják megtartani az előbb említett tiszti továbbképző tanfolyamot, ahol ideiglenesen épített barakkokban laktunk. Innen egy alkalommal ellátogattunk Udine városába is. A továbbképző tiszti tanfolyam mindössze egypár hétig tartott, az idő alatt tüzerismeretekből elméleti előadásokat tartottak, és éleslövő gyakorlatokat végeztünk. A tanfolyam befejezése után őrmesteri, illetve tüzemesteri rangot kaptunk, és egypár nap múlva a tűzvonalba helyezett ezredünk valamelyik ütegéhez osztottak volna be, erre azonban nem került sor, mert a front összeomlásának jelei mutatkoztak, és még mielőtt a forradalom kitört volna, hazavezényeltek pótütegünkhöz. Horvátországon keresztül – így Bécs érintése nélkül –, majd Budapesten át szerencsésen hazaérkeztünk, mert egypár nap múlva a kitört forradalom első napjaiban, a különböző nemzetiségű – magyar, német, román, cseh, horvát stb. – katonákból alakult ezredek között egyes nagyobb állomásokon, ahol a katonai vonatok hosszabb ideig tartózkodtak, több esetben komoly összetűzések, sőt véres harcok is folytak. Még bevonultunk Marosvásárhelyen a pótüteghez, ahol már semmi fégyelem nem volt, ezért onnan minden további nélkül hazautaztunk.

1918. október közepén Budapestre utaztam, hogy megkezdhessem főiskolai tanulmányaimat, ezért novemberben beiratkoztam a műegyetem vegyész-

mérnöki szakára. Budapesten egy katonai bizottság előtt bemutattam katonai okmányaimat, a bizottságtól egy elbocsátó iratot és talán 800 korona végkielégítést kaptam, tehát hivatalosan is leszereltem. 1919. március 19-én lemondott a Károlyi-kormány, és kikiáltották a Tanácsköztársaságot, eztán egypár hétre bizonyos korosztályokat besoroztak a vörös hadseregbe vörös katonának vagy vörös őrnék. Engem is alkalmasnak találtak és besoroztak a cinkotai vörös őrség kötelékébe, ez a sorozás József főherceg budai palotájában történt. Közben nagybátyámat, Binder Ferencet, aki akkor alezredesi vagy ezredesi rangban volt, kinevezték a Ludovika Akadémia parancsnokának. Ő elintézte, hogy a cinkotai vörös őrség kötelékéből áthelyeztek a Ludovika Akadémia kötelékébe. Így megmenekültem attól, hogy a román vagy csehszlovák frontra küldjenek. A Ludovikán nem volt semmi feladatom vagy beosztásom, de a tisztí étkezdében étkezhettem, és a tisztikar tagjaival megismertkedhettem. Köztük volt az egykori katonai lelkész, az akkor nagyon híres és népszerű Zadavec páter is. Különben a Ludovikán igen rövid ideig voltam, ott semmi hasznomat nem vették, ezért az Akadémia parancsnoka – Binder nagybátyám – elengedett, mondván, öltözz civilbe, menj haza és folytasd tanulmányaidat a műegyetemen. Abban az időben Batta Mihály nagybátyám sógora, Haltenberger Samu lakásában laktam egy szobában Samu bácsi fiával, Haltenberger Tiborral, aki kollégám volt a műegyetemen. Haltenberger Samu abban az időben Budapest egyik legnagyobb adófizető polgára, virilistája volt, főrésznényese a Ruggyantagyárnak, tulajdonosa a legnagyobb budapesti ún. Márta autótaxi vállalatnak. A Toldi Ferenc utca 4. szám alatti kétemeletes saját házában a 2. emeleten, egy hatszobás lakásban laktak, és hogy nehogy idegent tegyenek be lakásába, önként felajánlotta, lakjak náluk. Fiatalember korában Samu bácsi alapító tagja volt az akkori Magyarország első automobilgyárának, az aradi Márta gyárnak, ezért az ő budapesti taxi vállalatának főleg Márta gyártmányú kocsijai voltak. Március végén és áprilisban Budapest utcáin számos politikai plakát volt olvasható, különböző akkor divatos jelszavakkal, mint például: „Be, be, be a vörös hadseregbe!” stb. A május elsejei hatalmas felvonuláson ezt kiabálta egy teherautó vezetőfülkéjének tetején ülve és a lábát lóbálva az akkor híres színésznő, Fedák Sári is. A színházak és mozik előadása előtt az egész közönség felállva és hangosan kellett elénekelje az Internationálét. Az összes polgári újságokat beszüntették, és csak egy újság, a *Vörös Újság* jelent meg, eleinte fehér papíron, később pedig a fehér papír hiánya miatt barna papíron. Az üzletek kirakatai nagyon szegényesek voltak, volt idő, mikor a kirakatokban főleg súrlókefét, cipókrémet és árpakását lehetett látni. A műegyetem menzáján egy héten legfeljebb egyszer adtak húsételt, különben egy híg leves után rendszeren babfőzelék vagy árpakása volt a menü. A Tanácsköztársaság új bankjegyeket, az ún. fehér pénzt, bocsátott ki, de még forgalomban voltak a régi osztrák–magyar bankjegyek, az ún. kék pénz is, az emberek szemében csak ennek volt értéke. Akinek volt kék pénze és voltak a

vidéken ismerősei, sok minden élelmiszert tudott beszerezni, de jobb ruhane-művel és más értékesebb tárgyakkal sokan mentek vidékre „hamszterolni”, ahogyan azt akkor nevezték, vagyis csereüzletet kötni. Én a menzán ebédeltem, de legtöbbször nem tudtam az ottani menüt megenni, jóllehet Haltenbergerék többször meghívtak vacsorára, mégis nagyon lesóványodtam. Felfedeztem, hogy a gyógyszertárakban lehetett Ovomaltin nevű tápszert kapni, ha csak lehetett, vettem egypár dobozzal, hogy éhségemet csillapítsam. Mikor augusztus végén vagy szeptember elején hazakerültem, csont és bőr voltam, testsúlyom pedig csak 55 kg volt. Érthető tehát, hogy az emberek elégedetlenek voltak, de csak suttogva merték véleményüket nyilvánítani, nagy volt a terror, s mindenki félt a bőrkabátos, ún. „Szamuelli-legények”-től, de azért élénk figyelemmel kísérték a tiszai harcok eseményeit, és sokan egy ellenforradalmi megmozdulásban reménykedtek. Ez június 24-én be is következett, amikor a dunai monitorok legénysége fellázadt a rendszer ellen, hat vagy hét monitor Óbuda felől jövet ágyúzta a Tanácsköztársaság dunaparti székházát, de ezenkívül semmi más komolyabb megmozdulás nem volt, így az egész ellenforradalom kudarcba fulladt, és a monitorok Jugoszláviába menekültek. Hogy az ellenforradalom milyen rosszul, mondhatni gyermekesen volt megszervezve, erre jellemző a következő eset. Haltenberger Tibornak két kisebb lánytestvére volt, Sári és Klári. Sári volt a fiatalabb, aki a budai főutcai leánygimnáziumba járt, és egy héten egyszer vagy kétszer délután 3-tól 4-ig római katolikus hittanórája volt. Történetesen június 24-én is lett volna hittanórája, de már negyed négy órakor hazajött azzal a hírrel, hogy a pap bácsi hazaküldte, mert ma délután ki fog tömi az ellenforradalom. Én csak kacagtam ezen, és gólyamesének tartottam, azonban mégis úgy történt, ahogyan a pap mondta a gyerekeknek. Az ellenforradalom eseményeire vonatkozólag az előbb elmondottakon kívül másra nem emlékszem. Így azt sem tudom, milyen megtorlásban részesültek azok, akik ebben részt vettek. Később a tiszai front összeomlott, a román hadsereg egységei átkeltek a Tiszán, és feltartóztathatatlanul közeledtek Budapest felé.

A pontos dátumra nem emlékszem, de úgy hiszem, augusztus közepén foglalta el a román hadsereg Budapestet. Magam is szemtanúja voltam az Üllői úton a román hadsereg egységei bevonulásának. Ez az alakulat vadonatúj francia egyenruhával és hosszú szárú, fűzős csizmával volt felszerelve, és nagyon fegyelmezett benyomást tett az emberekre. Később hallani lehetett mégis olyan eseteket, hogy román katonák a villamoson kifosztották az utazóközön-séget, én magam ilyen esetet nem láttam, lehet, hogy nem is volt igaz. A román hadsereg lefoglalta az autótaxi vállalat kocsiparkjának legnagyobb részét, így Haltenberger Samu bácsi kapcsolatban állott a román katonai parancsnoksággal, és két-három nap múlva szerzett számomra egy hazautazási engedélyt, és egy este induló vonattal augusztus 17-én elutaztam Budapestről. A szolnoki Tisza-híd fel volt robbantva, egy pontonhídon kellett gyalog átmenni és 1-2

kilométert gyalogolni, amíg újból vonatra ülhattunk, de reggel 7-8 óra körül szerencsésen megérkeztünk Aradra. Ezzel a vonattal kb. 15-20 nő és férfi érkezett Budapestről Aradra, ezeket az utasokat a sziguranca emberei a szigurancaára kísérték, ott egyenként kihallgatták őket, és csomagjaikat aprólékosan átvizsgálták. Az én csomagomban volt többek között egy nagyon jó állapotban levő bricsesz nadrág vagy térdnadrág, a sziguranca tisztviselője elkérte ezt tőlem. Mikor erre nemleges feleletet adtam, azt mondta: „Vigyázzon magára, mert ha nem hallgat rám, a vár kazamatáiban fog megrothadni”. Erre meggondoltam magam, mondván, „magának adom azt a nadrágot, de arra kérem, adjon fel egy sürgőnyt édesapámnak, melyben értesitem őt, hogy Aradon vagyok, és jöjjön mielőbb ide”. A sziguranca emberében volt annyi betyárbecsület, hogy ezt meg is tette, mert édesapám 2-3 nap múlva tényleg megérkezett Aradra, hogy kiszabadítson a sziguranca fogságából. Miután mindenkit kihallgattak és alaposan átvizsgáltak, sorba állítottak és katonai kísérettel az aradi vár kazamatáiba vittek. Aradot a francia gyarmati hadsereg – tunéziai vagy algériai katonák – foglalták el, és lovaikat a vár kazamatáiban tartották. Ezek a szpáhik azelőtt egypár nappal távoztak el Aradról, a kazamatákat még nem takarították ki, és tele voltak szalmával és istállótrágyával, a mi feladatunk volt ezeket kitakarítani, és oda friss szalmát hozni, hiszen itt volt a mi szálláshelyünk. Az ellátásról az aradi zsidó nőegylet gondoskodott. Egypár nap múlva édesapám Aradra utazott, és a szigurancaán érdeklődött irántam, több más szülővel együtt, akiknek fiai vagy leányai szintén az aradi várba voltak internálva, köztük egy-kettő édesapám személyes ismerőse volt. A szigurancaán azt mondták édesapámnak, hogy kommunista érzelmű vagyok, és mint ilyen, veszélyes elem a román állam biztonsága szempontjából, tehát nem tudnak azonnal szabadlábra helyezni, és kezébe nyomtak egy kihallgatási jegyzőkönyvet. Ekkor édesapám egyik ismerőse súgva mondta neki, adjon egy nagyobb összeget, legalább 1.000 koronát, amikor visszaadja a jegyzőkönyvet, így is történt, mire a sziguranca tisztviselője azt mondta édesapámnak, jöjjön másnap, meglátja, mit tud addig intézni az ügyemben. Másnap tényleg szabadlábra helyeztek, és az alvinci csendőrörshöz címezve, egy kísérőlevelet adtak a kezembe, mely szerint veszedelmes kommunista vagyok, és szigorú megfigyelés alatt kell tartсанak. Ennek a parancsnak értelmében minden héten személyesen kellett jelentkeznem az alvinci csendőrörshöz, és lakhelyemet csak külön engedéllyel hagyhattam el. Ez így is volt egypár hónapig, végül bizonyos ajándékok hatására az őrsparancsnok felmentett a jelentkezés kötelezettsége alól, és megengedte, hogy bárhova szabadon utazhassak. Édesapám jól tudta, hogy már gyermekkorom óta demokratikus érzelmű voltam, így elhitte, hogy Budapesten a Tanácsköztársaság idejében a kommunista tanokat magamévá tettem, mert mikor találkoztunk, első kérdése az volt: „Fiam, miért lettél kommunista?” Így hát megszabadultam az aradi vár kazamatáiból, és augusztus 20-a táján hazautazhattam.

1921 vagy 1922 tavaszán a bécsi román követségen besoroztak katonának, így a román hadsereg kötelékébe kerültem, „elev plutonier” – hadapródörmesteri – ranggal. Később jelentkeztem a gyulafehérvári „cercul de recrutare”-nál – vagyis a hadkiegészítő parancsnokságon –, ahol kiállítottak számomra egy „carnet militar”-t – vagyis egy katonai könyvecskét, és 1922 nyarán továbbképzés végett a craiovai tartalékos tiszti iskolába küldtek, hogy egy sikeres vizsga letétele után elnyerjem a tartalékos tiszti rangot. 1922 nyarán ebben a tartalékos tiszti iskolában azokat képezték tovább, akik az osztrák–magyar, orosz vagy bolgár hadseregekben szolgáltak, ott egy tartalékos tiszti iskolában képezték ki őket, de nem nyerték el a tiszti rangot, és eddig még nem szolgáltak a román hadseregben, mert eddig őket a román hadsereg számára megbízhatatlannak tartották. Ugyanis a román és szász nemzetiségű évfolyamtársaimat már 1919 tavaszán behívták katonai szolgálatra, kivéve azokat, akik akkor még külföldön tartózkodtak. A craiovai iskolatársaim közül csak egy-két régi barátomra emlékszem vissza, így elsősorban Pásztóhy Pali alvinci barátomra, Szántó Lajosra, akivel az udvarhelyi reáliskolában voltam osztálytárs, valamint Tompa Sanyira, akivel a lugosi honvédtüzér tiszti iskolában voltam együtt. Megjegyzem, Tompa Sanyi volt az egyedüli, aki erre a két hónapig tartó craiovai tanfolyamra a feleségét is magával hozta. Az iskolaparancsnok egy Hamat nevű őrnagy volt. Minden tiszti iskolásnak megvolt az önkéntes őrmesteri rangja, így valamennyien hosszú kardot viseltek, és egyszer-kétszer az is előfordult, hogy egyesek éjjel holmi civilekkel verekedtek össze, és azokat kardjukkal náspágolták el. A fegyelem nem volt valami szigorú, legtöbbször a városban laktak, a reggelit és ebédet a kaszárnyában fogyasztották el, délután és este szabadok voltunk, sokat sétáltunk a szép Bibescu-parkban, és este legtöbbször az elegáns Minerva vendéglőben vacsoráztunk, ahol szép idő esetén a teraszon mozielőadás volt. Én Pásztóhy Palival együtt egy kaszárnya melletti kis házban laktam, a szoba olyan alacsony volt, hogy ha az ágyban háton feküdvé kinyújtottuk a lábunkat, elértük a plafont. Klozet nem volt az udvaron, a kertben egy almafa ágába kapaszkodva végeztük el nagydolgunkat, de mire felálltunk, nem volt ott semmi, mert a kóbor kutyák lestek erre az alkalomra, és azonnal felfalták az ürületet. A házi kisasszonyok – akik közül az egyik postatisztviselő volt – igen elegánsan jártak, ajkuk és körmük pirosra volt festve. Megjegyezni kívánom, hogy ugyanabban az időben, tehát 1922 nyarán a craiovai tanítóképző iskola keretében a kisebbségi tanítók számára tanfolyamot tartottak, melynek végzettjei román nyelvű iskolában is taníthattak. Ezen a tanfolyamon Klári is részt vett, de akkor még nem ismertük egymást. A tiszti tanfolyam végén vizsgát tartottak, amely nekem nem sikerült, mert akkor nagyon keveset tudtam még románul, de megtartottam őrmesteri rangomat. Mielőtt leszereltünk volna, hűségesküt tettünk le görögkeleti, római katolikus, református papok és egy zsidó rabbi jelenlétében, mindegyik lelkész mondott román nyelven egy mérsékelt hangú rövid beszédet, egyedül a rabbi volt az, aki

soviniszta hangon beszélt és emlegette az akkor lépten-nyomon hangoztatott jelmondatot: „De la Nistru pina la Tisa”. A tanfolyam elvégzése után jelentkeztem a gyulaféhevári hadkiegészítő parancsnokságon, ahol beosztottak a szebeni 35. tüzérezred kötelékébe.

Ezután évekig nem volt dolgom a katonasággal, de 1926 vagy 1927 nyarán, amikor egy tordai gyárban dolgoztam, egy hónapi hadgyakorlatra hívtak be Szebenbe. Mikor jelentkeztem az ezrednél, az ütegparancsnok, egy kapitány, kérdezte, hol dolgozom. Mikor mondtam, hogy egy tordai gyárban, arra kért, menjek haza és szerezzek neki az ottani üveg- vagy porcelángyárból üveg- és porcelántárgyakat. Mire én azt feleltem, nagyon sajnálom, de kérését nem teljesíthetem, ugyanis ezekben a gyárakban nincsenek ismerőseim. Ő bosszúsan arra terelte a beszédet, hogy ha nekem nincs meg a tisztí vizsgám, nem vagyok önkéntes őrmester, csak közönséges őrmester, így jogtalanul viselem a keskeny vörös-fehér önkéntesi csíkot. Ekkor én ezeket letéptem a vállpántról és a zsebembe tettem, mire ő megfordult és magamra hagyott. Ennek az incidensnek dacára a tisztí étkezdében étkeztem, a kaszárnyában külön szobában laktam, mindenkivel barátságos viszonyban voltam. A kapitány, úgy látszik, megszegyellte magát, mindig elkerülte a velem való találkozást, és nem mert a szemembe nézni. Mikor leszereltem, 3.000 lej zsoldot kaptam, ebből levontak a tisztí étkezdében kapott kosztért és lakásért egy bizonyos összeget, a zsold többi részét a számvevő őrmesternek adtam, mire ő megígérte, hogy többé soha nem fognak gyakorlatra behívni. Ez tényleg úgy is történt, mert ezután hosszú évekig, egészen 1944. szeptember elejéig nem hívtak be katonai szolgálatra. A második világháború alatt a botfalusi cukorgyárban dolgoztam, és mint ott nélkülözhetetlen személyt felmentettek a katonai szolgálat alól, azonban augusztus 23-a után mégis behívtak katonai szolgálatra, és be kellett vonulnom a szebeni 35. tüzérezredhez, illetve annak egy Rasinaron állomásozó ütegéhez. Itt az a veszély fenyegetett, hogy a frontra küldenek, de helyzetem végül úgy alakult, hogy mint munkaszolgálatost a grivicai vasúti műhelyekbe osztottak be. Itt azonban csak 1-2 hétig teljesíttem szolgálatot, később a bukarest–videlai vasútvonal építésénél közreműködő munkaszolgálatos ezredhez vezényeltek, éspedig annak radoiesti-rosiori-i szakaszához. Akkor a Rosiori-tól 15 km-re fekvő Radoiesti nevű faluban laktam, de alkalmam volt többször Rosiori-ba is menni. Ezt a munkaszolgálatos ezredet később, talán október vége felé, Otopeni-be helyezték, emlékszem, hogy egy hosszú katonavonattal – Pitesti-en és Titun keresztül – majdnem két napig utaztunk Rosiori-ból Bukarest-be, illetve Otopeni-be, de ez az út számomra nagyon kényelmes volt, mert én másodmagammal abban a vagonban utaztam, ahol az ezrediroda iratai voltak, és ahova két kényelmes vaságyat is beállítottak. Otopeni-ben nagyon kényelmes szolgálatot teljesítettem, mégis mielőbb meg akartam szabadulni a katonai szolgálattól, ezért írtam a botfalusi cukorgyár igazgatóságának, és kértem, tegyék meg a megfelelő lépést a katonai szolgálattól való felmentésem érdeké-

ben. Ez. végül sikerrel járt, mert november második felében leszereltek és hazautaztam. Ezzel egyszer és mindenkorra befejeződött katonai „pályafutásom”. Megjegyezni kívánom, hogy otopeni-i szolgálatom alatt legtöbbször a cukorgyár bukaresti irodájának egyik szépen berendezett vendégszobájában aludtam. Igen nagy szerencsém volt, hogy idejében leszereltem, mert amint később megtudtam, 1945. január elején, mikor a német nemzetiségű román állampolgárok egy részét a Szovjetunióba vitték, ettől az akkor a hadseregben szolgálatban levőket sem kímélték meg, mert minden német nevű katonát német nemzetiségűnek tekintettek, akkor is, ha az illető nem vallotta magát németnek.

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Jancsik Andor

SZEGÉNYEMBER ÉLETE

(1892—1961)

*Hullámzik a búzatenger,
De kevés a boldog ember,
Mint a pipacs a búzában,
Ezer között ha egy szál van.*

„Ó, GYERMEKKOR, JÖJJ VISSZA EGY SZÓRA”

Gyönyörű szép nyári nap volt. Egy olyan négy-ötéves fiúcska, megunva a különféle játékokat, az udvaron levő homokbuckán a hátára feküdt, és egy különös kép ragadta meg a figyelmét. Fent, nagy magasságban, a kék ég alatt, egy egész sereg gólyamadár keringett körbe-körbe méltóságosan. Egyik-egyik közben hátracsapta hosszú nyakát, és a nagy csendben halkán lehallatszott a kelepelése. Megragadó kép volt. A kisfiú felsóhajtott: „Ha én úgy tudnék repülni! Elrepülnék hetedhét országon túlra. Még az üveghegyeken is túlra – ahogy édesapám szokta mesélni. És hoznék az én édesanyámnak sok, sok aranyat és ezüstöt, hogy legyen neki sok pénze. Mert ott csak meg kell rázni a fákat, és aranypézt meg ezüstpézt hull az ember sapkájába. Ott még a bárányoknak a gyapjúja is aranyból van. Akkor mink is gazdagok lennénk. Vennénk tehenet, hogy mindig legyen tejünk. Vennénk kövér disznót, hogy mindig legyen zsírunk, szalonnánk, hogy főzhessen édesanyám jó zsiros tarhonyát. No de, majd ha nagy leszek, okvetlenül elmegyek oda...”

A ház, ahol ez a kisfiú így ábrándozott, egy olyan könyökre épített sarokház volt. Ha idegen vetődött arra, mindjárt látta, hogy ennek a gazdája vagy valami pennarágó, vagy valami szegény majsztram uram. Mert meglátszik az, amelyik kapuhoz a kocsiútról nem vezet keréknyom, ott a kenyeret kilószámra veszik, vagy ha örletnek is, a búzát csak egykerekű rabszekéren talicskázzák a malomba. A ház zsindeyes teteje főt hátán főt, mint az Ecet Gyula nadrágja. Máskülönben, ha szegényes is, de a fala az utca felől is fehérre van meszelve. Bent az udvarán három öreg eperfa. De a kertje! Azt már meg lehet csodálni. És azt senki nem is állja meg, hogy a hosszú kerítésen be ne kukucskáljon, ahol csak egy hasadék van, mert olyat nem akármikor lát.

Mégis, a kisfiú nem a kapun belül érezte magát a legjobban, hanem, ha kiállhatott a ház elé, a kiskapuban. Az utca túlsó oldalán végig, az egyik saroktól a másikig, két sor hatalmas jegenyefa. Állandóan oly rejtelemesen susogtak, és telis-tele voltak különféle madárfészekkel. Volt ott hangverseny egész nyáron át! Sárgarigók száza füttyültek. Volt ott varjú- és szarkafészek, meg még ki tudja, mi minden... De ha jött egy-egy nagy nyári vihar, zivatar, hát azok a fák úgy, de olyan vészesen tudtak zúgni, hogy még az öregeknek is borsózott a háta. A kisfiú mégis ezt szerette. Szerette nézni, hogy azok a nagyfák, azok a büszke óriások szinte a földig hajoltak, mintegy könyörögve a viharnek, hogy ne tépázza már őket. Egy ilyen hirtelen támadt nyári viharban – az alacsony

rohanó, rémes felhők szinte súrolták a fák koronáját nagy dörgés, villámlás közepette, galambtojás nagyságú jég kezdett potyogni. Ekkor már a kisfiú kotródon befelé, de éppen csak betette a kiskaput, egy szép sárgarigó pont a lába elé esett. Biztosan eltalálta egy jéggolyóbis. Még meleg volt, még pihegett, ahogy a kisfiú felkapta, de amikor a szobába ért vele, már kimúlt.

— Látod, kisfiam – mondta neki az édesanyja –, így jár, aki ilyen zivatartan nem ül a fészkében. Te is pórul jársz, ha nem ülsz bent ilyen égiháború idején.

— De ha én nagy leszek, és katona leszek, mégis megyek a háborúba!

— No pedig a háborúban is az az okos fiú, aki elbúvik, hogy ne találja el a golyó. Látod, már meghalt szegény madárka...

— Meghalt – nézte a kisfiú is. – Majd ha eláll a zivatar, eltemetjük.

— Eltemetik a szegény katonákat is, mikor már megszűnik az a nagy lövöldözés, és beteszik a hideg földbe. Te is így ithagynál engemet?

Nagy szemekkel nézte a kisfiú az édesanyját.

— Nem, én nem halok meg, anyukám, hiszen én lovas leszek, én huszár leszek.

— No, te kis csacsi, te azt mind elhiszed, amit az a Pista bátyád összemesél...

Ez a Pista bátyám az unokabátyám volt, apám testvérbátyjának a fia. Sűrűn ellátogatott mihozzánk huszárkatona korában, és az engem mindig lovagoltatott a piros nadrágján, sarkantyús csizmáját össze-összekocogtatva. Amikor én megkérdeztem: miért van piros nadrágja, miért van piros sapkája? – azt mondta, az azért van, hogy ha háború lesz, hát lássa a golyó és kikerülje, mert a huszárt nem szabad lelőni. Az karddal harcol. Volt is neki olyan szép, fényes kardja, hogy én azt nem győztem eleget csodálni és simogatni.

Mikor már úgy a hatodik évembe léptem, édesanyám beadott az iskolába. A tanítóm, Szlovák Pál, a felesége révén távolabbi rokonságban volt velünk, neki is volt két gyermeke. Ő beszélte rá a szüleimét, hogy adjanak be oda. Hogy ezt az első évet ő sem veszi komolyan. És úgy is volt. Mikor látta rajtam, hogy meguntam, beküldött a gyermekeihez, a konyhába. Ott aztán mi olyan játékot csaptunk, észre sem vettük, már dél lett. Zsuzsi néni, a tanító bácsi felesége ott tartott többször ebédre is. Érdekes, hogy ott jóízűen megettem az egyszerű krumplilevest, amit otthon finnyáskodva félretoltam.

Így végeztem az első három elemi osztályt. A negyedik, ötödik, hatodik osztályt már egy szigorúbb tanító keze alatt végeztem, pedig ez is rokon volt, Pokorny Béla, édesanyám unokabátyja.

Azt a földet, ahol én születtem, tejjel-mézzel folyó Kánaánnak nevezték az oda vetődött idegenek. És az is volt az! Akkora fehér bélű, magasra sült, öt-hat kilós kalácskenyereket sütöttek az odavaló parasztasszonyok, hogy öröm volt nézni. Még egy hét múlva is megtartotta jó ízét és puhaságát.

Emlékszem, egy ízben, nyári vakáció idején, egy szép, meleg reggelen egy pajtásommal jó korán elindultunk gyalog a barátoméknak tanyájára, és ahogy a harmatos réten keresztülgáztunk, mire a tanyára értünk, mintha térdig méz-

ben jártunk volna, ragadt a lábunkhoz a méz, amit a méhek a milliányi réti virágon dúsan elpazaroltak. A tanyára érve, éppen akkor szűrték az asszonyok hatalmas sajtárokba a reggeli fejés friss tejét. Elibénk tettek egy-egy cserépköcsöggel, és mink a pukkadásig teleszívtuk magunkat, úgyhogy elmondhatuk, nyakig tejben-mézben fürödtünk.

De azért nem egészen s nem mindenki számára volt ez így. Úgy hét-, nyolc-éves lehettem akkor, és bár nem éreztek velem semmit, mégis olyan feszélyezve éreztem magam. Már akkor kezdtem észrevenni és látni, hogy a barátom szüleinek mi mindenük van hozzánk képest. Bent a faluban is szép, nagy házuk, hatalmas udvar, hosszú istálló, benne szép lovak, három fejőstehén. Idekint pedig ez a hatalmas tanya nyárfákkal körülültetve, itt is lovak, tehének, borjak, disznók egész csürhével, megszámlálhatatlanul sok szárnyas, liba, ruca, pulyka... és föld annyi, hogy a rengő rónán szabad szemmel nem láthattam be a határát! Bizony, csak úgy belényilallott a gyermeki öntudatomba: miért van ez így? Az egyiknek ennyi mindene van, az én apámnak pedig egy tenyérnyi földje sincs. Hát még mikor hallottam, hogy a büszke tanyásné egyszer megkérdezte a barátomtól, hogy én kinek a fia vagyok. Az mondja neki, hogy hát a Jancsiké, a szabóé. „Á, tudom már, azé a kvander...” Mikor otthon megkérdeztem édesanyámat, hogy mi az a kvander, ő mondta, hogy így csúfolják a jómódú parasztok a pantallóban járó, nincstelen iparosembert. Hát, kérdem, az én barátom apjának honnan van ilyen sok mindene? Azt mondja édesanyám: mert örökölte, az apja is, az öregapja is gazdag ember volt, a felesége is nagy vagyont hozott. Ne félj, nem a két kezével kereste. Dolgozni a János, a Mihály, a Mátyás, az István meg a többi béres dolgozik, s azoknak csak annyijuk van, amennyit megesznek, öregségükig mindig szolgálnak, de soha nem lesz tanyájuk...

„LIBUSKÁM, NE MENJ A BÚZÁBA!”

Minden nyáron, aratás után, szabad volt a szegény gyerekeknek a learatott tarlón kalászt szedni vagy libát legeltetni. Egy nyáron, iskolai szünidőben engem is kiküldött édesanyám. Volt hat libánk, messzire elmentem velük, kiválasztottam egy olyan helyet, ahol még senki sem legeltetett. Böven volt ott elhullajtott kalász, ettek is az én libáim, csak úgy dagadt a begyük. Csak az volt a baj, hogy a gabona is ott volt keresztbe rakva, nem hordták még el a csépléshez. Úgyhogy nagyon kellett vigyázni, mert a libák minduntalan oda futottak, ahol rakásban volt, csak enni kellett. Persze, ez nem volt szabad, ha a gazda rajtakapott, ilyen esetben ottfoghatta a libákat, ennek akkoriban ez volt a törvénye. Én egy ideig csak őriztettem őket, hogy közel ne menjenek a keresztkekhez. De ahogy ott leheveredtem egy ilyen búzakeresztnek a tövébe, egyszer csak megláttam és a sapkámmal nyakon csíptem egy kicsi sündisznót. A zsebeim mindig tele voltak különféle vadászati-halászati eszközökkel, volt ott bodzafa puská, parittya, pecázóhorog. Én egy ilyen hegyes kis horgot a sün

orrába akasztottam, spárgára kötöttem, és elkezdtem az én medvémet táncoltatni... Persze, ennyi munkában elmerülve, megfeledeztem a libákról, csak arra ijedtem fel, hogy egy kemény hang megszólal mellettem: „Te kinek a fia vagy? Kie ez a liba?” Bizony, nagyon megriadtam. Mikor megmondtam, hogy kinek a fia vagyok, látom, hogy az én bácsikám egészen meglepődik, végig-végignéz rajtam. „Úgy, hát te a Jani fia vagy.” De ezt csak úgy magában dűnnyögte. Azért csak rám parancsolt: „No, hajtsd a libát, és gyere velem!” Ugyancsak meg voltam szeppenve, és amikor láttam, hogy a szekéru ton túl egyenesen egy fehérre meszelt tanya udvarába vezet, nagyon elkezdtem sírni. Most már biztos voltam, hogy ottfogja a libáimat, sőt talán engemet is meg akar verni. Mikor a tanya udvarába értünk, az én libáim egyenesen a kúthoz futottak, ott az itatóvályúnál egész kis tó állott tele vízzel, abba belevetették magukat, úgy tele voltak lakva, hogy a nyakuk félreállott, és nem győztek eleget inni a tiltott búzára... A ház előtt a tornácon volt egy hosszú fapad, oda leült az én gazdám, elővette a pipáját, dohányzacskóját, néha-néha felém sandítva rágyújtott. Én csak szipogtam, már egész maszatos lehettem, mert egyszer csak a bajusza alatt félig nevetve, rám kiáltott: „No, mit bögsz?! Menj oda a vályúhoz, mosd meg a kezed meg az orrod! Aztán gyere ide, hogy számoljunk!” Amint ott a kútnál nagy kelletlenül mosakodtam, láttam, hogy a házból kijött és megállt a pitvarajtóban egy takaros, fiatal gazdasszony, aki a felesége lehetett, és azt is láttam, hogy rólam beszélhetnek, mert többször felém sandított, csóválta a fejét, egyszer nagyot kacagtak, az asszony még a kezét is összecsapta, és visszament a házba... Elkészültem a mosdással, úgy-ahogy megtörülköztem az ingem ujjába. Odasomfordáltam a ház elé, a gazdára pislogva megálltam, és vártam az ítéletet. „No, mit csináljak most veled? – szolt rám a gazda. – Itt foglalak, hogy leszolgálád a kárt, vagy te hazamész, és a libák maradnak itt?” Egyszeriben megörvendtem. Csakhogy a libákat megmenthetem! Mondom a gazdának, engedje hazahajtani a libákat, hogy édesanyám ne sírjon. Most már úgyis nemsokára este lesz, én holnap reggel jókor eljövök, hogy leszolgáljam a kárt, amit a libák okoztak. „No hát, gyere, adj kezet, hogy szavadat állod, nem csapsz be, és eljössz szolgálni.” Odabátorkodtam kezet fogni, hatalmas, kérges tenyerébe vette az én aprócska kezemet, odavont közel magához, még a fejemet is megsimogatta, felsóhajtott: „Hogy miért nincs nekem egy ilyen fiam!” Aztán még azt mondta: „Szóval, te a Jani meg a Pokorny Zsuzsika fia vagy... Igen jól ismertem én a te édesanyádat egész kicsi leányka korától, sokat jártam az ő nevelőapja házához, merthogy mink műveltük a papi földeket.” És ez az ember akkor nagy tisztelettel sok mindent beszélt nekem az én édesanyám gyermekkoráról. Azt is mondta, hogy édesapámmal együtt voltak ők legények. És hogy lehetett volna az én édesanyám nagygazdáné, sőt papné is, de ő a legszegényebb legényt választotta, ahhoz ment feleségül. (Nem tudom, hogy volt az... De később is, már érettebb korban, sokszor észrevettem, hogy aki csak ismerte édesanyámat, nagy tisztelettel viseltetett iránta. Öreg emberek is

kalapot emelve köszöntek neki, és egészen más hangon beszéltek vele, mint a többi asszonnyal.) Addig mesélt nekem az én bácsikám, hogy egészen megbarrátkoztunk, még a néni is odaült mellénk, egy nagy darab vajás kenyeret hozott nekem, és el nem engedtek, amíg azt meg nem ettem. Nekik nem voltak gyermekeik... Miután jól kikérdeztek, jól kibeszélgettük magunkat, azt mondja a gazda: „No hát, csak hajtsd haza a libákat, most még nem kell hogy szolgálj, jöhetsz máskor is erre legeltetni, csak vigyázz, búzába ne menjen a libád... Különben is, holnap már hordunk, hamarosan jön a cséplőgép, és akkor gyere, nézd meg, hogy csépelünk. Akár itt is maradhatsz, legyél az én fiam, neked adom azt a kis tarka bárányt, amelyik ott játszadozik az udvaron, vagy akár azt a szép sárga csikót, amelyik ott ficánkol a kút körül szabadon.”

Mikor este elmeséltem, hol és hogy jártam, csak azon csodálkoztam, hogy az én édesanyám egész szigorúan rám parancsolt, nehogy még egyszer oda merjek menni legeltetni. Én pedig sehogy sem tudtam azt a jó bácsit elfelejteni.

NAGYLAK

Nagylak község – merhogy ez az én szülőfalum – régi, régi település, de a történelem folyamán nem sok vizet zavart, a krónikákban nem sokat szerepelt. Kimagasló történelmi nevezetessége, hogy ott zajlott le Dózsa György 1514-es parasztfelkelésének egyik hírneves csatája, Apátfalva és Nagylak között. Érdekes különlegessége még, hogy – legalábbis a század elején – igen sok magyaros nevű szlovák lakta, olyanok, mint Zsolnay, Járosy, Garai, Fábri, Bálint, Horváth, Madarász, Molnár stb., és ezek mind a legjobb szlovákok voltak.

A mai Nagylak régen egy beláthatatlan nádas, mocsaras, ingoványos terület volt. Lakott része csak egy kicsi területen, azon a zöldfüves legelőn volt, amely a Városligeten túl terül el. Akkor még nem volt Nagylakon országút, sőt semmilyen út sem volt, csak úgy a torony iránt hajtott, aki mert; vagy lóháton gázolt a lónak hasig érő pocsolyákon keresztül a bátor utas, aki jól kellett hogy ismerje a környéket, ha neki mert vágni az úttalan utaknak. Akkor még a Maros sem volt szabályozva, úgyszólván körülfolyta a falut. Ott a töltésen mutatta meg nekem gyermekkoromban a török uralomból fennmaradt egyik mecsét romjainak a maradványait az én lelkes, a múltakat kutató tanítóm. Szlovák Pál.

A mocsarakat csak Mária Terézia idejében kezdték lecsapolni, és a mai lakosság elődeit is akkoriban telepítették be. Mert az őslakosság a mohácsi vést követő rémuralom meg a kuruc-labanc háborúk következtében teljesen kipusztult...

A mocsarakról itt csak annyit, hogy még az én gyermekkoromban is, ahol ma rendezett utcák vannak, ott még akkor víz állt, libákat úsztattunk benne. És az akkori nádasnak is mára már csak egy kis része ha megvan. Volt is az én gyermekkoromban Nagylakon béka annyi, hogy talán még a bibliai egyiptomi

békainvázio idején sem volt több. Mert nyáron, ha besötétedett, minden rög, minden göröngy megmozdult, lépni nem lehetett egyet, hogy az ember békára ne hágjon. A falakra másztak az undok varangyok, akárhány földes padolatú házban az ágy alatt, a sarokban béka brekegett, kuruttyolt. A nádasban pedig esténként olyan hangversenyt csaptak, hogy kilométerekre elhallatszott a bömbölésük. Azonkívül volt nyár, hogy békaeső hullott, amit azóta sem, sehol sem láttam. A hirtelen támadt záporosóval parányi kis békák, akkorák, mint egy babszem, hullottak a földre. Össze voltak kucorodva, gurultak egy darabon, aztán elkezdtek ugricsálni. Ha valamelyik felfordult, a hasa nem fehér, hanem piros volt, kis fekete pontokkal. Egészen csinos kis állatkák voltak.

Az alig kétszázötven évvel ezelőtt erre a mocsaras vidékre odatelepített szlovákok közül a mi egyik ősünk, Jancsik Péter építette az első házat a mai Nagylakon, a későbbi Városház utcában. Két nagy fiával jött oda, és ma a Jancsik név az egyik legerterjedtebb. Legalább negyven, ötven Jancsik család volt még az első világháború kitörése előtt Nagylakon. Ezekből egy kisebb rész jómódú lett, de a nagyobb részük föld nélküli nincstelen volt. Pedig micsoda zsíros, fekete föld lett az egykori mocsár helyén. Olyan búza sehol az Alföldön nem termett. Mondom, ezt a tájat tejjel-mézzel folyó Kánaánnak nevezték.

Hát ebből a nincstelen Jancsik családból származva született az én édesapám 1858-ban, tíz évvel a szabadságharc után. Gyenge testalkata miatt szabóinasnak adták, így lett ő először iparos az elterjedt Jancsik családból. Mert a többi mind földművelő parasztember volt még az én fiatalságom idején is. Ennyit az apai ágról...

SZEBERÉNYI ZSUZIKA

Az 1860-as években Nagylak község Csanád vármegyéhez tartozott, Csanád megyének Makó volt a székhelye. A népesség számára nézve Makó után a legnagyobb község Nagylak volt, szolgabírói és járásbíróági székhely. Széles, nyílegyenes utcákkal, mindkétfelől, a házsorok előtt beültetve eper- és akácfákkal, néhol sugármagas jegenyefákkal. A községet mintegy kettészelte a magasra töltött országút, úgy, hogy az úttól keletre szlovákok, románok, szerbek és elszórtan, aránylag kevesen magyarok, a nyugat felőli részen pedig majdnem kizárólag csak szlovákok laktak, akik egytől egyig mind lutheránusok voltak. Ennek a nagy lutheránus községnek a piacterén egy hatalmas templom és két parókia állt. Anagyobikban minidig az öreg pap vagy az esperes, a kisebbikben a segédlelkész lakott.

Ilyen főpap volt az 1860-as években Nagylakon Szeberényi Andor, egykor Petőfi Sándornak és Jókai Mórnak diáktársa, akivel Petőfinek egyszer komoly összetűzése is volt. Aranyszájú papja volt a nagylaki szlovákoknak egyfelől, és rátartí, büszke, nyakas magyar volt másfelől. Mivel a papsága mellett később országgyűlési képviselő is volt, mindig magyaros ruhát, csizmát, Bocskai-sap-

kát viselt, csak épp hogy kardot nem kötött, amikor felment Pestre az országgyűlésre. Vagyonilag jómódú, az egyházi jövedelmén kívül is tehető ember volt. Mindig szép lovakat, hintót tartott, a tanyáján mintagazdaságot vezetett.

Ennek a jeles embernek volt a szeme fénye egyetlen gyermeke, a tizenhét éves szépséges Zsuzsika, ki, mint egy csalogány, ott csattogott dalolva reggeltől estig a parókiát körülvevő rózsáskertben. Csilingelő kacagása betöltötte az ódon parókiát, ott táncolt, forgott az udvaron, repdesett szelídített galambjai között. Hej, féltette is az a kemény apa, mintha attól félt volna, hogy a széthessentett galambokkal Zsuzsika is felszáll, és úgy elrepül, hogy soha többé nem látja.

Ugyancsak ezekben az időkben ott tanítóskodott az egyik felekezeti iskolában egy poétahajlamú, szegény, árva fiú, akinek két tüzes, fekete szemén és a rajta lévő kopottas ruháján kívül semmi egyebe nem volt. Mivel akkoriban az elemi iskolák mind felekezetiiek voltak, az öreg papnak mintegy a fennhatósága alá tartoztak. Különböző ügyekben, a beszámolókkal a tanítók többször megfordultak a parókián. Így történt egyszer, hogy a kapu zörgetésére (mivel az mindig zárva volt) éppen az ott szökdécselő Zsuzsika libbent oda. Először csak ki akart kémlelni, de a fitos orrocskáját szinte a tanító orrába ütötte, mivel az is éppen akkor akart a hasadékon bekukucskálni, hogy jön-e már valaki... Ez volt az első találkozásuk. Zsuzsika égszínké szeme s a fiú szénfekete szeme akkor villant először össze, s az a delejes villanás örökre és elszakíthatatlanul összekapcsolta őket... No de én itt nem regényt akarok írni, hanem a magam szürke, egyszerű életrajzát akarom a fiammal megismertetni. Mégis jó, ha az ember ez elődeit legalább a nagyszülőktől kezdve úgy-ahogy, nagyjából megismeri. Azért volt szükség erre a kitérőre, bevezetésre, hogy az én szüleim származását felidézsem, ismertessem.

Seberényi Zsuzsika és a szegény tanítófiú ezután sűrűbben találkoztak, és ártatlannak látszó, éppen csak bimbónak tűnő szerelmük lassan lángolóvá és végzetessé vált. Mert ahogy az ilyen esetben lenni szokott, a gazdag és büszke főpapnak egyetlen leányával nagyra törő tervei voltak. Amikor ráeszmélt, hogy körülötte mi történik, éktelen haragra gerjedt, persze csak a szegény tanító irányában. Mert hogy merészelt az még csak rá is nézni az ő féltve őrzött kincsére.

Hatalmánál fogva keresztülvitte, hogy a szegény fiút messze a Felvidékre helyezték át. Így szakította ketté és zúzta össze a virágzásba, a boldogság felé indult két ártatlan, lángoló szerető szívet.

Ezután nem történt más, csak annyi, hogy az addig daloló, kacagó csalogány nem csattogott, nem trillázott, nem énekelt többet. Eljött a második nyár is, és sem a rózsák, sem a galambok nem tudták mire vélni, miért nem becézi, miért nem gondozza, nem eteti őket az ő kis gazdasszonyuk. Zsuzsika pedig csak hervadt, egyre sápadtabb, egyre csendesebb lett. Hiába volt minden, a híres, drága orvosok, a vizsgáztatás, hiába unszolták utazásra. Zsuzsika nem tudott feleljeni, sehova sem akart menni, csak azon a kispadon, abban a lugas-

ban szeretett üldögelni, ahol egyszer maga mellé ültette azt a bátortalan fiút, mikor az az apjára várakozva az oszlopnál álldogált. Zsuzsika egy szép napon megint ott ült, és a nem messze dolgozó öreg kertész csak annyit látott, hogy a szívéhez kapott, szép feje lehanyatlott és meghalt. Az akkori öregescseldek azt mondták, hogy a szíve meghasadt bánatában.

„...KESERVESEN NEVELT ENGEM”

Három évre Zsuzsika halála után, 1868-ban a megtört, gyászba borult Szeberényi házaspár levelet kapott Pest megyéből, Maglódról, amelyben egy rokon arról értesítette őket, hogy ott az egyik Pokorny családban teljesen árván maradt egy négyéves kislány. Mivel Szeberényiné Maglódi születésű Pokorny lány volt, és az árván maradt kislány a család egyik szegény ágának, az asszony egyik szücsmester unokaöccsének volt a gyermeke, a két öreg elhatározta, hogy az árvát magukhoz veszik. Ez lett idővel az én édesanyám.

Az örökbe fogadott árvát szintén Zsuzsikának hívták. És csodálatos játéka a természetnek meg a véletlennek, az akkori öregek elbeszélése szerinit (amit én zsenge gyermekkoromban kihallgattam és máig megjegyeztem) annyira hasonlított az előbbi Zsuzsikára, hogy amikor a távol lakó rokonok – Szeberényi Vilmosék, Gusztávék – nagy ritkán oda látogattak, tátva maradt a szájuk, lopva el-elfordulva a szemüket törülgették, azt hitték, a második Zsuzsikában az első támadt fel... Sőt, amikor már felserdült, jókedvben, virgoncságban túltett az elődjén is. A gangra fel vagy le nem a lépcsőn járt, hanem felszökött vagy leugrott az elég magas falon, úgy huppant be a karosszékben üldögélő nevelőanyjának az ölébe.

A rózsák újból kivirultak, tenyeréből etette a galambokat, zengett a ház a kacagásától. Féltette őt is az öreg Szeberényi, ha Pestre ment, feleségével együtt magával vitte, hogy addig se tévessze szem elől.

És mégis bekövetkezett az elkerülhetetlen! Itt meg kell említenem, hogy az árva leánykát Szeberényiek nem vették törvényesen örökbe, soha nem tekintették teljesen úgy, mintha helyettesítené tragikusan elvesztett leányukat. Szeberényiné csak éppen annyira szerette, mint egy szánni való, szegény rokont. Hagyták, hogy a leányka kedve szerint boldognak érezze magát környezetükben. Nevelésére, taníttatására sem fordítottak nagy gondot. Az elemi iskola elvégzése után a háztartási munkákban segédkezett.

Volt a háznak egy öreg dadája, aki még az első Zsuzsikát is dajkálta, akinek diktátori hatalma volt, még a ház ura is kitért az útjából, mert sokszor kellett fél füllel hallania, hogy azért halt meg az édes leánya, mivel ő kegyetlenül elkergette, akit az halálosan szeretett. Ennek a dadának a felügyeletére bízták, ő nevelte Zsuzsikát, egy szobában is lakott vele, s a kislány második édesany-

jaként szerette őt. Az öregasszony pedig rajongott érte, örködött felette. Így nőtt fel az árva leányka tizenhét éves koráig.

Ennek az öregasszonynak nagy gyengéje volt a hosszú, unalmas téli estéken át-átmenni hol az egyik, hol a másik szomszéd gazda házába, ahol az akkori szokások szerint hol fonó-, hol tollfosztóestéket tartottak. Olyankor összejöttek öregek, fiatalok, leányok, legények, folyt a munka és a nóta, az öregek pletykálgattak, a fiatalok pedig néha egész életre szóló ismeretséget kötöttek.

Egyszer Zsuzsika azzal a kéréssel állt elő, vigye el a dada őt is a fonóba. Megijedt az öregasszony, mit szólna az esperes úr, ha megtudná. Szabadkozott az öreg, de Zsuzsikával többet nem lehetett bírni, amit az egyszer a fejébe vett, annak meg kellett lennie. Így aztán együtt szökdöstek a hátulsó kiskapun át a szomszédba, a fonóba. Itt csakhamar megszerették a vidám Zsuzsikát, és itt ismerkedett meg egy egyszerű szabólegénnyel, Jancsik Jánossal, aminek azután házasság lett a vége. Mert amikor ez a dolog is annyira fejlődött, hogy az öreg papnak is a tudomására jutott, behívta magához a szobába, és próbált a lelkére beszélni, hogy gondolja meg, mert az a fiú csak egy szegény szabólegény. Itt van ez a derék, fiatal segédlelkész, aki már nyilatkozott is, és akit ő még türelemre intett, mert hisz Zsuzsika még fiatal, még nincs tizenhét éves. De amikor Zsuzsika azt mondta, drága Andor bácsi, én soha senki másé nem leszek, ha ehhez a szabólegényhez nem mehetek feleségül... És amikor meglátta a lány szemében az első könnyeket, akkor az öregúr is meglágyult, és azt mondta, gyermekem, nem akarom a te vesztedet, nem akarlak téged is elveszíteni, ha te így akarsz, legyetek hát boldogok. Ő is könnyezni kezdett, mert bizonyára eszébe jutott saját gyermeke... Csak annyit kötött ki, hogy őszig várjanak, amikor Zsuzsika betölti tizenhetedik évét.

Így kötöttek házasságot az én szüleim, Jancsik János, szegény szabólegény és Pokorny Zsuzsika, a nagylaki öreg papnak a nevelt leánya 1881-ben.

Szüleim házassága után anyám nevelőapja vett egy kis sarokházat a Pálóúton, ez volt édesanyám hozománya. Egyéves házasságuk után megszületett az első fiú, Pali. Ennek öröme az öreg Szeberényi a gyermek megkeresztelésekor ötezer forintot tett letétbe egy bankba, azzal a feltétellel, hogy ha a gyermek felnő, annak a kamataiból iskoláztassák, papnak neveljék, és ha elvégezte a teológiát, ha nagykorú lesz, huszonnégy éves korában őt illeti meg a tőke is, az ötezer forint. Ám Pali bátyám másodéves teológus korában Selmecebányán beleszeretett egy ottani vaskereskedő leányába, otthagya a papi pályát és vaskereskedő lett. Nem téve eleget a feltételeknek, huszonnégy éves korában az özszegnek csak a felét kapta meg, a másik felét a Szeberényi-örökösök kapták.

1883-ban született a második fiú. Jani bátyám, ezt már szabómesterségre adták. Inaskodott, felszabadult, segédkedett, Csanádpalotán megnősült. Volt három szép gyermeke: Bözsike, Gizike, Sanyika. A világháborúban közvetlen

mellette lecsapott egy gránát, a légnyomástól idegsokkot kapott, és az több évi szenvedés után a sírba tette.

1885-ben megszületett a harmadik bátyám, Pista, ez is szabó lett. Az ő tragikus sorsáról majd lejjebb emlékezem meg, mert az ő esete az egész családra kihatással volt.

Ezután jöttek a lányok. 1886-ban született az első lánytestvérem, Milka. Mikor ezeket a sorokat írom, ő még él, 74 éves.

1888-ban született a második lány, de ez egyéves korában meghalt.

1890-ben született a harmadik leány, Zsuzsika. Élt tizenhét éves koráig.

1892-ben születtem én. Lennebb még magamról bővebben írok, hiszen tulajdonképpen az én élményeim akarom megírni. Csak előbb végigmegegyek ezen a születési skálán, hogy sorakoztunk egymás után, mint az orgonasípok. Milyen bőven áldotta meg a sors szegény szüleimet, tíz éhes, kenyeret kérő szájjal.

1895-ben született Károly öcsém, őt cukrásznak adták. Orosházán megnősült, lett egy fia, szintén Károly, akit taníttatott. Először orvosnak készült, de azután azt félbehagyta, a jogot végezte el. Most úgy hallom, valamelyik magyarországi városban állam ügyészi hivatalt tölt be.

1896-ban született Józsi öcsém. Ő először cipész, később molnár lett. A vüágháborúban megfázott, úgyhogy fiatalon, negyvenéves korában meghalt. Egy fia született, Jancsi.

Ezután egy kis szünet állt be, mintha már a bő áldás ellen imádkoztak volna a szüleim. Ám 1905-ben még született egy kislány, a tizedik gyermek, Aranka. Jelenleg még ő is él.

„OTT, AHOL A MAROS VIZE MESSZE FÖLDRE KANYAROG, OTT RAGYOGNAK A LEGSZEBBEN A TÜNDÖKLŐ CSILLAGOK”

Gyermekkorom legboldogabb napjait, mintegy nyolcéves koromig, ott élttem le, szüleimnek abban a hozományul kapott Palotai utcai házában, amelynek kertjét édesapám nagy hozzáértéssel valóságos paradicsommá varázsolta.

Két kertünk volt, a kisebbik az udvarban, a ház előtt, ez kimondottan csak virágoskert volt, kivéve egypár tőke csemegeszőlőt, amelyek tavasztól késő őszig lugasként árnyalták a ház elejét, fel az eresz aljáig. A szőlő között indázott még az a csodálatos futóvirág, melyet népiesen hajnalkának neveznek, mert mindig kora reggel, napfelkeltevel nyíltak ki a kicsi, pohárkaszerű virágok, ezer színben pompáztak, a harmat csillogott rajtuk, ahogy a napsugarak megérintették, estefelé, naplementével szépen összecukódtak, aludni tértek.

A kis kert csinos léckerítéssel volt körülkerítve. Belül kerek virágágyak, szintén körberakva színes, zománczott cserepekkel. A virágágyak közepén egy-egy oltott, nemesített rózsafa, színes üveggömbös, pirosra festett oszlophoz odakötözve. Volt olyan rózsafa, amelyiken háromféle színű rózsza nyílt. Azonkívül sok mindenféle virág, ami csak elképzelhető: dús fehér violák, nemes szegfűk, színes tulipánok, orgonafák, nefelejcskek, rozmaringok, rezedák, gyöngyvirágok, pünkösdi rózsák, krizantémok, őszirózsák... Egész nyáron át részegítő illattal vették körül a házat. Csak úgy keringtek a színes pillangók. Honnan is jöttek ezek a csodálatos lepkepéldányok, óriás, trópusi, pompás pillangók? Egyszer pedig a kert közepén lévő rózsafára különös, apró, mindössze dió nagyságú, kékes színű madárpároccka hintázó kis fészket rakott, lószőrrel odakötözve.

Hej, de nagy örömünk telt benne! Mi, gyerekek csak úgy a gangról kukucskálva gyönyörködtünk, csodáltuk azt a tündéri világot.

Nyáron, júliusban-augusztusban, amikor azok a rekkenő hőségek voltak, subára, ponyvára ágyaztunk, és kint aludtunk a tornácra. Édesapánkat körülvettük, ő rágyújtott egy hosszú szárú pipára, és a füsttel elűzve a muzsikáló szúnyogokat, mesélt nekünk Tündér Ilonáról, Vasgyúró Gyurkáról, a hétfejű sárkányról.

Csuda egy szép világ volt az! A távolból odahallatszott a toronyórnek az órákat fúvó dudálása. Ez is egy nagylaki különlegesség. A lutheránus templomnak a tornya négyszögletes, erkéllyel van körülveve, és a toronyór éjjel-nappal, minden negyedórán kijön, és mind a négy égtáj felé elfújja vékony hangon a negyedeket és vastagon szóló dudával az órákat. Néha bizony megtéved, eggyel többet akar fújni, de azt elharapja, vagy az is megesik, hogy kelet felé tíz, nyugat felé már tizenegyet fúj. Ilyenkor nem is lehet eligazodni, hogy ki tévedett, az-e, aki fújta, vagy az, aki hallgatta és számolta. Ez a szokás még ma, az atomkorszakban is megmaradt, ott még most is pléhdudával jelzik az idő múlását... Így hallgattuk mi is a mesét és számoltuk a bakter dudálását, amíg szép sorjában álomba nem szenderedtünk.

A NAGY KERT

Ez volt a mi édenkertünk, a mi mesés birodalmunk. Édesapánk emberfeletti szorgalma tette azzá. Veteményes ágyásait szőlőlugasok választották el egymástól. Termett ott minden, amit csak az alföldi magyar konyha főzelékfelének ismert. Gyümölcsfáit, kivéve egy hatalmas öreg diófát, egytől egyig apánk ültette. Ő gondozta, permetezte, gallyazta, oltogatta őket. Volt is olyan körte- és almafánk, hogy a szomszéd községből is eljöttek a parasztgazdák a csodájára. Volt többfajta barack-, szilvafa, meggy-, cseresznye- és egy sor birsalmafa is... Úgyhogy édesanyánknak nem kellett a háztartás szükségleteire a piacról

hordania. Nekünk, a kisebb gyerekeknek, nem volt szabad oda felügyelet nélkül belépünk, csak amikor a termés nagyobb részét, kivéve a szőlőt, mind betakarították.

Ott mifelénk az Alföldön, különösen a szlovákok között, nagyon kedvelt edeld a mákos metélt. Minden szombaton csak úgy döng az egész falu, minden házban törik a mákot nagy famozsarokban, súlyos vas máktörőkkel. Legtöbbször a nagylány vagy a menyecske kiáll az udvarra és ott töri a mákot, hogy a ház földjét fel ne törje. Ezért a kertben egy-két tábla mindig mákkal is be volt vetve. Nincs valami ehhez hasonló szép, mint amikor egy ilyen gyümölcsös, veteményeskert kivirágzik, és közte a mák ezerféle pompás színével, mint egy színes, mesés rengeteg, egy hullámzó, virágzó nagy tó. Ezek a mákvenyigék őszre, mire a mák is beért, közepes embermagasságnyira is megnöttek. Ilyenkor már szabad volt nekünk is bejárni, és a himbálódzó mákfejeket fogdostuk a gyönyörű, színes szitakötőket. Annyi szitakötőt sem láttam azóta! Volt ott minden nagyságban, egész óriások is, hogy szinte félni kellett a harapásától, és egész picike, alig nagyobb egy szúnyognál, de annál pompásabb színben díszelgett.

Mikor már a mákot is leszüretelték, akkor kezdődött a mi szabad világunk. A mákvenyigéket kévébe kötöttük és belől kis kunyhókat építettünk. Elkezdődött az indiánosdi, a szabad vadászat, papírsákóinkat díszes tollakkal teletűzdeltük és célba nyilaztuk a fák törzseit, az elképzelt fehér embereket. Az egyik ősém pedig mindig Robinsont játszotta, egy valóságos várat épített maga körül és naphosszat nem mozdult ki onnan. Néha alig lehetett őt kicsalogatni...

Csak a késő ősz, mikor már beálltak a hidegek, kergetett ki bennünket a kertből!

„HEJ, FOSZTÓKA, KUKORICAFOSZTÓKA, HOGY OTT JÁRTAM, NINCSEN KEDVEM AZÓTA...”

Ezt szokták volt énekelni őszi estéken a kukoricafosztó parasztházaknál a lányok, legények. És ilyenkor mindig megvendégelik az egybegyűlt fiatalságot valami csemegével... Így esett meg egy szép októberi éjszakán, hogy a mi hűség-házórző Bodri kutyánk addig futkosott le-fel az udvaron, a folyosón, amíg éktelen ugatásával felköltötte édesapámat. Volt egy forgópisztolya a mestergerenda mögött, azt magához vette. Alig lépett ki a folyosóra, a kutya egyenesen a kert felé futott, mutatta, hogy ott a tolvaj. Apám arrafelé kiáltott: — Hej, ki mászkál ott?! – és egyet a levegőbe lőtt. Csak akkor iszkoltak el a tolvajok. Az utca felől a kerítésből jó pár deszkát lefeszítve, bemásztak a kertbe, és egy egész sor lugast leszüreteltek, egy jó kétfüles kas szőlőt elvittek a fosztókába. Később meg is tudtuk, kik voltak a legények, de hát csak kacagták, hogy miért is hagyja Jancsi bácsi, ha már olyan édes az a szőlő, le kell azt már olyankor

szüretelni... Mert édesapánk addig hagyta, különösen az egyes fajtákat, hogy a dér egy kicsit megcsípje, mert annál édesebb lesz. Hát így csemegéztek a mi féltve őrzött szőlőnkéből a fosztóban. De hát akkoriban többféleképpen megtréfálták egymást a falusiak, és a károsultat más oldalról kárpótolták. Nekünk is az a bizonyos gazda két zsák csöves kukoricát tett a kapun belül, hogy valamilyen helyrehozza a mulatságot.

Mire az első hó leesett, a szőlővenyigéket, tőkéket is elföldelte édesapám, hogy meg ne fagyjanak, mert kemény telek voltak ám akkoriban! Akkorára elnémult a csatazaj, a gyermekzsivaj a kertben. Még egypárszor eljátszottuk az akkoriban dúló angol–búr háborút, későbbben az orosz–japán háborút. Ócska zsindelekből fakardot faragtunk magunknak, és azokkal vívtunk, hadakoztunk. Elénekeltek:

*Hej, az angol, az angol
búr nemzettel rég harcol.
Vérrel védi kicsi búr
a hazáját,
mert jogosan ő ottan az úr.*

Beállt a csendes tél, és más örömkért izgult a gyermeksereg. Hajnalonként hol az egyik, hol a másik szomszédban utolsót visított a kövér disznó. Míg végre egy szép hajnalon hozzánk is beállított a Madarász sógor bácsi vagy Jancsik Pali bácsi, édesapám testvérbátyja, hozták az éles késeket és a hosszú nyelvű vasvillát a perzseléshez. Egy kis pálinkázás után a fülénél fogva kihúzták az ólból a kövér mangalicát. Olyan szép göndörszőrű mangalicákat hizlaltak akkoriban mifelénk! Volt aztán ugrálás, öröm... Két napon át még a fülünk hegye is zsíros volt.

Azután nemsokára újabb izgalom következett. Közeledett a karácsony. Emlékszem, milyen szófogadó, jó gyermekek voltunk mink akkor egypár héttel karácsony előtt. Mert azzal fékeztek bennünket: aki rossz lesz, annak semmit sem hoz az angyal. Az utolsó napokon a karácsony előtt már mondani sem kellett, ha már semmi dolgunk sem volt estefelé a besötétedő szobában, karba tett kézzel sorban ültünk a boglyakemence körül. Ha valamelyik hangosabban beszélt, a másik csitította: ne kiabálj, mert hátha kint az ablak alatt hallgatózik az angyal... Így hittem én ezt, egész nyolcéves koromig. Hej, de fáj aztán, mikor egyszer rájöttem, hogy mindez csak ámitás volt! Mert már akkor értelmesebb, okosabb voltam, és egyszer véletlenül megláttam, hogy a karácsonyfát az egyik bátyám díszíti a nagyszobában. Inkább sírni, mint nevetni szerettem volna, mikor végre a szent estén csengetett az angyal, és szabad volt berohanni a tiszta szobába, ahol ott díszelgett a kivilágított karácsonyfa. Tudtam én már, hogy ez mind a drága jó szülők ajándéka, mégis csak fáj valami, mert tőlem akkor

valamit „elvitte az a karácsony”. Elvitte a gyermekkori gondtalanságomat, ártatlan hitemet.

Így hát mindössze eddig, nyolcéves koromig tartott a boldog, a játékos gyermekkori. Mert akkor már sok egyebet is tudtam. Kezdtém eszmélni, kezdtém látni és figyelni szüleimnek rettentő küzdelmét a szegénységgel. Mert bizony ilyen nagy gyermekáldás nem maradt minden nyom nélkül, ennyi gyereknek naponta csak enni adni is nagy feladat volt. És nekünk nem volt egyebünk, csak az a tündérkertes kis házunk. A nagy kert még csak be teremté az évi szükségletre való krumplit, hagymát, salátát, egy kis gyümölcsöt, szőlőt... Ami -kor én ezt így látni, érteni kezdtém, édesapánk egy takarékpénztárnál kicsi fizetésű szolga volt. Abból a kicsi fizetésből nem lehetett megélni, így kénytelen volt folytatni a szabóságot is. Mint munkás darabszám bedolgozott egy készruhaüzletbe. Miután a hivatalból hazajött, délután sötétedésig kint dolgozott a kertben, lámpagyújtás után pedig éjfélig is a gépnél varrta a sok kabátot, nadrágot. Édesanyánk mindenben segített neki. Este megszojtatta a legkisebbiket, elaltatta a többi kicsit is, és odaült ő is varrni, kötötte a sok gomblyukat a kemény, vastag parasztpoztóba.

Én mint iskolás a leckémet tanultam, és sokszor figyeltem kínos küzdelmüket, számítgatásaikat. Egyik gyereknek cipő, a másiknak csizma kéne, ennek nincsen télikabátja, amannak nincs ruhája. A fizetésből búzát, kukoricát kéne venni, szalmát, csutkát, tűzrevalót kell venni, úgyhogy már zsenge gyermekkoromban azon töprengtem, hogy bírnám én őket segíteni. Nyáron még csak ment valahogy, mert akkor zsákszámra szedtem az eperfalevelet. Későbbben az érett epret vette meg tőlem egy élelmes kocsmárosné, kinek pálinkafőzdeje is volt, gyűjtötte a cefrét és főzte a jó eperpálinkát. Milyen boldogan vittem haza az öt-hat krajcárokat, adtam oda édesanyámnak. Azután már a mesterségbe is segítettem, én is megtanultam gomblyukat kötni, zsinóroztam a sok cifra zsinórzatú magyarnadrágot...

Bizony, hiábavaló volt az én tanítómnak, Szlovák Pali bácsinak minden könyörgése, hogy engem tovább kell adni iskolába, taníttatni kell, mert ilyen kár, olyan kár. Ilyesmiről szó sem lehetett, a legkisebb megterhelést sem bírták már a szegény szülők, akárhogy is szerették volna, hogy továbbtanuljak. Így nem volt más hátra, hogy legalább egy kenyérpusztítóval kevesebb legyen otthon: amikor a hatodik elemi osztályt elvégeztem, tizenkét éves koromban, 1904 őszén inasnak adtak.

A mesterséget én választottam magamnak. Már tízéves koromban, a vizgák után, a vakáció idején hordtam a kész nadrágokat, kabátokat az üzletbe. A piactéren volt egy készruhaüzlet, oda dolgoztak be a szüleim. És én menet közben megálltam az egyik utcában egy ház előtt, egy kirakat előtt, ami egy szíjgyártómesteré volt. Szép, új ház volt, szép címtáblával: „Ifj. Brezina Pál, szíjgyártó, nyerges és kárpitos”. A kirakatban ragyogó laggos hámok és különféle bőrúru dolgok voltak. Ez nekem nagyon megtetszett, úgyhogy amikor arra

került a sor, hogy egyszer édesapám megkérdezte tőlem, milyen mesterséget választok magamnak, azt mondtam, hogy szíjgyártó leszek. Megjegyzem, hogy akkor még virágzó szakma volt ez, mert még akkor nyoma sem volt a gépeknek. Az autók még nagyon kezdetlegesek voltak. Emlékszem, hogy a szép lovakat tartó gazdák hogy ócsárolták és szidták az ördögös masinát, mert a jóvérű, jól táplált lovaik ijedeztek, megbokrosodtak tőle. És itt még egyszer visszatérek gyermekkori élményeimre.

AZ ELSŐ „ÖRDÖNGÖS MASINA”

Az 1899–1900-as években hatalmas kendergyárat kezdett építeni Nagylakon egy részvénytársaság. Az út oda a gyárhoz előttünk, azaz a Palotai úton vezetett. Csakhogy akkor még Nagylak és Csanádpalota közt az a hatkilométeres út egy sártenger volt. Különösen esős időben a súlyos, ragadós, fekete sárban tengelyig süllyedt a szekér. Nem volt más hátra, köves utat kellett építeni. Volt aztán mit nézni a Palotai úti gyerekeknek. A fuvarosok százai hordták a követ az állomásról, amit valamelyik erdélyi kőbányából hozattak. De azt még meg kellett törni... Fellendült a szegény nagylaki napszámosoknak, felcsaptak kötőrőknek. Ott a szemünk láttára készült el a jó magasra töltött köves út.

Egyszer csak, amikor már az út is, a gyár is felépült, egy szép napon csak úgy elsurrant az új úton az első ördögös masina, egy pirosra festett automobil. Bizony hogy mink, a gyerekek meg az öregasszonyok szájtátva néztük. Csóváltgatták a fejüket öreganyáink, és azt jósolták: no, ennek nem jó vége lesz! – Ekkoriban kezdtek megjelenni az első gépkocsik. Tehát annak most van úgy egy hatvan éve. Persze, először még nem is nagyon váltak azok be, az akkori első példányok most nevetség tárgyai, és a múzeumokban vannak mint kezdetleges csodák kitéve.

(Erről a kendergyárról még egy felejthetetlen eset maradt az emlékezetemben. Mikor már jó pár éve felépült és működött, történt egyszer, hogy az egyik munkás erősen italos állapotban jelent meg a gyár udvarán, és állítólag garázdálkodott, sértegette az igazgatóságot. Volt ott egy vasajtóval elzárt üres pince, amit már évek óta nem nyitottak fel, semmire sem használták. Oda belökette, bezáratta az igazgató, hogy aludja ki magát és térjen magához. Mikor az embert oda betuszkolták és rázárták a vasajtót, pár pillanat múlva éktelen ordításba kezdett, rügdosta, verte az ajtót, de az emberek csak kacagták, gondolták, dühöng, és otthagyták. Feltűnt mégis az ajtó előtt elhaladóknak furcsa, hörgésszerű nyögése. Úgyhogy az ajtót újból csak kinyitották, és ekkor rémes látvány tárult az emberek szeme elé. Az emberre még az afrikai dzsungelben is ritkaságszámba menő óriási kígyó volt rá tekerözve. A fullánkjával éppen az egyik szemét szívta ki az embernek, aki akkor már halott is volt. Később a

boncolásnál megállapították, hogy az egész mellkasa, minden bordája össze volt zúzva, a kígyó iszonyú szorítással összeroppantotta. A kígyót több lövéssel agyonlőtték. A hossza meghaladta az öt métert. Úgyhogy még Pestről is lejöttek a csodájára. Hogy hol vette magát az ilyen szörnyeteg? Hát jól élt ott a gyárat körülvevő ősmocsárban. A sötét, üres pincében, a sarokban volt egy akkora feltúrt lyuk, hogy egy tízéves fiú könnyen átfért volna rajta. Ilyen tragikus vége lett a szegény ittas embernek...)

Tehát 1904-ben elszerződtem inasnak. Négy évre szólt a szerződés, akkorigan ez volt az általános szokás, sőt még öt éveket is inaskodtak egyes szegény, különösen árva gyermekek. A mester négy éven át enni ad, és csak majd ha felszabadultam, négy év múlva, akkor vesz nekem egy rend ruhát. Én pedig? Az már nem volt a szerződésben kikötve, hogy naponta hány órától hány óráig tartozok dolgozni és minden parancsot teljesíteni. Csak arra emlékszem, hogy nagyon keserves volt megszokni. Mert télen-nyáron reggel fél ötkor már csörgött az ébresztőóra, és este tíz, tizenegy óránál hamarabb nemigen feküdtünk le.

Az ágyunk a műhelyben fent a plafonhoz volt erősítve, összecsucskható létrán másztunk fel egy sánta inastársammal, és együtt aludtunk egy rongypokróccal takarózva. Emlékszem, hogy a nagy hajszától az első időkben szinte amolyan alvajáró betegségbe estem. Egyszer például azt álmodtam, hogy szalmát kell előkészítenem, mert viaszosvászonnal bevont vásári díványokat is készítettünk. Hát éjnek idején lejöttem a létrán az ágyról, hátramentem a kert végébe, és a szalmakazalból húztam a szalmát. Ott ébredtem fel, mikor a hatalmas láncos kutya a mezítelen lábamhoz dörzsölődött. Más esetben pedig felmentem a padlásra, és ott ébredtem fel a létra tetején, mert a padlásajtó zárva volt. És még sok más dolog is történt velem, de ezt aztán később mind kihevertem.

A mesterasszonyomnak akkor még élt a nagyapja, egy öreg negyvennyolcas honvéd, a Szinak bácsi, ez még nyolcvanéves korában is folytatta a hentesmesterséget. Ahhoz néha átküldték egy zsák disznószőrért. Egyszer úgy este felé mentem hozzá. Az öreg korán szokott lefeküdni, akkor is már aludni készült, és megkért, húzzam le a csizmáját. Közben megkérdezte: — Szoktál-e imádkozni este, mielőtt lefekszel? Mert látod, én szoktam, és te is ennyit mondjál, mielőtt elalszol: „Előre, magyar, éljen Kossuth!” – Ezzel az öreg lefeküdt, magára húzta a piros paplant, és már aludt is, azt sem hallotta, mikor azt mondtam neki, hogy jó éjszakát. Akkor este én is azt mondtam lefekvés előtt: „Előre, magyar, éljen Kossuth!” – és többet nem mászkáltam éjszaka alva az udvaron.

Az első egy évet ott inaskodtam Nagylakon, aztán a mesterem Aradra költözött, és engem is magával vitt. Arad nekem nagyon, nagyon megtetszett, a mesterem a főtéren, az akkori Andrássy tér 22 szám alatt fényes, nagy üzletet

nyitott, az akkori mágnások ízlése szerint gyönyörű luxushámokat készített. Csak elsőrendű szakembereket, segédeket tartott. Az akkori parádés huszártiszteknek lovaglófelszerelést, gyönyörű nyergeket, azonkívül utazási cikkeket és mindenféle bőrdíszmúarut tartott. Nagyon fel is lendült az üzlete, rövid idő alatt szép házat vett a Csiky Gergely utcában. Későbbben a hegyalján szép szőlőbirtokot nyaralóvillával. Mindezt rövid négy év alatt. Mikor én felszabadultam, ő már gazdag ember volt, én pedig mehettem vándorolni.

Nevezetesebb élményeim Aradról. Először az, hogy nyáron, vasárnap reggelként megrendezték a szemet gyönyörködtető, luxusfogatokból álló virágkorzót, amikor gyönyörű dámák, primadonnák, daliás huszártisztek hajtották a szebbnél szebb, fényes fogatokat. Aki még ilyesmit nem látott, az bizony sajnálhatja. Egy ilyen szíjgyártóinasnak, a szép hámokhoz értő, komoly kis szakembernek, mint amilyen én voltam, nagy öröme telt az ilyesemben.

Másik felejthetetlen élményem Aradról, hogy ott voltam életemben először színházban. Egyszer egy inaskollégám rábeszélte és elvitt magával, jegyet váltottunk a kakasülőre, éppen a *Gülbabát* játszották. Még most is emlékszem arra az egész valómat átjáró gyönyörűségre, ahogy az engem akkor magával ragadott. Még a nevüket is tudom, Kállay Jolán primadonna játszotta a garabonciás diákot, és egy Faludy nevű aradi komikus volt a cigány, aki olyan szívbe markolóan énekelte a „Daru madár fenn az égen hazafelé szálldogál” kezdetű dalt. Azontúl én minden vasárnap a színházban voltam. Legjobban szerettem a népszínműveket, a *Piros bugyellárist*, a *Sárga csikót*, *A falu rosszát* stb.-t. Megjegyzem, Aradon mint inasnak elég jól ment sorom, mert az uraktól szép borralalókat kaptam, mikor egy-egy kész munkát hazaszállítottam. Igaz, hogy nádpálcával is lekergetett egyszer egy huszártiszt az emeletről, amikor számlával mentem hozzá. És az összes kutyáit rám uszította, mikor azt mondtam, nekem azt parancsolta a mesterem, hogy pénz nélkül ne merjek hazamenni! De hát ez ritkán volt. Úgyhogy én a borralalókból még ruházkodtam is, néha megvettem egy-egy segédőt a viselt nadrágját, cipőjét. Vasárnapként már úgy néztem ki, mint Chaplin, az amerikai komikus, még szalmakalapom és sétapálcám is volt, mert akkor az volt a divat.

Felejthetetlen emlék még az akkori nagy hazafiaszkodás... Akkor virágzott a tulipánkorszak, mindenki tulipánjelvényt viselt, az iparcikkekre a kirakatokban rá volt írva, hogy „Pártoljunk a hazai ipart!” A még akkor Aradon élő negyvennyolcas öreg honvédeknek kék posztóból szép piros zsinóros ruhát csináltatott a város. Némelyek közülük a parkokban a virágot őrizték. Azokkal én úgy el tudtam és szerettem diskurálni. Akkor mindnyájan nagy hazafiak voltunk! Akkor lett az én tót mesteremből is, Brezina Pálból – Bérczi Pál. Csak egy egykoronás bélyeggel ellátott kérvény kellett hozzá. De mindenesetre, talán soha olyan szép egyetértésben nem élt Magyarországon a sokféle nemzetiség. A nép nem bántotta egymást...

Szomorú emlékem Aradról, hogy 1906-ban nyáron sürgőnyt kaptam hazulról, hogy édesapám nagybeteg. Pár napi szabadságot kaptam, és mikor hazértem, édesapám már haldoklott. Mikor megálltam az ágyánál, és kezet csókoltam neki, már nem ismert meg. Meg is halt, és még el sem temettük, már jött a levél a mesteremtől, hogy siessek vissza, mert sok dolog van.

Még egy élményem, hogy Aradon tüntettem először életemben. A felvonuló tüntető munkásokkal, szocialistákkal 1907-ben a vagonyári munkások köze keveredtem, és én is vittem a három 8-as táblát: 8 óra munkaidő, 8 óra szórakozás, 8 óra alvás. Ez lett volna akkor az elérhető legjobb eredmény, ezt követelték akkor a munkások. Elmentünk az akkori Attila térre, ott rögtönzött magaslatokról, asztalok tetejéről beszéltek a munkásvezetők. A kivonult rendőrség, a szónok mellett álló rendőrtiszt egy ideig csak hallgatta, hallgatta, többször félbeszakította a szónok beszédét, végül is belefűjt a sípjába, szétzavartatott, szétkardlapoztatott bennünket. Csak az volt a baj, hogy a mesterem is megtudta, hogy ott jártam. Rám támadt: — Te mit kerestél ott? Te mit akarsz? — És azontúl soha nem tudott rám jó szemmel nézni... 1908-ban felszabadultam és elindultam vándorolni.

„DE SOK FALUT, DE SOK VÁROST BEJÁRTAM”

Az akkori hírlapoknak fő jövedelme volt a hirdetés, tele voltak különféle reklámokkal. Volt egy országszerte igen elterjedt „proletárlap”, az úgynevezett *Kisújság*, annak a hátulsó lapja, de sokszor két oldala is telis-tele volt apróhirdetéssel. Ott minden elképzelhető dolgot adtak-vettek, ismeretséget, sőt házasságot is kötöttek. Külön volt az állást keresők és állást kínálók rovata. Ezt böngészték a legtöbben, így láttam meg én is egyszer, hogy Pest megyében, Nagykőrösön szíjgyártósegédet keresnek. Mindjárt írtam egy lapot, és rövidesen válasz is érkezett, hogy mehetek oda dolgozni. Eleinte kicsit furcsán esett, a szép Arad után, egy olyan félig falu mezővárosban megszokni. De hamarosan nagyon megszerettem, és későbbben szinte csodáltam az ottani tőzsgyökeres magyarságot. Idegennel nehezen barátkoznak össze, de akit kiismernek és megszeretnek, az előttők is megnyitják a szívüket. Olyan jó dolgom volt nekem ott, hogy azt elfelejteni soha nem lehet. A mesterem, Szecsey Ferenc, borászatlan is foglalkozott, nagy borpincéje mindig több ezer liter borral tele. Különben is ott minden háznak szőlője és gyümölcsöse volt, olyan barackok teremtek ott, mint egy szép nagy narancs, az ember két kézre fogta, mikor ette. Amíg ott éltem, több mint egy éven át, vizet alig-alig ittam. A műhely mellett volt a pincejárat, ott lent mindig csapra volt ütve egy-két hordó könnyebb bor házi használatra. A mesterem azt mondta: ha éhes, ott a kolbász és szalonna, vágjon és egyen, ha szomjas, ott a bor, igyon. Tudta, hogy megbízhat bennem, és ez volt a fontos. Az egész ház mintegy családtnak tekintett. Azonkívül micsoda

ebédek voltak ott, mintha mindennap legalábbis keresztelő vagy nem tudom, micsoda ünnep lett volna. A nagyszerű köttes kiflik, pogácsák, tészták soha nem fogytak el. Olyan pulykák sétáltak az udvaron, mint egy-egy kisborjú. A mesternek még élt az édesapja, már nyolcvankét éves, de még mindig kemény, erős ember, aki szintén negyvennyolcas honvéd volt. Az sokszor mesélte, hogy mivel fiatalkorában ács volt, a szabadságharc elvesztése után akasztófákat kellett ácsolnia, és Nagyköörösön a piactéren kellett azokat felállítania. Azokra akasztották az elfogott nevezetesebb vezetőket. Ilyenkor mindig könnyezett a szeme az öregnek. — Hej, annak a generálisnak, annak a Haynaunak, de szívesen lecsaptam volna a nyakát, mint most ennek a pulykának! — Mert a pulyka kivégzése az ő dolga volt, ő volt a hóhér... Rátette a pulyka nyakát egy tőkére, és egy csapásra lecsapta a fejét egy éles szekercével, aztán lábánál fogva felakasztotta az ólnál egy oszlopra, amíg a pulyka elvérzett. Olyan szaftos, fehér húsú pulykapecsenyét ettem én ottan, amilyent azóta még nem is láttam... És amikor én ott a legjobban éltem, egyszer jött egy sürgöny anyámtól: azonnal jöjj haza, mert nagy baj van!

Amint már fennebb említettem, édesapám egy nagylaki takarékpénztárnál hivatalos volt, és a halála után a bátyám, Pista vállalta el a hivatalát. És mivel rendes, józan életű ember volt, megbíztak benne. Talán mindannyiunk közül édesanyánk is a legjobban szerette, és mivel vállalta, hogy ezután ő lesz a családfenntartó, édesanyánk elég könnyelműen a házat is az ő nevére íratta. Hogy úgymond, jobban tudjon boldogulni és hasznos vállalkozásokba kezdeni. Eleinte jól is ment minden, sőt annyira megbízhatónak ismerték, hogy több nagygazda, kinek váltólejárata volt, már napokkal a lejárat előtt nagy összegű pénzt bízott rá, mert ők vagy elutaztak Szegedre, Aradra, vagy ha nagy dologidő volt, kimentek a tanyára. És ő mindent rendesen el is intézett mindaddig, amíg egyszer egy komisz kártyabandába nem keveredett, és pár éjszaka alatt minden pénzét, sőt a rábizott idegen nagy pénzeket is, mindet elveszi tette... Egyszer csak egy éjjel nem jött haza, másnap nem jelent meg a hivatalban. Még jelentést sem akartak tenni a feljebbvalók, azt mondták, Pista rendes ember, majd előjön. Várták másnap, harmadnap, akkor már édesanyám nekem is sürgönyözött, még aznap éjjel hazaérkeztem. És a rákövetkező éjszaka a Pista kedvenc kutyája az ablak alatt szörnyű vonításba kezdett, hiába kergettük, csitítottuk, hajnalig nem hagyta abba. Akkor már nagy sírásra fakadt édesanyánk is, mert babonásan hitte, hogy most már valahol meghalt a fia. És valóban, reggel jöttek a csendőrségtől egy sürgönnyel, hogy valahol Erdélyben, Románia határa felé, egy Fehértemplom nevű városkában, azon az éjjelen egy kis szállodában föbe lőtte magát. Harmadnap a bank kulcsait, a zsebóráját, a pénztárcáját az iratokkal hazahozták. Csak akkor derült ki, mi mindent veszített el. És én akkor fogadtam meg édesanyámnak, hogy soha életemben kártyázni nem fogok.

Így veszítettünk el egyszerre mindent, mert a ház a fiú nevén volt, a sok idegen lejárt váltót ki kellett fizetni. A tündérkertes kis házunkat dobra verték, eladták. Édesanyánk a még otthon lévő gyermekekkel idegen házba, lakbérbe

kellett hogy költözzön, és öregségére nehéz, keserves munkával kellett a kenyeret megkeresnie. Én egy ideig otthon segítettem, többet nem mentem vissza Nagykőrösre.

Aztán egyszer felmentem Pestre munkát keresni. Onnan nevezetesebb élményem nincs valami sok, mert csak rövid ideig maradtam Pesten. A pályaudvarról gyalog indultam, mondom, előbb nézelődjek egy keveset. És mivel volt egypár címem a pesti szíjgyártókról, hamarosan meg is találtam őket, ott voltak sorjában az akkori Rákóczi úton meg a Múzeum körúton, egyik üzlet fényesebb, mint a másik. Végre egy olyan szerényebb üzletbe benyitottam, ott a mester úrnak bemutatkozva, munkát kértem. Az elég barátságosan előbb kikérdezett, hol tanultam, hol dolgoztam eddig, és fel is vett volna azonnal, ám egyszerre csak megszólal egy kemény hang a spanyolfal mögül, azt kérdezve tőlem: — A szaktárs járt a szakszervezetnél? – Mondom, nem voltam, nem tudtam, hogy előbb oda kell menni. Akkorára már elő is jött a spanyolfal mögül az ott dolgozó legidősebb segéd, szépen kezét fogott velem, megmondta a nevét. Egy kis papirosra felírta a szíjgyártók szakszervezetének a címét, oda irányított, hogy ott iratkozzam be, és csak ha már szervezett tag leszek, akkor jöhetek ide dolgozni, mert közöttük csak szervezett munkások vannak. És én csodáltam, hogy a főnök úr mennyire respektálta ezt a kívánságát. Milyen szép is volt az, hogy így védekezhetek már akkor is, és ezáltal tekintélyük is volt az öntudatos dolgozóknak. Sőt még én is jól jártam, mert jó pár napig, amíg megfelelő lakást nem kaptam, ott lakhattam a szervezeti házban. Voltak ott hálószobák, volt könyvtár, olvasóterem, biliárdterem, reggel pár fillérért kávé is kaptunk. Ekkor lettem legelőször tagja a szakszervezetnek.

„SZEGED HÍRES VÁROS, TÁPÉVAL HATÁROS”

Pesten azonban nem sokáig maradtam. Szegeden volt egy aradi inaskollégám, akivel egyszerre szabadultam fel, és az addig csalogatott, hogy ráhallgatva, eljöttem Szegedre. Ott nagyon meg is szerettem, az akkori Szeged nagyon kedves város volt.

Nevezetesebb élményem Szegedről, hogy akkoriban várták a világ végét! Akkor jelent meg a Halley-üstökös, soha nem felejttem el, nagy cikkekben hozták a lapok, és jelezték, ahogy a tudósok kiszámították, a napot, sőt még az órát is, mikor fogja a csóvája súrolni a Földet. Az emberek el voltak készülve a katasztrófára, ettek, ittak, szabadon szeretkeztek. A ligetben, a Stefánia parkban minden bokorban búcsúzkodtak a szerelmes párok. Végre bekövetkezett az előre jelzett nap is, úgy volt, hogy hajnali négykor történik az összeütközés. Az egész város már éjfélről kezdve kint nyüzsgött a Tiszaparton. De hát szépen

meg is virradt, és nem történt semmi... Másnap a helybeli élclap, a *Fidibusz* nagy dicsérettel magasztalta a szegedi polgármestert, merthogy az ő érdeme volt a katasztrófa elhárítása, mivel a legszebb szegedi szüzeket Éva-kosztümben végigfektette a Tisza partján, aminek a láttára az üstökös csóvája magasan felemelkedett, és így kerültük el a végzetes összeütközést.

Még egy nevezetesség Szegedről: az első repülőgép. Mert léghajót még csak láttunk, sőt gyermekkoromban egy nagy vihar valahonnan elszakított és magával sodort egy hatalmas, sárga katonai léggömböt, úgy, hogy lecsüngő hosszú kötele végigseperte a házak tetejét. De nem akadt senki, aki a kötelet meg merte volna fogni. Rémes volt, ahogy ott rohant, kavargott a felhők között, és elment, ki tudja, hová... Ám repülőgépet még nem láttunk. 1910 nyarán Szegeden plakátokon hirdették, hogy ekkor és ekkor egy vasárnap Szegedre jön Bleriot, a francia repülőgép-feltaláló és bemutatja az új csodát. Tíz krajcár volt a beléptidő a lóversenytérré, hát a fél város odacsődült. Valóban, már akkor ott burrogott, zakatolt, de még csak a földön, egy dupla fedelű repülőmasina, amit egy nyitott tehervagonnal szállítottak idáig. Még nagyon kezdetleges és bizonytalan egy alkotmány volt az, mert órákig kísérletezett vele, hogy felszálljon, de sehogy sem akart sikerülni. A nép már oszladozni kezdett, amikor végre csak nekifutamodott és felemelkedett úgy egy jó toronymagasságra, ötven-hatvan méterre. Ott a mező felett egy kört írt le, a második körnél a motor felmondta a szolgálatot, pont egy olyan mocsaras tó felett, és szépen bele is zuhant a mocsár kellős közepébe. A pilótának az ijedségen kívül más baja nem esett, csak a fölcsapódott sártól a szeme sem látszott ki. Ott állt tanácstalanul a sárba fűrődött gépen, míg végre két munkászubonyos ember belegázolt a tóba és a vállukon kihozták Bleriot urat.

Ki hitte volna még akkor, hogy alig pár évre rá, már az első világháborúban olyan félelmetes bombázók lesznek, mint volt az olasz „Caproni”, amelyből egypár darab 1917-ben, egy pünkösd reggelén az olasz fronton egy óriási völgyet, egy barakkvárost, ahol a rezervák, utánpótlási csapatok, kórházak, élelmiszer- és munícióraktárak voltak, néhány perc alatt égő pokollá változtatott. Százakra ment a halottak és sebesültek száma. Hiába lőtték azokat, minden üteget elnémítottak. A hatalmas bombázókat kísérő kisebb vadászgépek, mint a fecskerajok, egész alacsonyan, a fejünk felett surrogtak, és ahol még valami mozdult, legépfegyverezték, még mukkanni sem lehetett. Amilyen váratlanul jöttek, olyan hirtelen el is mentek, csak a szörnyű pusztítás maradt utánuk... Most látom, hogy kicsit előre is haladtam az élményeim leírásában, de hát így hozza ezt néha az emlékezés...

Hej, Szeged! „Szeged híres város...” Volt róla akkoriban, vagy tán még ma is van, egy nóta:

*Ne menj, pajtás, ne menj, pajtás, Szegedre,
Ne menj arra a boszorkányszigetre.*

*Oda jár a szegedi lány valahány,
Ott ragad rá a boszorkánytudomány.*

Az ember csak 18–19 éves ne volna. Különösen, ahol olyan tüzes szemű, paprikás természetű lányok teremnek, mint Szegeden. Ha az egyszer rád nézett, el kellett hogy olvadjál, ha csak nem káposztalé folyt az ereidben. Bátrak, hamisak, elég kacérok, mégis tisztességes, huncut magyar lányok voltak azok. Egy-két csóknál többre nemigen mehettél velük. Mert különben könnyen csatant egy pofon. Itt ébredtem én is ifjúságom lángoló tudatára, itt kóstitoltam lefelé azt a túlvilági édes mámort, amit egy édes lány első csókjára érez az ember. Sirtunk és neveltünk örömlélektünkben, boldogságunkban, ahogy lopva csókolni tanítottuk egymást, fogadkoztunk, soha, soha el nem hagyjuk egymást... Persze, mikor rajtakaptak, az erélyes apa kíméletlenül elszakított egymástól. Akkor azt hittük, hogy belehalunk, de hát nem haltunk bele. Sokat kibír egy fiatal szív.

Szeged után Nagyszalontán állapodtam meg, 1911-ben Arany János szülővárosában kaptam munkát. Badar László szíjgyártómesternél dolgoztam. A mester eléggé iszákos ember volt. Sokszor napokon át magamra hagyott a műhelyben. Ő beült a kávéházba, kártyázott, sakkozott, dominózott, csak dolgozni nem szeretett. Volt neki egy olyan három-négyéves fiacskája, és én azt a gyermeket nagyon szerettem. Mert hiába volt neki apja, anyja, mégis árva volt. Mert az anyja ugyanazt csinálta, amit az apja. Behozta hozzám nagy ravaszul, hogy „egy kicsit itt hagyom”, aztán beült ő is az urához, és együtt ittak és szivaroztak. Sokszor, ahogy dolgoztam, varrtam a varrószéken, az ölemben vettem, és úgy danoltunk, füttyültünk ketten. A gyermek nagyon boldog volt, jobban is szeretett, mint az édes szüleit.

Egy szép nyári napon az üzletajtó nyitva volt, és ahogy mink a gyerekekkel akkor is kacarásztunk, egyszer csak megszólal egy füstös hang: „No, az úrfiból sem les soha gazdag ember.” Fölnézek, hát egy éktelenül csúnya vén cigány-asszony áll előttem, pipával a szájában, kosárral a karján. Kérem tőle, hogy hát miért nem leszek én gazdag. Azt mondja: „Hát látom, hogy nagyon szereti a gyermekeket. Adja már a tenyerét, hadd mondjak magának jevendőt.” Hiába zavartam kifelé, hogy semmi szükségem az ő jóslatára, nem tágitott. Csak hogy szabaduljak tőle, odanyújtottam a kezemet. Ő meg azt mondja: „Lássa, hát nem kepek bele. De máris látom, hogy félárva, vagy az apja, vagy az anyja nem él már.” (A csoda tudja, hogy honnan tudta.) „És hej, de sokfelé ágadzsik az útja! Sokfelé fog járni, de élete végéig segény marad... De né, van egy! Csak egy út van, a serelem útja.” (Mintha örült volna, hogy felfedezett valamit.) „Ha azon el tudna menni, maga nagyon boldog ember volna.” (De itt megint elszontyolodott.) „Csakhogy ott egy nagyon nagy sakadék van. Azson egy nagyon keskeny híd. És a hidat a halál őrzi... No, eddig van...” És szinte ellökte a

kezemet. Nézett rám azzal a békaszemive. „De ha akarja, én adok magának valamit... Én elcsalom a halált, maga átmege a hídon, és erekké áldani fog engemet. Nézzsen meg jól, mert ha vállalja, engem maga még keresni fog ...” Sietve adtam neki egy tízfillérest, és gyorsan kiküldtem, mert már félni kezdtem tőle.

A mesterem dolgozott a Szalonta környékén elterülő, bihari-váradi káptalanbirtoknak is. Úgy volt a szokás, hogy oda helybe ki kellett menni a pusztára, és ott egy segéd egy-két hónapig is eldolgozott. Meg kellett javítani az összes igás és paradés háموkat. Így történt, hogy egyszer engem is kiküldött a mesterem. Értem jött egy szekér, felpakoltuk az anyagot, a szerszámot, és kimentem a pusztára.

Egy hosszú magtár végében volt egy nagy, üres terem. Ott berendezték nekem a műhelyt. Valahonnan ágyat is hoztak. Új szalmával megtöltöttek egy szalmazsákot, lepedőt, párnát és két új pokrócot is küldött az ispán egy asszonytól. Már előre örültem, hogy hej, de jókat fogok én itt aludni. De bizony nagyot csalódtam. Első este, ahogy besötétedett, korán lefeküdtem, mert az úttól is fáradt voltam. Azonban alig aludtam valamit, mert éktelen cincogásra, zörgésre, rágcslásra, futkosásra ébredtem. Fejemen keresztül, pokrócaimon keresztül macska nagyságú patkányok rajcsúroztak. Úgyhogy reggelig semmit sem aludtam.

Másnap délelött a félszemű ispán kíséretében és felesége társaságában benézett hozzám az intéző, aki ennek az uradalomnak valóságos diktátora volt. Voltak cselédek, akik ott öregedtek meg, de soha a káptalantól, a tulajdonosok közül senkit nem láttak. Mindig csak ezt az intézőt... Az asszony, mint egy álom, fiatal, mint egy lány, karcsú szőkeség, lovaglórúhában. Az intéző pedig még apjának is öreg lett volna. Egy bibircsókos, borvirágos orrú, hatalmas medve, egy valóságos szörnyeteg. Aki rendesen még beszélni sem, mindenkire csak ordítani tudott. Mielőtt bejöttek, akkor hozott nekem egy öreg néni ke egy fél liter forralt tejet, azt iszogattam. Láttam, milyen meglepetve gusztál engem ez a fiatal dáma. Az intéző megkérdezte dörgő hangján: — No, jó lesz itt dolgozni? Elég világos hely? — Mondom, igen, nappal jó, de éjjel nem bírtam aludni, mert nagyon sok a patkány. Az asszony rám kacagott: — Hát fél a patkánytól? — És az ispánnak mindjárt rendelkezett is, hogy én a kastélyban, a személyzeti osztályon étkezzem, és majd ott kapjak egy kis szobát is, ahol alhatok. — Hol, hol, hol? — bödült fel a medve. — Enni ehét, de aludni nincs hely!

Amikor elmentek, visszajött a néni ke, aki a tejet hozta, és neki elmondtam, hogy a fiatalasszony hogy rendelkezett. Hát ez nagyon a lelkemre beszélt, hogy jól vigyázzak, mert az az asszony nagyon kacér teremtés. Mindenkivel kikezd, és jaj annak, akire ez a hálóját kivetí. Azért nincs is fiatal férfialkalmazott a pusztán. És az intéző, mint egy örült, olyan féltékeny... Ha enni el is járok a kastélyba, de aludni nehogy ott aludjam, mert az a bolond agyonlő. Már történt ott ilyen eset... Hát nagyot kacagtam, eszembe jutott a vén cigányasszony.

Nem is aludtam én a kastélyban, hanem kértem egy függőlámpát, egész éjjel világítottam, és kaptam az ispántól egy ügyes pocokfogó kiskutyát, azzal jól összebarátkoztunk. Az örködött, és én nyugodtan alhattam, a pocok nem mertek előbújni.

Nincs a világon izgalmasabb és csábítóbb valami, mint kint a pusztán egy ilyen veszedelmesen szép, kacér asszony hódító közelsége...

Én pedig ezután igyekeztem erről a pusztáról minél hamarabb eltávozni. Mivel a mesterem eléggé iszákos volt, rosszul is fizetett, mindig elmaradt valamivel, csak azt vártam, hogy egyszer megkapjam az egész járandóságomat. Végre egyszer sikerült elszámolnom vele, és akkor ott is hagytam. Egy évi itt-tartózkodásom után Szalontáról átmentem Nagyváradra. Ott a szalontai mesterem testvérbátyjánál, Badar Béninél kaptam munkát. De itt alig egy hónapot ültem, mert a műhely piszkos, sötét, egészségtelen lyuk volt, egész nap egy hitvány 25-ös villanykörténél vakoskodtunk, varrtuk apró öltésekkel a fekete lakk bőröket. Mikor délben kijöttem és mentem ebédelni, idő kellett, amíg a szemem megszokta a nappali világosságot. Máskülönből sem szerettem Nagyváradon, lakásom sem volt jó, nagyon sok volt a poloska.

Innen hamarosan eljöttem, és Kolozsváron, az akkori Unió utca 11 szám alatt, Klaszovits György szíjgyártómesternél kaptam munkát. Kolozsvárt nagyon megszerettem, mert barátságos és kedves város volt. A műhelyben pedig elsőrendű, finom munka készült. Az akkori kolozsvári és vidéki mágnásoknak itt készültek a parádés luxushámok. És a mester nagyon jól fizetett. Az volt a bogara, hogy minden szombaton este aranyban, ezüstben fizette ki a munkásokat. De aki nála munkát kapott, annak dolgozni is tudnia kellett. Nekem 20 korona heti bérem volt. Elsőrendű nagy fizetés volt ez akkor. És minden szombaton egy darab arany húszkoronásban kaptam ki a béremet. Mikor felváltottam az aranyat (a mérete ugyan nem volt nagy), a pénztárcám megtelt apró ezüst- és rézpénzekkel. Lakni az Óvárban laktam, úgyhogy mindennap a Mátyás király szülőháza előtt jártam el. Nagyon jó házi kifőzdében étkeztem, itt ízleltem először életemben a különböző erdélyi ételeket, a fatányérost, a kolozsvári káposztát, a székelgyulyást. Itt ettem életemben először túrós puliszkát, mert az Alföldön akkoriban ezt az ételt nem ismerték. (Ott a legszegényebb ember is legfeljebb kását vagy tarhonyát főz, a kukoricalisztből, leginkább télen, a boglyakemencében tepsiben édes málét sütnek.) Itt egy kicsit jobban is ruházkodtam, mert jobban tellett. Minden tekintetben szerettem Kolozsvárt, és egy jó esztendő ki is húztam ottan. Azonban közeledett a katonáskodás ideje. 1913 tavaszán hazamentem Nagylakra a sorozásra. Be is soroztak a Császári Első Huszárezredbe, amely ezred Bécsben székel, és ősszel oda is kellett bevonulnom.

„SZÉP ÉLET A KATONAÉLET...”

Ahogy bevonultam, alig egy hónap múlva a huszáréktól áthelyeztek Szegedre, a hetes pionérszázalóhoz. Sohasem tudtam meg, hogy ez az áthelyezés kinek a műve volt, miért történt. Csak úgy sejtem, hogy valaki pedig jót akart tenni velem, de nekem nagy csalódást és sok keserűséget okozott. Mert igaz, hogy az akkori huszárezredeknel a kiképzés, a regrutasor nem volt gyerekjáték. De a pionéroknál ez volt a poklok pokla. Az akkori Osztrák–Magyar Monarchiában az összes katonai alakulatok között ez volt a leghírhedtebb, a legnehezebb szolgálat. Nem akarom itt most ezeket a nehézségeket részletezni, de nekem már csak azért is nehéz volt, mert a rövid regrutasor alatt négyféle kiképzést kellett átkínálnom: lovassági, gyalogsági, hidász- és utászépzést. A legnehezebb a hidászoknál volt, mert 1913–14 hideg telén a fagyos vízben a Tiszán át kellett vezényszóra hidat verni. Sokszor beleugrasztottak, sőt belelöktek bennünket a jéghideg vízbe, különösen, ha valami szerszám vagy hidalatrész beleesett a Tiszába. Volt olyan regrutatársam, aki öngyilkos lett, nem bírta tovább a sok szekatúrát. De akik kibírtuk, megedződünk. Kutya kemény, nehéz sor volt. De a jó koszt megvolt, nagy rend és kínos tisztaság volt. A hálószobánknak a padlózata is tisztább volt, mint sok háziasszonynak a laskagyúró deszkája. Télen, éjjel, még húszfokos hidegben is nyitott felsőablakkal aludtunk, igaz, hogy dupla hófehér gyapjútakaróval, előírás szerint beburkolózva. Soha kutya bajunk sem lett.

1914 nyarán levittek bennünket Kevevárára, a Dunára gyakorlatozni. Lejebb, Keveváran túl a Duna kétfelé ágazik, és ott is van egy olyan kis sziget, amelyet Jókai *Az arany ember* című regényében olyan szépen leír, és Senki szigetének nevez. Ez a sziget az Osztrák–Magyar Monarchiához tartozott, és szerb halászsok lakták. Itt vertünk gyors tempóban hadi hidakat a magyar parttól át a „Senki szigetére”, és ugyanaznap fel is szedtük. Máskor pedig gyors átkeléseket rendeztünk, át-átevztünk katonai vaspontonokon, vittük át a gyalogságot. Mintha már előre tudták volna, hogy ott fog kitörni a világháború. Pedig akkor még élt és virult Ferenc Ferdinánd, a Monarchia trónörököse...

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ

„...*Nem lesz tied soha Bosznia*”

1914. július folyamán, ahogy ott gyakorlatoztunk a Dunán, közvetlenül a Duna mellett, egy kis faluban voltunk elszállásolva csűrökben, szénapadlásokon. Én egy nagy kukoricagörében laktam több társammal, a postamester házában. Egy kora reggelen, úgy öt óra előtt hátul jártam az udvarban. Ahogy jövök vissza, látom, hogy a lakásból hirtelen kicsapódik az ajtó, és a postamester né fut ki. Ahogy engem meglát, rám szól nagy izgalommal: „Vitéz úr, nagy szenzáció, nagy újság van! Most jött a sürgöny, Boszniában, Szarajevóban megölték a trónörököszt!” Mikor felmentem a társaimhoz, mondom a nagy újságot. Lett nagy tanakodás, hogy no, most mi lesz... Ebből alighanem háború lesz...

Úgy egy óra múlva fűjták is a sorakozót, a tisztek megjelentek nagy komoran, fekete karszalaggal, és hivatalosan is tudatták velünk a gyászhiért. A kapitányunk egyben mindjárt lelkesítő beszédet tartott, villogó szemmel, ököllel meg-megfenyegetve a Dunán túliakat. Hogy ezt majd azok, mármint a szerbek, meg fogják keserülni. Nekünk szent kötelességünk lesz ezt megbosszulni.

Még aznap megjött a parancs Szegedről, hogy azonnal vonuljunk haza. Az érdekes az volt, hogy nem vonattal, hanem hajón utaztunk. Egy takaros dunai gőzös vitt felfelé a vizen. Belgrádhöz közeledve attól tartottunk, hogy a szerbek ránk fognak löni. De nem lőttek, mert még nem volt meg a hadüzenet, így szépen elhajóztunk Belgrád alatt. Titelnél rámentünk a Tiszára, és felhajóztunk egészen Szegedig.

Másnap a kaszárnyában mindnyájunkat vadonatúj ruhába öltöztettek, tőtől talpig mindent újat kaptunk. A menázsinkat feljavították, sőt naponta egy fél liter bort is kaptunk. A legjobban az tetszett a legénységnek, hogy az elkövetkező napokon semmit sem kellett csinálnunk, csak készenlétben vártuk a hadüzenetet. Nagy volt akkor még a lelkesedés, szinte percről percre új katonanóták születtek. Csak úgy zengett az énekszótól az egész kaszárnya. Itt született az a nóta, amit aztán szerte az országban énekeltek a katonák, hogy: „Megállj, megállj, kutya Szerbia./ Nem lesz tied soha Bosznia!” És mivel már el volt rendelve az általános mozgósítás, özönlöttek be a behívottak. A civilek százai, asszonyok, lányok, anyák, menyecskék vették körül a kaszárnyát, ontották a sok mindenféle jót. Tésztával, kolbásszal, sonkával, sült csirkével, kaláccsal, virággal árasztották el az egész kaszárnyát. Akkor még egynéhány anyán kívül nemigen sírt senki. A civilek is fel voltak hevülve a nagy lelkesedéstől. Az emberek valami jobbat, megkönnyebbülést, győzelmet vártak a háborútól. Sokszor lehetett hallani: „Aztán csak gyorsan lássátok el a baját azoknak a ráckoknak, és gyertek minél előbb haza!” Mink katonák is azt hittük, hogy

ez csak egy kis kirándulás lesz. Mert hiszen mink hatalmasak vagyunk. Minket csak arra tanítottak, hogy mindig és mindenkor csak mink győzünk, másképp az nem is lehet. Hej, de nagyon zöldfülűek voltunk még akkor!

1914. július 28-án meglett a hadüzenet, még aznap az állomáson bevagoníroztak bennünket, és vittek vissza, most már vonaton, Pancsován túlra, majdnem ugyanarra a helyre, ahol azelőtt gyakorlatoztunk. Július 29-én este a kapitányunk ismét lelkesítő beszédet tartott, és parancsba adta, hogy az éjjel egy csapat a „Senki szigetéről” átrándul a szerb oldalra, ott el kell vágni a sürgöny- és telefondrótokat. Van ott egy kis falu egy kisebb vashíddal, a hidat fel kell robbantani, a falut pedig minél több helyen fel kell gyújtani. Azután megkérdezte, ki vállalkozik önként. Persze hogy mindenki menni akart. Attól féltünk, pár nap múlva vége lesz a háborúnak, és még majd azzal sem dicsekedhetünk, hogy odaát voltunk Szerbiában.

De hát az nem úgy megy ám! A hadi tudományhoz csak a generálisok, tábornokok értenek... Hiszen azok már alig várták, hogy egyszer az ő kezükben legyen a hatalom. Azt most már nem egykönnyen engedik ki a kezükből. Most eljött az ő idejük. Lehet babérokat, érdemeket, kitüntetésekét szerezni. Nem megyünk neki mindjárt nagy erővel az ellenségnek, ráérünk, van idő! Csak úgy aprádonkint, itt-ott csipkedjük őket.

Elég az hozzá, hogy az első tűzpróbara csak mintegy harmincunkat válogattak ki, és mellénk osztottak még harminc temesvári bakát. Egy fiatal zászlós volt a parancsnokunk. Amikor besötétedett, egy úszóhidon átmentünk a „Senki szigetére”. Kicsi, fehérre meszelt, alvó házikókból állott egy halászfalucska. Nyomasztó nagy csend volt, mintha ott senki nem élne. Egy kutyaugatás se, semmi nesz. Csak két kakastollas magyar csendőr jelent meg, mindjárt, ahogy partra szálltunk. Azok is suttogva csendre intettek, mert a sziget túloldalán a Duna elég keskeny, és az a sötét, néma túlsópart, az már ott Szerbia...

Az első dolgunk az volt, hogy a halászoktól összeszedtünk tizenöt csónakot. Minden halásznál fel volt kötözve egy csónak az eresz alá. Azokat szépen vállra kapva, négyesével lopakodtunk le a sziget túloldalára, a szerb Dunához. Mikor már nagy részünk lent volt, az utolsók közül valamelyik megbotlott, úgyhogy a csónakot elejtették, s az nagyot puffant. Erre a túloldalon egy tűzszalag villant, utána nagy ropogás, és a golyók már ott sivítottak a fejünk felett. Így hát eldördültek az első puskalövések. Most már szó sem lehetett arról, hogy itt átmenjünk, mert itt észrevették. Lehúzódtunk a víz mentén úgy egy kilométernyire, ott a csónakokat rajvonásban nekiirányítottuk a túlsó partnak, és nagy csendben eveztünk. Már túl voltunk a Duna közepén, azt hittük, itt nem vár senki, mikor egyszer csak irtózatos sortüzet kaptunk. Egyfolytában tüzeltek ránk, mégpedig robbanó dumdumgolyókkal, úgyhogy a gyenge faladikok egymás után lyukadtak ki, a víz ömlött beléjük. Két hidász súlyosan megsebesült, egyiknek a térdét roncsolta szét a lövedék, a másik haslövést kapott. De

most már nem volt más hátra, mint teljes erővel neki a sötét partnak, majd óriási hurrá-kiáltással, szuronyrohammal nekik mentünk. Azok azonban a nagy sötétben megfutamodtak előlünk. Mink utánuk rohantunk, egy nagy tábla kukoricásban ránk tüzelve bevártak bennünket, ott aztán közelharcban valóságos mészárlás indult. Szerencsénk volt, hogy nem lehettek többen hús-huszonöt embernél, ezeknek nagy része ott maradt, a többi elmenekült.

Egy pár fegyvert összeszedtünk, és most már mink is menekültünk, futottunk vissza a csónakokhoz, de egyiknek sem vehettük már hasznát, mind félig vagy egészen elmerülve állt. Most már mit csináljunk? Csak futottunk a part mentén, amíg szerencsénkre egy szerb vízimalomhoz értünk. Ott két jókora dereglye ki volt kötve vasmacskával, az egyik félig telve kukoricával, a másik szénnel volt megrakva. Azokba beleugráltunk, a zsákmányolt fegyvereket és a sebesülteket beleraktuk, a köteleket elvagdostuk, és holmi rudakkal átirányítottuk. De inkább a Duna sodra vitt át minket a „Senki szigetére”. Éppen ideje volt. Mert alighogy partot értünk, megérkezett a szerb erősítés, és olyan golyózáport kaptunk a szerb oldalról, hogy alig tudtuk magunkat a vékony gyümölcsfák mögött fedezni. Éppen egy szilváskert volt ott, ahol kikötöttünk. Mink is erősen lőttünk vissza rájuk, úgyhogy már egészen megvirradt, amire az első harc elcsendesült, és kezdtünk a sziget belsejébe húzódni. Csak akkor néztünk egymásra, s alig ismertük meg egymást. Sápadtak, szinte zöldek voltunk az átélt izgalomtól, nyakig sárosak, sőt véresek. Néztük egymást: hát ilyen a háború, hát itt meg is lehet halni?! Aminthogy meg is halt még a dereglyében a haslövéses szakaszvezetőnk. Ezt aztán nagy pompával eltemették, mint első hősi halottat. Minket pedig napiparancsban az egekig dicsértek, és mindnyájunkat egy fokkat előléptettek. Csak azután másnap mink már nem jelentkeztünk önkénteseknek, csak hallgattunk. Mentek mások. Azután azok is hallgattak. Így ment ez mindaddig, amíg mindenki meg nem kóstolta ezeket az értelmetlen kiruccanásokat.

Egyszer egy este már senki sem nyújtotta fel a kezét. És akkor a mi kapitányunk, a báró úr, rettenetesen dühbe gurult, mindennek elmondott, legyávozott bennünket. Azután nem volt önként jelentkezés. Felállították a századot, kiolvasták, hány emberre, kikre van éppen szükség, és – jobbra át, indulj! Menni kellett, akit ahová a parancs beosztott. Ellenzegülés esetén főbelövés járt volna. Így kezdődött, így indult el az az örület, az a mészárlás, amit akkor világháborúnak neveztek el. Mert amíg mink itt Szerbiánál ilyen portyázó csatározással töltöttük az időt, addig a kulisszák mögött kialakultak és elkészültek a világméretű tervek, hogy minél tovább tartson és minél nagyobb mérvű legyen az emberpusztítás. Egyik részről Oroszország, Franciaország és Anglia, másik részről Németország és Ausztria–Magyarország kölcsönösen hadat üzentek egymásnak. Mintha a világ négy sarkát gyűjtötták volna fel egyszerre, a tűz elharapódzott, másokat is magával sodort, és elkezdődött az emberirtás, minden borzalmaival.

1914. augusztus vége felé a mi századunkat az orosz frontra rendelték. Bevagoníroztak bennünket, és csak Galíciában, a Visztula folyó mellett álltunk meg. Egy Szandomierz nevű orosz városka irányába, a két tűzvonalközött, hidat kellett vernünk a folyón. Ekkor kezdtük megismerni, mit jelent ágyútűzben hidásznak lenni. Kötetre menő történetet tudnék csak arról elmesélni, amit személyesen átvészelttem, átszenvedtem, de ennek itt semmi célja. Hiszen a hivatásos írók rengeteg háborús históriát megírtak már. Én most a velem megtörténtek közül egy-egy egészen más színezetű élményemet, emlékemet mondom el, amelyeket elfelejteni nem lehet. Én nem csodálkozom azon, hogy az ember megtanult imádkozni. Évmilliókkal ezelőtt, amikor még szinte állati sorban, négykézláb a földön ugrált, kúszott-mászott, földüregekben, barlangokban lakott, mikor még beszélni sem tudott, szűkölvé üvöltött vagy csak nyöszörgött, ha félt valami szörnyetegtől vagy az akkoriban sűrűn előforduló, megisméltendő elemi csapástól – rettegve vackának legmélyebb zugába húzódott, ám a két mellső lábát már akkor is összekulcsolta, és fogadkozott magában, hogy soha többet nem mutatkozik a szeme előtt annak az ijesztő valaminek, nem ingerli maga ellen a nálánál sokkal hatalmasabb brontosauruszt vagy egyéb félelmetes szörnyeteket. Csak még most az egyszer meneküljön meg tőle! Viszont, amikor azt érezte, hogy ő a hatalmasabb, az erősebb, és legyőzte a nálánál gyengébbet vagy butábbat, akkor röhögve, üvöltve kéjelgett a kegyetlenségben. Hát ez az ősvadság még ma is, a kultúra magas fokán is teljes egészében uralja az embert. Nézzük csak a második világháborút, a tobzódva pusztító, fasiszta német hadsereget. Milyen fennhéjázóan fölényes, gőgös volt a snájdig SS-katona mindaddig, amíg ő volt felül. És amikor órá járt a rúd, hogy lerongyolódott, megtetvesedett, milyen gyámoltalan, gyáva lett az addig beszélni is csak lármázva, hengegve beszélő hitlerista hős!

Mikor beleparancsolnak a halál torkába, ahol záporként hull a gránát, zivatarként sivít a gépfegyvergolyó, s neked ebbe a tűzesőbe bele kell menned, előre kell törnöd, tudva azt, hogy esetleg nem halsz meg, de kilövik a szemed, vagy a robbanó lövedék leszakítja a karod vagy a lábad, akkor bizony kitör belőled a sóhaj: Édesanyám, miért szültél e világra! És fogvacogva imádkozol. Viszont, amikor jól menne a sorod, békességben élhetnél, de nagyon is biztonságban, erősnek és hatalmasnak érzed magad, elbizakodol, hengegve vered a melled: én nem félek senkitől! A gyengébbet lenézed, az öreget kicsúfolod, a tehetetlent megveted: mindig azt keresve, kibe köthetsz bele, verekedni akarsz... Azt hiszem, már az ősi időkben is ezért a sok emberi hitványsággért lett az imádság.

A világháború kitörésekor én szintén fiatal, elbizakodott voltam. Nem voltam vallásos, mégis, most az ilyen vonatkozású dolgokat írom le, amik velem akkoriban megtörténtek. Amikor kitört a háború, írtam haza édesanyámnak, hogy már kint vagyok a harctéren. Egyszer éppen egy nehéz feladat előtt kaptam tőle levelet. Azt írta, amit talán a legtöbb édesanya a harctéren levő fiának:

„Vigyázz magadra, fiam! És ne félj, *én majd imádkozom érted.*” Mit is írhatott volna mást? Mégis, akkor valahogy megnyugodtam. Tudtam, hogy van valaki, aki aggódik és imádkozik érttem.

Amikor Szerbiából az orosz frontra vittek bennünket, úgyszólván az egész Magyarországon keresztülatztunk. Majdnem minden állomáson sok jó enni-valóval, virágesővel fogadtak bennünket. Sok fiúnak kijöttek a hozzátartozói, akik arról a környékről valók voltak, és ott még egyszer elbúcsúzhattak. Nekem bizony arrafelé nem volt senkim, sehöl senki nem várt. Már fent jártunk Felső-Magyarországon, a mai Szlovákiában, mikor egy kis állomáson tovább vesztegeltünk, mert be kellett várni a szembejövő vonatot. Ott is szólt a muzsika, a fiúk táncoltatták a kint lévő lányokat, menyecskéket. Én ott ültem a vagon ajtajában, néztem a mulatozókat. Egyszer csak megáll előttem egy ügyes diáklány, és idead nekem egy kicsi, selyem nemzetiszínű zászlót. Csak akkora volt, mint egy fél zsebkendő, még kis rudacskája is volt. Arra kért, vigyem ezt magammal a harctérre, és ha vége a háborúnak, hozzam neki vissza, hogy legyen egy szent emléke. Hamar írjam fel az ő füzetjébe a nevemet és a század címét. Az ő neve rajta van a kicsi zászlón. Mondom neki, hogy hátha én soha nem jövök vissza, ott maradok a harctéren... Rám nézett furcsán, olyan nagyon megnézett, és azt mondta: „Ne félj, *én majd imádkozom érted.*” Még megmosolyogtam, milyen nagy hazafi, milyen vallásos, és hogy egyszerre csak úgy letegez ez a kislány. Közben bejött a várt vonat, és mink továbbindultunk. Míg a vonatunk messze el nem kanyarodott, ő még mindig ott állt és integetett. Mikor már nem láttam őt, akkor néztem meg jobban a kicsi zászlót. Ügyes kézimunka volt, finom selyemből. Az egyik oldalán aranyozott szállal ez volt behímézve: „Éljen drága hazánk, Magyarország”, és alatta az ő neve: „Rajcsányi Irma, Zebegény”. A katonablúzom zsebébe, a szívem felett volt egy anyámtól kapott kicsi imakönyvem, abban szépen elhelyeztem a zászlócskát, és évekig, mindenféle körülmények között ott őriztem. Egyszer mégis elvesztett, mert egy éjjel, egy vakmerő támadáskor rohamhidakat, létrahidakat kellett egy keskeny, de elég mély patakon átdobni, hogy a gyalogság nekifut-hasson a túlparton beásott oroszoknak. Derékig erő vízben, a nagy fegyvertűzben a vállunkon cipelve dobtuk át ezeket a gerendákat. Egyszer hirtelen lehajoltam, hogy védjem magam, mert a sisakomat súrolták a golyók, és ekkor éreztem, hogy a zsebemből minden kiszóródott, mert a gomb valahogy leszakadhatott. Sok tábori lap és az imakönyvem is kiesett, ott bizony nemigen volt idő keresgélni, a patak is elég sebes vizű volt, mégis, ahogy lehetett, kutattam benne, a kis imakönyvet el is kaptam, mert az vastagabb volt, de kinyílt, és a kicsi zászló a sötétben elúszott.

Az eset után egy hétre kaptam ettől a lánytól először levelet, egy gyönyörű képeslapot Pöstyénfürdőről, valami máriacelli kápolnának az oltárát ábrázolta, és csak annyi volt ráírva: „A Szűzanya kegyképe előtt Önért is megemlékezve. Rajcsányi Irma.” Ahogy a dátumot néztem, elhültem a csodálkozástól: ez a

lány éppen aznap imádkozott értem abban a kápolnában, amely napon én olyan életveszélyben voltam. A kicsi zászló elveszett, de én megmaradtam.

És harmadszor is ugyanazok a szavak: „Én majd imádkozom érted”.

Szegény lengyel nép, szörnyen sokat szenvedett az éveken keresztül ott dúló, hullámzó harcok miatt. Többször láttam nőket, anyákat megőrülni, mert szegényes, szalmafedeles házikójuk, falvacskájuk, amely reggel még ép volt, estére vagy egy éjszakán át teljesen leégett, és mindenük odaveszett, sokszor gyermekeik, beteg, tehetetlen, öreg szüleik vagy egy-egy tehénkéjük is. A hirtelen támadt ágyútűzben még menteni sem lehetett. Egyszer egy ilyen összelőtt, égő kis faluból kergettük ki az oroszokat. Éjszakára mink foglaltuk le a még épségben maradt kvártélyokat. Én az Erdei komámmal, akivel mindig összetartottunk, a leégett templomocskával szemben, egy szintén leégett iskolának az udvarán egy kicsi istállófélbe nyitottunk be. Már késő és sötét volt, és hogy szétnézhessünk, én egy gyufát gyújtottam. A gyufa lángjánál a sarokban megláttunk egy asszonyt, karján kisgyerekekkel. Ott állt és mereven nézett ránk. De a gyufa hamar kialudt. Mink rákiabáltunk: ki vagy, mit csinálsz itt?! De az asszony egy mukkot sem szólt. Azt mondja erre az én komám: te, ez egy örült! A nagy izgalomtól hirtelenjében nem tudtunk másik gyufát gyújtani, mert rémes volt az, hogy úgy hallgatott és nem mozdult. Nagy sokára sikerült a hátizsákomból egy gyertyát előkeríteni, és amikor meggyújtottuk, láttuk, hogy az ott egy Mária-szobor a kis Jézussal. Én nem voltam katolikus, de az én Erdei komám katolikus létére nagy izgalmában puskatussal akarta szétverni, de én nem hagytam. Mondtam neki: látod, ezt valaki az égő templomból ide mentette, hogy el ne pusztuljon, és te most szétvernéd csak azért, mert megijedtünk tőle... És oda ágyaztam magamnak a Mária lába elé, lefeküdtem, és mert szörnyen ki voltunk merülve, rögtön, de szokatlanul mélyen elaludtam. Valami nagyon halványan érezkeltem, hogy éjjel mintha riadót fújtak volna, és hogy engem még rángatott is valaki, hogy keljek fel, itt vannak a kozákok. De én egészen el voltam kábulva, holtfáradt voltam, nem voltam képes felkelni. Nem tudtam, álmodom-e, vagy valóban riadó van. Aludtam tovább. Hajnal felé úgy tűnt, hogy egészen jól, hangosan egy női hangot hallok: „Én majd imádkozom érted.” Ekkor felriadtam, és rögtön feltűnt, hogy az én Erdei komám teljes felszerelésével eltűnt. Vajon miért nincs mellettem?

Később tudtam meg, hogy akkor éjszaka elég nagy harc volt a faluban. Többek közt meghalt az én Erdei komám is, elesett több más hűséges bajtársammal, hogy én nyugodtam aludhassam reggelig.

Amikor a tábori konyha megérkezett, én is odasomfordáltam a csajkám-mal a kávéért, mintha én is részt vettem volna a csatában. Soha senki nem tudta meg, hogy én nem voltam ott. Mert bizony hadbírótság elé állították azt, aki a harcból kivonta magát. De engem akkor valami véletlen vagy valakinek az imádsága megmentett. Ez nem kitalálás és nem misztikum. A pöstyéni-máriacelli és a galíciai istállóbeli Mária-szobor közötti összefüggés szóról szóra

meg történt. Vagy nem elég csoda, hogy a mások imádsága engem négy éven át valóban sok hihetetlen helyzetből a legkisebb karcolás nélkül megszabadított?

HALLGA, HALLGA, MIT SUSOG A SZÉL

Lengyelföldről bús regét mesél./ Ott, ahol a Dnyeszter vize zúg./ Van egy kicsi madár járta zúg./ Fából verve van egy kicsi ház./ Szomorúság, ami ott tanyáz./ Öreg szülém könnye úgy szakad./ Hogy kiárad tőle a patak./ Könnytengerben hömpölyög az ár./ Abba vész a fehér arcú cár.”

És bekövetkezett ez a prófécia, amit a magyar bakák úgy és annyit énekeltek. Mert könny- és vértengerben csakugyan elveszett a fehér arcú cár. Különösen szépen, szívbe markolóan tudta ezt énekelni az ő csodálatos bariton hangján, gitárjával kísérve, egy pesti fiú, az én kedves, dalos barátom, Borbély Kálmán.

Zalesciki és Horodenka között sokáig ott hullámozott a harc. Hol innen, hol túl a Dnyeszteren ástuk be magunkat. Néhol alig 50 m távolság volt közöttünk, úgyhogy sokszor a csajka zörgése is áthallatszott, ha az oroszoknál vagy nálunk osztották az ebédet. Persze az ebédidő akkoriban itt mindig éjjel volt, mert nappal még moccanni sem lehetett. A lövészárkokban bokáig érő oltott mészben jártunk, mert az a kicsi köz, ami köztünk volt, tele volt oszlásnak indult hullákkal, és a tüskésdrótakadályokon is mindenféle lehetetlen helyzetben fennakadva, halottak lógtak. Hozzá még olyan kánikulai hőség volt, csak úgy dongtak a kőverre hízott döglegyek, és hulltak bele a sötétben kiosztott leve-sünkbe, ételünkbe.

Hát egy szép, csendes, csillagos éjszakán ez a Kálmán komám elkeseredetten és elszántan kifeküdt a lövészárkon kívülre, megpengette a gitárját, és azon a lenyűgöző bariton hangján elénekelt egy akkoriban új harctéri dalt: „Messze földön, idegenben/ patak partján, völgy ölében/ sírt ásnak...” Valósággal elbűvölte mindkét arcvonalat. Minden megdermedt, elcsitul. Még a szokásos, időközönként megismétlődő kilövések is elhallgattak. Akkor láttam, micsoda varázsereje van egy férfi szép hangjának, énekének. Hogy itt a halál színpadán még a vicsorogva tobzódó kaszás is megnémult, elkussolt, legalább addig a pár percig, amíg a dal zengett. És azt hiszem, ameddig az elhallatszott, szem szárazon nem maradt.

Ekkor kezdődött a két arcvonal között az a különös rokonszenv-megnyilvánulás az orosz és a magyar bakák között. Mert másnap este már odaát szólalt meg egy bánatos harmonika, és csendes kórusban eldúdoltak egy szomorú orosz nótát. Később megindult a cserebere, dohányt kenyérért, cigarettát konzervért cseréltünk. És mintha összebeszéltünk volna, a kötelező lövöldözéseknél a golyók kezdtek nagyon magasan járni. Az orosz és a magyar dolgozó nép kezdte testvérmek tekinteni egymást. Láttuk, hogy mink csak vágóhídra hajtott barmok, áldozatok vagyunk.

De ez csak addig ment így, amíg a felsőbb parancsnokság meg nem neszelte a dolgot. Egy éjjel a balalajkával kísért orosz dal hirtelen félbeszakadt. Nagy nyüzsgés, mozgás támadt odaát, mert leváltották az ezredet. Másnap éjjel ugyanaz történt minálunk, minket is átcsoportosítottak. A fő hóhéraink nagyon is értették a módját, hogyan kell végét vetni a barátkozásnak. A mi dolgunk, hogy csak öljük egymást. Bizony, igaza volt annak a költőnek, Gyóni Gézának, aki ezt a költeményt megírta:

CSAK EGY ÉJSZAKÁRA...

Csak egy éjszakára küldjétek el őket:

A pártoskodókat, a vitézkedőket.

Csak egy éjszakára:

Akik fenn hirdetik, hogy – mi nem felejtünk,

Mikor a halálgép muzsikál felettünk,

Mikor láthatatlan magja kél a ködnek,

S gyilkos ólom-fecskék szanaszét röpködnek.

Csak egy éjszakára küldjétek el őket,

Gerendatöréskor szálkakeresőket.

Csak egy éjszakára:

Mikor siketítőn bőgni kezd a gránát,

S úgy nyög a véres föld, mintha gyomrát vágnák,

Robbanó golyóknak mikor fénye támad,

S véres vize kicsap a vén Visztulának.

Csak egy éjszakára küldjétek el őket,

Az uzsoragarast fogukhoz verőket.

Csak egy éjszakára:

Mikor gránát-vulkán izzó közepén

Úgy forog a férfi, mint a falevél,

S mire földre omlik, ó, iszonyú omlás -

Szép piros vitézből csak fekete csontváz.

Csak egy éjszakára küldjétek el őket,

A hitetleneket s az üzérkedőket.

Csak egy éjszakára:

Mikor a pokolnak égő torka tárul,

S vér csurog a földre, vér csurog a fáról,

Mikor a rongy sátor nyüszörög a szélben,

S haló honvéd sóhajt: fiam... feleségem...

*Csak egy éjszakára küldjétek el őket,
Hosszú, csahos nyelvvel hazaszeretőket.*

Csak egy éjszakára:

*Vakító csillagnak mikor támad fénye,
Lássák meg arcuk a San-folyó tükrébe,
Amikor magyar vért gőzölve hömpölyget,
Hogy sírva sikoltsák: Istenem, ne többet!*

*Küldjétek el őket csak egy éjszakára,
Hogy emlékezzenek az anyjuk kínjára.*

Csak egy éjszakára:

*Hogy bújnának össze megrémülve, fázva,
Hogy fetrengne mind, mind, hogy meakulpázna,
Hogy tépné az ingét, hogy verné a mellét,
Hogy kiáltná böggve: Krisztusom, mi kell még?!*

*Krisztusom, mi kell még! Véreim, mit adjak
Árjáért a vérnek, csak én megmaradjak!
Hogy esküdne mind, mind,
S hitetlen göggyében akit sosem ismert,
Hogy hívná a Krisztust, hogy hívná az Istent:
Magyar vérem ellen soha-soha többet!
Csak egy éjszakára küldjétek el őket.*

(Przemysl, 1914. november)

MENETELÉS RÁKÓCZI-INDULÓRA - ÉS ANÉLKÜL

Már több mint két hete szakadatlanul tart az erőltetett menetelés. Előre-hátra, körbe-körbe, faluról falura, városról városra. Már szinte az egész Galiciát bejártuk. Közben folyton szakad a dermesztő eső. Miért mászkálunk annyit, mintha megkegyültünk volna? Azt mondják, be vagyunk kerítve. Az egész hadsereg egy óriási gyűrűbe van fogva. Ezért ez a kínlódás, nem találunk kiutat.

Annyi igaz, hogy sokszor későn éjjel, máskor napközben, mikor már végleg kimerülve, alig vonszolva magunkat, megálltunk egy-egy kis faluban, hogy itt majd megpihenünk, alszunk egy keveset, alig dültünk le holmi csűrőkben, istállókban – levetközni sohasem volt szabad –, csak éppen leültünk, hogy a már rothadó kapcáinkat megigazítsuk – máris szólt az alárm: itt az orosz, tovább kell menni! A hátunk mögött, a dombokon csakugyan ropogtak a fegyverek, a

hátvédek igyekeztek feltartani üldözőinket. Már füttyültek is a golyók az udvaron, kerteken keresztül. Hogy hol is vesszük az erőt a továbbgyalogláshoz! Se nem eszünk, se nem alszunk, de a füttyülő golyó jó biztató. Megyünk, mint az esztelenek, nem akarunk fogságba esni, nem akarunk Szibériába kerülni.

Néha aztán napokig lövést sem hallunk, de a menetelés szakadatlanul továbbtart. Hajnaltól késő estig negyven kilométert is megteszünk. Már nem is vagyunk katonák, már nincs szakaszokban, századokban való menetelés, csak vonulunk, mint egy szétszóródott karaván. Legfeljebb az egymást elhagyni nem akaró bajtársak tartanak össze, kis csoportokba verődve. Így cammogunk a ragadós galíciai sárban, egymást biztatva: ne ülj le, komám! Mert aki nem bírta tovább, és egyszer leült, az ott is maradt. A lovaink már régen kidültek, az emberek még bírják. A trének, a tüzérek mind lemaradtak. Eleinte még megpóálták a tisztek, hogy miután mi, a menetelő legénység átvergődtünk a sáros dombokon, ránk fogott fegyverrel visszazavarjanak, segítsünk a döglőfélben lévő lovaknak húzni az ágyút. De aztán abba hagyták, mert ők is kimerültek, de meg nálunk is volt fegyver, és a szemek kezdtek vészjóslóan szikrázni. A végén már senki sem törődött semmivel, csak mentünk szétszóródva, egy-egy kiáltásnyira egymástól. Így értünk éjfél tájban Krakkóba.

Krakkó ősrégi, szép lengyel város. Igaz, nem sok erőnk és kedvünk volt nézelődni, halálra fáradtan, éjjel csoszogtunk keresztül rajta. Én csak egy dologra emlékszem. A flaszteres főútján vánszorogtam, a lábamat már emelni sem bírtam, mintha millió apró tű szúrta volna a talpamat. Az út közepén mentem, jobbról, balról láttam az alvó palotákat. Csak itt-ott világított egy-egy emeleti ablak. Elöttem húsz, huszonöt lépésnyire ment a Varga komám, az rám kiáltott: gyere, ne maradj el! Utánam egy jó kiáltásnyira Kőműves Pista komám, annak én kiáltottam: gyere, ne maradj el! Az egyszer visszakiáltott: már nem bírom, nem tudok továbbmenni! És akkor kinyílt egy emeleti ablak, és valaki teljes erejéből verni kezdte egy zongorán a Rákóczi-indulót. Ez olyan furcsán hatott itt, ebben az óriási, alvó lengyel városban, éjfél tájt, ilyen hangoosan a magyar induló... Elbűvölve megálltam, és csak néztem, néztem felfelé. A kivilágított ablakban egy nő jelent meg, és ő is nézett ki a sötétbe. Addig mellém csoszogott a Kőműves komám, és félig zokogva, szinte rám borulva mondja: édes komám, hallod ezt? Mondom: hallom, nem tudom, ki lehet, de azt tudom, hogy minket biztat. És egymást karon fogva, mint valami tépett, fáradt koldusok, továbbvánszorogtunk. Az pedig ott fenn egyre verte, de úgy verte! "Hős Rákóczi, kurucok, előre! Diadal veletek, előre menjete..."

Az állomáson forró rumos teát és kétszersültet osztottak nekünk a vöröskezes lengyel nők. Itt már várt bennünket egy hosszú vonatszerelvény. Akik ideig kibírtuk, megmenekültünk. Hajnalban elindult velünk a vonat. Aki lemaradt, az fogságba esett.

Valahol sikerült rést ütni a szorító gyűrűn, és mink csak Németország határára, egy Radzionka nevű városkában szálltunk ki a vagonokból. Itt pihentük

ki az emberfeletti hajsztát, bevártuk a kiegészítő csapatokat. Mikor újból teljes volt a létszám, ismét bevagoníroztak bennünket, és búcsút intve a galíciai vendégmarasztaló sárnak, egy szép napon még szörnyűbb pokolban, az olasz fronton találtuk magunkat.

KÍSÉRTET A HEGYTETŐN

Isonzo, Tagliamanto, Görz, Udine, Doberdo, Piave, Asiago – mindezeket a poklokat átéltük, már aki átélte... Nekünk, hidászoknak, pionéroknak ugyan-csak kijutott belőlük. Mennyivel gyilkosabb hatása volt itt a gránátoknak a csupa szikla, köves talajon! Itt nemigen döglött be, mint a puha, sáros földű orosz fronton. Vicsorogva tombolt, dőzsölve robbanta szörnyű huszonnyolcas gránát. Ha belevágott egy sziklába, tépte, szaggatta, és a szanaszét repülő kövekkel megkétszereződött a hatása. Bizony, nem húsból és vérből való hitvány embereknek kellett volna lennünk, hogy azt a szörnyű ágyútűzet állani tudjuk. Hanem, ha csupa vasból, páncélból lettünk volna is, semmit sem ért volna. Aki azt mondja, hogy az ilyen gyilkos tűzben van hős, az hazudik.

Hogy lehet ott hős egy tál reszkető kocsonya, egy puha agyaghalmaz, az ember, ahol évmilliók óta fennálló sziklák, hegyóriások roppantak össze, mint egy térdre roskadtak. Igaz, hogy az ember mégis csúszott-mászott, kecmereggett, nyüzsgött, mint valami szívós féreg. A vére befestette a sziklákat vagy a kék Isonzo vizét, a teste szanaszét hajigálva a kövek között, itt egy láb, ott egy törzs, az agyveleje szétloccsanva, mindez együtt büzlött az elhullott lovakkal, öszvérekkel és egyéb állatokkal. Még temetni sem lehetett, mert a sziklás talajban nem tudtál elég mély gödröt ásni, és a már eltemetett halottakat úgyis újból kihajigálta a folyton tomboló gránátok robbanása.

Jaj volt az élete a szegény pionérnak ebben a piszkos háborúban. Ha előnyomulás volt, legelől kellett járnia, hogy az aknákat felszedje, a felrobbantott hidakat helyrehozza, hogy az üldözés fenn ne akadjon. Ha mink futottunk, akkor a pionér leghátul maradt, s mikor már az ellenség a hídra lépett, ő akkor robbantotta fel azt. Mikor megállt a front, állóharc folyt, akkor az ő dolga volt a fedezékeket kiépíteni, a baka urak orra előtt drótakadályokat és mindenféle majomfogót felállítani. Ha itt elvégeztük, vittek át egy másik vonalra. A bakák a jól kiépített fedezékben még alhattak is. Minket pedig az örökké veszélyesen lőtt utakon ide-oda rendelgettek. Nekünk soha nem volt megállásunk.

Így történt, hogy egyszer egy éjjel át kellett másznunk egy nagy hegyen, hogy a hegy túlsó oldalán segítsünk a bakáknak fedezéket építeni. Gyönyörű holdvilágos éjszaka volt. Kerülő utakon, libasorban kapaszkodtunk fel az örökké havas tetőre. Ahogy felértünk úgy éjfél tájt, ott egy hatalmas katonai temetőt találtunk. A megelőző évben nagy harcok voltak erre, és most szép sorjában, keresztel megjelölve, sokszáz sír domborult, nagy csendben pihen-

tek itt, akik már bevégezték a háborút. Megilletődve lépkedtünk a temető szélén. Egyszer csak látjuk a holdvilágnál, hogy az egyik sír mellől felemelkedik egy bebugyolált női alak, és elindul a temető túlsó oldala felé. Az egyik fiú elkiáltotta magát: nézzétek, kísértet! Mert furcsa is volt az, hogy itt, ahol a közelben senki nem lakik, senki nem él, fent a havas tetőn, egy katonai temetőben éjfélkor egy asszony mászkáljon. A kapitányunk utánaküldött négy katonát, és azok vissza is hozták. Látszólag szegény, parasztkülsejű olasz asszony volt, de tudott törve németül. Azt beszélte, hogy innen húsz kilométerre, egy kicsi faluból való, és hogy innen a frontról egy osztrák sebesült katona mesélte neki, hogy ebben a temetőben olvasta az ő urának a nevét, és ő azt a sírt meg is találta. Nekünk is megmutatta. Voltak itt olaszok, magyarok, németek és különféle más nemzetiségűek, akik már örök álmukat aludták. Kérdeztük, hogy bírt idáig jönni, hogy nem fogták el. Azt mondta, mindig éjjel, egyik hegyről a másikra, járatlan utakon jött. Azért jött, hogy meggyőződjék, csakugyan az ő ura nyugszik-e itt. A kereszteken pontosan fel volt tüntetve a név és a születési dátum a katonai halálcédulák szerint. És most mink mégis elfogtuk... A kapitány összeállított egy patrult, és egy altiszt kíséretében leküldte a tábori csendőrségre. Ha igaz volt, amit mesélt, remélem, megszabadult, ha kém volt, meghalt.

Még sok mindenről lehetne írni, sok érdekes, különös kalandot elmesélni. Nevezetesen, többek között, beszélni lehetne az „emberről”, aki a harctéren is az ördöggel cimborál. Mert hogy tudott ott szerezni, ahol nincs – ahol csak éhínség és halál van –, húst, zsírt, lisztet, tojást, vaját, sőt francia pezsgőt, szivart és három csillagos konyakot, nem is keveset, hanem sokat. Bizony, luciferi teljesítmény volt, valóban varázserő kellett hozzá. Itt láttam, hogy ilyen emberek is vannak, akik a föld alól is elő tudják teremteni, amit nagyon megkívánnak.

Aztán leírhatnám, hogy átkozta meg az egész hadseregünket, két kezét az ég felé emelve egy magas hegyen, egy kilencven esztendő, hófehér szakállú, olasz aggastyán. Ilyen átkot még soha életemben nem láttam, nem hallottam, de megéreztem, hogy van és lesz foganatja. Szinte hátborzongatóan éreztem, hogy mink ezt a háborút csúfos kudarcba fúlva fogjuk elveszíteni.

És még írnom kellene arról is, hogy egyszer milyen véletlenül kihallgattam, hogy sírt egy király az éjszakában... De hát akkor úgy elnyúlna az én élettörténetemnek a leírása, és benne a háborús történetek foglalnék el a legtöbb helyet. Inkább igyekszem a háborús emlékeket elhessegetni. Még csak a befejező részt írom meg, lehetőleg röviden.

AZ ELSŐ PERCTŐL AZ UTOLSÓIG

1918 nyarán olyan rendelet jött, hogy mindazokat a katonákat, akik kezdettől fogva kint voltak a harctéren, le kell váltani és front mögötti könnyebb szolgálatra vagy a káderekhez kell őket beosztani. A mi századunkban mindössze négyen voltunk még ilyenek. A másik három hazament Szegedre a káderhez – énám a kapitány rám fogta, hogy nélkülözhetetlen ember vagyok, és nem váltott le. Mindössze annyit tett meg, hogy az első vonalból kivont és leküldött a völgybe a kis tréningkhöz, ahonnan élelmezniünk kellett a tűzvonalban lévőket. Ez pedig sokkal veszélyesebb volt, mint kint a vonalban harcolni. A mi tűzvonalunk akkoriban Tirolban volt, fent Asiagónál, kétezer méteres meg még annál is magasabb hegyláncolat gerincein. Az oda vezető utakat éjjel-nappal úgy lőtte az olasz tüzérség, hogy a hegyoldalak szerpentinjeit valósággal leborotválta. Ott még mozdulni sem lehetett, mert az olasz megfigyelők nagyon jól odaláttak. Mégis menni kellett, és azt az utat én többször megtettem. Éjszakánként indultam néhány felmálházott hegyi lovacskával, de a legtöbbje odaveszett, elpusztult. Végül már csak ketten maradtunk, én meg egy sárga mokány lovacska, ezzel jártam végig jó néhányszor ezt a valóságos kálváriát. Neki még nálamnál is több szerencséje volt, valósággal nem fogta a golyó. Egy éjjel, amikor utoljára jártam kint vele – kegyetlenül lőtte az olasz az utakat –, én a fele útnál továbbmenni nem bírtam. Egy leszakadt szikla mögött, hason fekve a sárban, az olasz fényszóró világánál egy üres levelezőlapra csak annyit írtam: küldjétek vissza a lovacskát! A lapot egy biztosítótűvel odafogtam a kenyereszsákhoz, és elindítottam a kis lovat. Ő jól tudta az utat, elkocogott, és hajnal felé vissza is botorkált. A rákötözött fanyereg, a különböző zsákok és főzőmasinák összevissza voltak löve, gránátszilánkokkal kilyuggatva, de ő csak egy-egy kisebb karcolástól vérzett. Ezt is nagyon szerethette valaki...

Ezután már olyan események következtek, amelyek véget vetettek a már több mint négy éve tartó világégésnek. Ilyen volt egy csúf árulás, mely állítólag az olasz származású Zita királyné részéről indult ki. Hogy árulás volt, bizonyítja az a szokatlan jelenség, hogy az utolsó napokban feltűnően sok tisztünk eltűnt, átszökött az ellenséghez. Összes hadállásainkat, még a készülő támadás időpontját is elárulták. Úgyhogy a dolog fordítottja következett be: nem mink leptük meg az ellenséget, hanem az minket. Megelőzött, és minden képzelet felülmúló ágyútűzzel valósággal elsöpört bennünket. Odalent pedig a Piave folyónak a katasztrófális áradása okozta az utolsó offenzíva összeomlását.

A francia–német fronton ezekben a napokban jelentek meg az első amerikai tankok, és keresztülgázoltak a már hírnevessé vált, megdönthetetlennek hitt „Nyugaton a helyzet változatlan”-vonalakon. Pár nap múlva a harcoló felek fegyverszünetet kötöttek.

A HÁBORÚ VÉGE

Összeomlás, pusztulás és fejetlenség követte a fegyverszüneti napokat. Még az első éjjel, mint a kámfor, eltűntek a frontról a parancsnokságok. Hiába telefonáltak összeviassa az arcvonalból, kérték az utasításokat, sehonnan senki nem felelt. Nem volt parancs, nem volt rendelkezés. Tiszteket nem lehetett látni, kivéve néhány alacsonyabb rangút, akik a legénységgel kint voltak a tűzvonalban. Már az első napon felbomlott minden rend és fegyelem. A katonák már amúgy is torkig voltak a sok ámitással, nélkülözéssel, mindenki megundorodott a háborútól.

Elhangzott a jelszó: elég volt, megyünk haza! Megmozdult az egész front. Mint az ürgék, ugráltak ki a fiúk a fedezékekből, a kavernákból, és csak úgy özönlöttek le az utakra. Még csak nem is sejtették, hogy mi lesz ebből. Azt hittük, az ellenség is ugyanezt teszi, ők is hazamennek, és marad minden a régiiben. A hangulat persze nyomott volt, különösen egy-egy régi frontharcos tiszté. Ezek nagyon kétségbeesett képet vágtak. Egy öreg kapitány egyszer csak a földhöz verte a sapkáját és így kiáltott fel: „Hát ezért volt minden?! Ezért volt az a tengernyi áldozat és szenvedés?”

A dolog akkor kezdett gyanússá válni, amikor egy egész teherautó-karaván, olasz és angol katonákkal telezsúfolva, utolért minket. Igaz, hogy vígan integettek felénk, el is hagytak, mentek megszállni a fontosabb pontokat.

Másnap annyit megtudtunk, hogy odahaza forradalom van. Egyesek nagy ujjongásba csaptak. A tisztek leszedték a rangjelzéseiket. Egy este a fegyvereinket máglyára rakatták, leöntöttük petróleummal, benzinnel és felgyújtottuk. A front mögött mindenütt égtek az állomások. Akkor láttuk, hogy mi minden volt még hátul felhalmozva. Egész barakkvárosok égtek. Mink kint a harctéren hónapok óta nem láttunk rendes ételt, itt pedig térdig gázoltunk a finomlisztben, rizskásában. Hús, zsír, szalonna, kockacukor, csokoládé, dohány, cigaretta égett ott barakkszámra. Harácsolts mindenki, amennyit csak bírt. Voltak, akik ott haltak meg, mert egyes barakkok rumos-, boroshordókkal voltak tele, csákánnyal bevették a hordók oldalát, némelyek nekihasáltak, addig ittak, amíg ott összeestek, és a kiömlő borba, rumba fulladtak bele. Arrább a munícióraktárak égtek, robbantak. Volt állomás, ahol élő állatokkal, vágómarhával rakott tehervonat égett oda. Az állatok irtózatosan bögtek, de megközelíteni sem lehetett a marhavagonokat, mert a közelükben tűzérési muniócióval zsúfolt másik vonatkomány lángolt és robbant.

Így meneteltünk megpakolva. Csak egy hét múlva sikerült végre a mi századunknak is egy hosszú vonatszerelvényt összeállítani egy lerombolt állomáson. Akadt közöttünk egy mozdonyvezető, az vitt el minket egészen Bécsig. A vasútvonal mentén jobbról-balról halott katonákat lehetett látni. Egy egy ilyen vonatot úgy megrohantak, hogy fűrtökben lógtak róla az emberek, és ha

kezük-lábuk kimerült, lepotyogtak. A fedett vagonok teteje is meg volt rakva katonákkal, egy-egy alacsonyabb hídnál vagy alagútnál valami kiálló vas a megpakolt hátizsákkal lerántotta az embert is. Bizony, sokan, akik megúszták a harcteret, útban hazafelé haltak szörnyű halált.

Pedig hiábavaló volt minden cipekedés, Bécsben ugyanis mindenünket elszedték. Egész Bécs éhezett, a szép bécsi asszonyok egy tábla csokoládéért, egy konzervért mindenre képesek voltak. Egy pakli cigarettáért marékszámra nyomták ide az értékét vesztett papírpénzt, és csalogatták a katonákat a lakásukra.

Bécsben ekkor már szuronyos matrózok tartották fenn a rendet, és nekünk addig nem adtak vonatot Magyarország felé, amíg mindent le nem raktunk. Még a zsebeinket is kikutatták, nem viszünk-e revolvvert magunkkal. Akadt közülünk olyan, aki itt halt meg, mert ellenszegült, valóságos harcok folytak az állomás környékén. Még jó, hogy nálunk már nem volt fegyver, hisz a vérontás teljesen felesleges volt, és még több áldozata lett volna az elkeseredésnek.

Végre, mikor mindenünkből kifosztva Pestre értünk, ott széjjelirányítottak bennünket, mindenkit az ő káderjához, hogy szabályszerűen leszereljünk. És majdnem hatéves katonáskodás után, mikor már végre le akartam vetni ezt a megunt katonaruhát. Szegeden kitűnt, hogy nincs meg a civil ruhám, amiben valamikor bevonultam, mert a kaszárnya padlásán a katonaládámat feltörve, kifosztva találtam. Úgyhogy a leszerelési lapomra is azt írták: „Elbocsájtattok kincstári ruhában.”

Most, mikor azt hittem, hogy már szabad vagyok, mehetek haza, kiderült, hogy Szegedtől lennebb, Szőregen, szerb és francia megszálló csapatok vannak, és összefogdossák a még katonaruhában lévőket, viszik kényszermunkára Szerbiába. Így én nagy kerülővel, Békéscsaba felé menve, 1918. november 21-én, hosszú és kínos katonáskodás után, kifosztva, fáradtan, rongyosan, mindenben csalódva, még az életet is meggyűlölvé, végre hazavergődtem Nagylakra.

HEJ, HA ÉN AZT TUDTAM VOLNA ELŐRE

Tizenkét éves voltam, amikor hazulról elkerültem, és huszonhat éves, amikor a háborúból leszereltem. Tizennégy éves távollétem után édesanyámat félig vakon, a legkisebb húgommal nagy szegénységben találtam. Tollat fosztott a jómódú gazdáknak, és ezért kenyeret, szalonnát kapott, abból tartotta fenn magát.

Engem a szívem visszahúzott volna Szegedre, mert ott volt minden ismeretségem, sőt egy félig-meddig jegyesem, akivel a háború alatt végig leveleztem. De hát mégsem hagyhattam itt anyámat. Gondoltam, majd ha a zajok-bajok egy kicsit elcsitulnak, akkor visszamegyek. Mert akkor még nem is álmod-

tam, milyen események fognak itt egymás után bekövetkezni, és hogy pont az én falum, Nagylak lesz a román-magyar határ.

Itthon akkor virágozott az őszirózsás forradalom. Én, hogy valamiképpen biztosítsam a megélhetésünket, kivettem egy kicsi szobát és műhelyt nyitottam. Persze, anyagot kapni nem lehetett, csak feketén, de azt én megfizetni nem tudtam, mert semmi készpénzzel nem rendelkeztem. Így csak az olyan gazdáknak dolgoztam, akik minden hozzávalót tudtak adni.

A forradalomban annyiban vettem részt, hogy feliratkoztam párttagjelöltnek. Volt egy helyi lapunk, a *Nagylaki Hírlap*, abba néhány buzdító költeményt írtam. Ezért aztán a románok bevonulása után, egy besúgónak a „jóvoltából”, bikacsókkal vert el a Blájer-féle ház udvarán egy román lovassági őrmester.

A forradalomnak a legnagyobb hátránya az volt, hogy itt vidéken a vezetést olyan elemek ragadták magukhoz, akik úgy képzelték, a forradalom abból áll, hogy most önkényeskedni, garázdálkodni, a maguk javára nyíltan harácsolni lehet. Ezért aztán a hozzáértőbb értelmiségiek visszahúzódtak, nem merték vállalni a nagy anarchiában a felelősséget.

Engem a forradalom leverése után a legmélyebben az rendített meg (és azt hiszem, nemcsak engem, mert minket akkoriban nagy és mély hazaszeretetre neveltek) – nem tudtuk azt elhinni és alig tudtuk elviselni, hogy az ezeréves Magyarországot így széjjeltépázzák. Megalázva, becsapva éreztük magunkat, annál is inkább, mert mivelünk kint a fronton úgy tétették le a fegyvert, hogy területhódítás nem lesz. Wilson, az akkori amerikai elnök híres 14 pontja, többek között, garantálta a régi határok sértetlenségét. És most tehetetlenül néznünk kellett, hogy mindenki annyit szakítson ki testünkéből, amennyi éppen jólesik neki... És még az fáj, hogy akik nem is olyan régen olyan jó internacionalisták voltak, most azok lettek a legbuzgóbb besúgók, a legnagyobb nacionalisták.

Most itt álltam, egy szót sem tudva románul. Féktelenül tombolt a sovinizmus, a hivatalokban kiírták: „Csak románul szabad beszélni!” Magyarul nem volt tanácsos mukkanni sem. Megtörtént, hogy Aradra utazva, a robogó vonatból löktek ki egy magyar fiatalembert, mert védelmére kelt egy románul nem tudó öreg zsidónak. Aki akkor magyarul beszélt, az bolsevik volt. Ilyen körülmények között itt maradván, itt ragadva, sokszor felsóhajtottam: bár sohase jöttem volna vissza a harctérről!

HALLGATNI ÉS ÉLNI KELLETT TOVÁBB

Miután a határt éppen a mi falunk szélén véglegesen megvonták, láttam, vissza most már nem mehetek, így aztán 1921-ben megnősültem. Magamhoz hasonló vagyontalan, árva leányt vettem feleségül. A szülei valamikor Hódmezővásárhelyről származtak Nagylakra. A feleségem édesapja, Szabó István,

kalaposmester volt. Házasságunkkor már nem éltek a szülei. A szülői házban lakott a bátyjánál, aki szintén a kalaposmesterséget folytatta, neki segített, készítette a kalapokat. Heten voltak testvérek, de különös módon náluk is a szülői ház, a műhely minden berendezésével ennek az egy fiútestvérének a nevére volt írva. Ügyes, élelmes ember volt, jól tudott gazdálkodni. Az apjuk végrendelete szerint állítólag tartozott a lányokat kiházásítani. Csináltatott is a feleségemnek egy szobabútort. Miután megesküdtünk, elhoztuk, berendeztünk egy szobácskát magunknak. Ám alig pár hétre rá beállított a Bandi sógor egy szekér ócska bútorral, azt itt hagyta, az újat elvitte. Azt mondta, ő is nősül, és ez neki kell. Persze sírt a feleségem. Mondtam, hadd el, ő csináltatta, vigye, még szép, hogy hozott ócskát helyette...

Így indult a mi életünk, szegény, érzékeny lelkű, csendes embereknek. Csak a szegénység lehetett a sorsunk is. Azok is maradtunk mindvégig. A kapzsi, a kevésbé érzékeny, az úgynevezett ügyeseké volt a jövő. Ezeken meg is látszott az eredmény, gyarapodtak, rövid idő alatt meggazdagodtak. Emlékszem, amikor az első kislányom megszületett, örömben majd kiugrottam a bőrrömből. Mindenkinek boldogan újságoltam, micsoda öröm ért engem. Volt Nagylakon egy tímármester, az is kezdett már zsírosodni, gazdagodni. Ennél vásároltam néha anyagot. Neki is dicsekedtem, milyen gyönyörű kislányom van nekem. És ez csak úgy foghegyről a szemembe vágta, hogy ezzel ne büszkélkedjek, ez nem dicsőség. Az első megtakarított tízezer lej, az igen, azzal dicsekedhetek, és azután jöhet az első gyerek. No de később ezt meg is ütötte a guta, olyan kövér lett. Belefulladt a nagy gazdagságába.

Nekem soha egyebem a két dolgozó kezemnél nem volt, csalni, szélhámoskodni nem tudtam, soha senkit ki nem zsákmányoltam, magam dolgoztam, tehát meggazdagodni sem tudtam. Adót pedig a két kezem munkája után is annyit róttak rám, hogy kénytelen voltam az önállósággal felhagyni, és 1925-ben Brassóba jöttem munkát keresni.

BRASSÓTÓL – SZTÁLINVÁROSIG

Eleinte azt hittem, sohasem szokom meg ezt az ómódú és akkoriban eléggé különc várost. De hát itt ragadtam, már nemigen volt miben válogatni. Mindenütt egyformán ment. A szíjgyártószakma már akkor érezhetően hanyatlott, olyan kimúlófélben volt. Az egyre fejlődő autóipar fokozatosan kiszorította a lovasfogatokat. Egyre ritkábban került egy-egy luxushámrendelés. Még amikor én Brassóba jöttem, minden jobb orvos és sok úri ház lovasfogatot tartott. De ez lassan megszűnt. A szép lovakat és hintókat fokozatosan felcserélték a különféle márkájú elegáns autókkal.

Volt az akkori Kapu utcában egy Blau Mór nevezetű, elismerten jó szíjgyártómester. Csakhogy vas idegek kellettek hozzá, hogy az ember nála dol-

gozshasson. Régimódi, különös, bogaras, úgynevezett vaskalapos ember volt. Egész héten ordított, fiait, inasait, sőt még a fiatal segédeket is verte. Ennél az embernél dolgoztam három éven át.

Először csak magam jöttem Brassóba, családomat egyelőre otthon hagytam. Feleségem egyébként is lebetegedés előtt állt, a bizonytalanra úgysem jöhetett volna velem. A legidősebb nővére ott Nagylakon jó testvérnek bizonyult, szívesen adott neki egy kis szobát, és ott született meg a második kisleányom, Csirike. A nyár folyamán ide hozattam a feleségemet is két kislányommal, a nagyobbik, Bözsike öt éves volt, a kisebbik, akinek a keresztségben kapott neve Irénke, még pólýás baba volt.

Bizony hogy itt kezdődött még csak az igazi proletáréletünk. Jellemző erre a városra, hogy itt már akkor is nagy lakásínség volt, a piaca drága, és általában a megélhetés Brassóban mindig igen drága volt. Méregdrágán fizettettek meg minden vacak lakható zugot. Ezer meg ezerkétszáz lejecket fizettem havonként egy düledező vityillóban egy poloskás, hitvány szobáért az akkori Kőbánya utcában. Akkor az még nem volt így kiépítve, a mostaniak helyén ócska házak álltak. Ott kaptam volt egy kis szobát egy olyan házban, hogy amikor a nagyobbik kislányunkhoz egyszer sürgősen orvost kellett hívnunk, és a megérkező dr. Herskovics kiszállott a batárjából, megütközve kérdezte: „Hát még itt is emberek laknak?” Mondom, igen, doktor úr, emberek laknak itt, munkások, akik nem képesek bent a városban 1500-2000 lejecket fizetni, mert akkor éhen halnának. – De meg minden háziasszonynak az volt az első kérdése: van gyermek? Ha azt mondtuk, van gyermek, akkor nem volt lakás. Jobban járt az, aki azt mondta, csak egy kiskutyám van. „No, de a kiskutyát mink is nagyon szeretjük” – és az kapott lakást. El lehet képzelni, micsoda uzsoraházbérek voltak, hogy az akkori alacsony kereset mellett 1200 lejt kellett fizetni a periférián is egy hitvány szobáért.

1929 őszén felmondtam Blau úrnál, és végleg felhagytam a hámkészítő szíjgyártó mesterséggel. Már oly ritkaságszámba ment, mint a fehér holló, hogy valaki még új kocsihámot rendelt volna. Az öreg mester mind idegesebb és idegesebb lett. Szombat esténként, amikor fizetni kellett, már akkorákat sóhajtott, hogyha nekem erre lehetőségem lett volna, inkább lemondtam volna a heti béremről. Már mindig a legbelső zsebből, a mellény zsebéből kellett a munkabéreket előkotornia.

A szíjgyártó mesterségnek kezdett véglegesen befellegzeni. Megszűnt egy szép és jó szakma, mely évszázadokon át – és még nem olyan régen is – virágzó ipar volt. Igaz, hogy létezni létezik még ma is, de hát miket barkácsolunk mink, mai, még ki nem halt művelői? Holmi babramunkákat. Hol van ez attól, amikor hetente többször is nehéz ezreket emelt fel a mester egy pár szép, fényes kocsihámért? A régi mester bizony nem pepecselt volna, hogy rossz aktatáskákat megreparáljon. A hanyatló mágnáskorszakkal a parádés hámokat készítő szíjgyártóknak is bealkonyult, véget ért az urizálás kora. Mert jellemző erre a

szakmára, hogy a többnyire mágnásokkal, hencegő urakkal dolgozó régi mesterek maguk is olyan nagyzóló úri tempót vettek fel. Emlékszem, Aradon az én tanítómesteremnek fényes, öt kirakatos, nagy üzlete volt, és feltűnő helyen ki volt függesztve, hogy „Itt szabott árak vannak”. Egyszer mégis előfordult, hogy egy elegáns vidéki úr alkudni mert egy finom bőr utazótáskára. A mester többször hiába mondta, hogy nem engedhet az árból, annak annyi a kiszámított értéke. Mivel az tovább alkudott, kikapta dühösen a táskát a vevő kezéből, és az üvegen keresztül belevágta a szekrénybe, elkiáltva magát, hogy „ez úriembernek való”. A vidéki vásárló leforrázva somfordáit ki az üzletből. A mester beordított nekem a műhelybe: „Andris, gyere, szedd össze az üvegcserepeket!” Ilyen gőgösek voltak a régi mesterk. Az öreg Blauval is megtörtént egyszer, hogy nem ismerve a vevőt, éppen Titulescra, a későbbi román külügyminiszterre kiabált rá, hogy itt nem vagyunk Bukarestben (merthogy ott volt nagy szokás az alkudozás). De később aztán franciára fordult a beszélgetés, és mondhatni, jó barátokként váltak el. De ez a korszak már régen lezárult.

A húszas évek végén nagy iramban indult meg itt Brassóban nyáron a turisztika, télen pedig a sísport. Akkortájt nyílt meg itt egy sportárúüzlet, az akkori Halpiacon, a „Sport Gust”. Ez engem rábeszél, lépjek be hozzá, és kicsivel jobb fizetésért alkalmazott. Akkoriban kezdtük csinálni az első háti-zsákokat, a különféle labdákat, télen szereltük, szíjaztuk a síeket, sítobotokat, különböző sportcikkeket készítettünk. Úgyhogy én hosszú éveken át voltam a Gust-féle sportüzlet alkalmazottja.

Egyszer csak már ez is pangani kezdett, nagyon elszaporodtak a sportüzletek, nagy volt a konkurencia, úgyhogy már a régi sportcég sem tudott állandóan alkalmazni és fizetni. A kisleánykám nőttek, iskolába jártak, ruházni kellett őket, nagy volt a drágaság, a megélhetés mindig nehezebb, a kereset mindig bizonytalanabb. Úgy gondoltam, akármilyen kicsiben, nyitok én is egy műhelyt, szerezzék be nálam a kereskedők, amire szükségük van. 1935-ben megpróbáltam, hátha könnyebb lesz. Kiváltottam az iparendélyt, és itt, ahol most is lakom, csak úgy a konyhában, nyitottam egy kis műhelyt. Csak hát minden tőke és befektetés nélkül. Persze hogy megint csak cseberből vederbe estem. Mert most már a megélhetésen kívül, a nagy házbéren kívül az adót is fizetni kellett, mégpedig pontosan és sokat. Úgyhogy megint csak a kereskedők jártak jól velem. Mert hogy munkám legyen, hogy nálam is rendeljenek valamit, én a gyáraknál is olcsóbban kellett hogy dolgozzam. Az anyagot drágán, kicsiben a helybeli bőrkereskedőktől kellett beszereznem, a bőrgyárak még szóba sem álltak az ilyen egyedül dolgozó kóccsal. Akkoriban kezdett egy itteni cipőkrémgyár, a Schomollpasta gyár reklámcélokból futball-labdákat osztogatni a gyermekeknek, és én ennek éveken át szállítottam a 3-as számú gyermekfutballokat. Persze, olcsóbban kellett adnom, mint a csernovici, bukaresti vagy kolozsvári sportárúgyárak, úgyhogy éjjel-nappal a megszokadásig

dolgoznom kellett, hogy csak az adót, a lakbért és az élelmet kikeressem. Akkor láttam, hogy midegy, akár munkás vagy, akár a magad szakállára küszködöl, ha nincs egyebed a két kezedenél, egyformán nincstelen proletár maradsz. Mert abban az időben nem dolgozni, hanem dolgoztatni kellett, ha valamire menni akartál. Ám ahhoz tőke, vagyon kell, vagy pedig csalni, szélhámoskodni, másokat kizsákmányolni, akkor, ha ügyesen csinálod, az utcán még kalapot emelve, előre köszönnek is neked. Én egyik adottsággal sem rendelkeztem. A fináncok gondoskodtak róla, hogy tőkém soha ne legyen, mert az adómat évről évre annyira felsrófolták, hogy öt éves önállóskodás után, mint egy citromot, kifacsartak, még a munkabírásomat is elvesztettem. 1939-ben félig megvakulva, munkaképtelen lettem.

Ekkor kényszerültem arra, hogy segítséget, segédet fogadjak. Sikerült is egy jóra való, rendes embert kapnom, egy Balogh András nevezetű prázsmári fiút. Annak csak egy hibája volt, hogy adventista vallása miatt szombaton nem dolgozott. Így mink már akkor is olyan előrehaladottak voltunk, hogy hetente csak öt napot dolgoztunk.

Nekem a szemem, a látásom egyre gyengült. Mindkét szememen hályog képződött. Erősebben a jobb szemem, de később a bal szememen is. Úgyhogy már féltem az utcán járni, mert könnyen nekiütköztem az embereknek, és akik nem tudták, hogy nem látok, megtörtént, hogy össze is szidtak. Emlékszem, hogy a kisfiam akkoriban olyan hároméves fiúcska volt, növekedett, és mindenki el volt tőle ragadtatva, egyre dicsérték, hogy milyen szép kisgyerek. Én pedig még az arcát sem láttam, mert már mindent és mindenkit csak mintha valami sűrű szitán keresztül láttam volna. Az ismerősöket is csak a hangjukról ismertem meg. Szerencsére itt a szomszédunkban lakott egy nagy gyakorlattal bíró, jó szemorvos, dr. Puscariu. Ez egyszer alaposan megvizsgált, és rögtön be is utalt a szemkórházba, melynek akkor ő volt az igazgató főorvosa. A jó szomszédság nevében nagy gonddal és vigyázattal ő maga meg is operált. Ez 1939-ben történt, amikor a második világháború kítőrében volt, a németek akkor vonultak be Csehországba. Először csak a jobb szememet operálta meg, mert a bal szememen a hályog még nem volt eléggé érett. Az operáció jól sikerült, egy hónappal utána kaptam szemüveget, kétfélet is, egy 11 dioptriást távolnézésre és egy 13 dioptriást, amellyel dolgozni, varrni, írni-olvasni tudtam. Hosszú idő kellett, amíg megszoktam ezeket az erős szemüvegeket. Eleinte sokat szédültem, járni sem tudtam, mindent kinagyítva, óriásinak láttam. Később a bal szememre egy teljesen fekete üveget kaptam, hogy a hályog ne zavarja a látásomat. Még hosszú ideig így jártam, felemás üveggel.

Két év múlva, 1941-ben készültem, hogy már a bal szememet is megoperáltatom, mert már a hályog megérett, a szem teljesen vak volt. Ekkor váratlanul katonai behívót kaptam. Hiába mondtam, hogy nem látok, be kellett vonulnom az akkori, helybeli hatos huszárkaszárnnyába. Persze, a szemüvegemet itthon hagytam, anélkül csak éppen hogy oda tudtam botorkálni. Ott mindjárt az első

orvosi vizitkor jelentkeztem, hogy én nem látok. Csak hát az nem volt elég, ott nem egykönnyen engednek ki valakit a karmaik közül.

Először beutaltak a helybeli katonai kórházba felülvizsgálatra. Ott hónapokig tartottak megfigyelés alatt, amíg szembetegek többen összegyűltünk. Akkor egy szép napon mindnyájunkat a szemkórházba kísértek. Én előre örültem, merthogy ott dr. Puscariu elé kerülök. Úgy is lett. Ahogy ő meglátott, nagyon megütközött, azt mondta, hát maga mit keres itt. Mondtam, hogy erővel hőst akarnak belőlem csinálni. „Hát nem látják azok, hogy maga vak?! No, majd elveszem a kedvüket!” Nem tudom, mit, de elég sokat írt a jelentésbe, és a szanitéc őrmesternek szóbelileg is kijelentette, hogy ez az ember katonai szolgálatra alkalmatlan. Akkor azt hittem, no, most rögtön hazaengednek. Pedig hát még ezután is jópár hétig ott tartottak, míg egy magas rangú katonai főorvos érkezett valahonnan. Akkor az elébe is vizitre kellett járulnom. Ez csak a dr. Puscariu véleményezésére volt kíváncsi. Miután azt elolvasta, végre aláírta, hogy katonai szolgálatra alkalmatlan vagyok. Így menekültem meg attól, hogy a második világháborúban is részt kelljenennem. Miután a nyúlkáló, csapkodó háborús szörnyeteg karmai közül így megszabadultam, 1942 kora tavaszán megoperáltattam a másik szememet is. Ez mintha nem sikerült volna olyan jól, mert ezzel még ma is gyengébben látok. Ezekben az években már éppen hogy csak tengődtem. Az iparendélyt már régen visszaadtam, mert az adót nem bírtam fizetni. Dolgoznom még nemigen lehetett, még nemigen láttam. Az adventista segédem is egyszer fogta magát, és egy éjjel szépen átlépte az akkoriban rögtönzött Hitler – Horthyféle román-magyar határt. Az itt volt akkor, ide alig 20-25 kilométerre. Úgy elment az én segédem, hogy meg sem állt Kassáig. Még ma is ott él, azóta szép családja van. A székelyből – ez is ritka eset – azóta „ejsze” jó szlovák lett.

1942 tavaszán – nem tudom, hol vette itt magát – felkeresett egy temesvári sportkereskedő. Akkortájt kezdett már egy kis hírnevem lenni, mivel az egész országban én voltam az egyetlen, aki a nagyobb turisztikára alkalmas, külföldi mintájú, különféle svéd, norvég, olasz és svájci medellű, állványos alpinista hátizsákok készítését érttem. Így többfelé elvitték a híremet. Ez az illető eljött hozzám, hogy egy nagyobb rendelést adjon. De mert akkor olyan szánandó állapotban voltam, hogy már műhelyem se volt, a szemoperáció után még csak lábadozóféliben voltam, úgy egyeztünk meg, hogy ha már a szemem annyira meggyógyul, hogy tudok dolgozni, elmegyek Temesvárra, és ő alkalmaz engem. Így is lett, ő beszerzett egy csomó anyagot, és én ott dolgoztam. A családom persze Brassóban maradt. Egyébként én azt mindjárt láttam, hogy ez csak ideiglenes munka lesz, a háború keményen dúlt, már szinte kötéllel fogták az embereket, mindenkit behívtak katonának. Akkor történt, hogy a brassói, helybeli Miess-féle börgyár rátért a katonai felszerelések gyártására, nagyon keresték a szíjgyártókat. A feleségem írta, ha már itt helyben is dolgozhatok, jöjjenek haza, legyen együtt a család. Ki tudja, milyen kimenetele lesz

ennek a háborúnak... Temesváron én a munkát hamarosan bevégeztem. Különben is, az ottani főnökömet is elvitték, talán inkább lágerbe, mint katonának.

Hazajöttem és beálltam az itteni bőrgyárba dolgozni. Dúlt a hitletizmus, a gőgös, embert megkülönböztető rendszer, úgyhogy itt undorító körülmények között kellett dolgozni. A szászok, a svábok egy része, meg akik közéjük álltak, úgy képzelték, hogy az ő fejük az eget súrolja, olyan fenn hordták az orrukat. A munkavezető mester nem is volt szász, mégis nagyobb náci volt a nácinál. A parádés felvonulásokon felhúzta a fekete csizmát, és büszkén feszített a hitlerista uniformisban. Nálamnál jóval fiatalabb volt, egyszer meg is kérdeztem tőle: „Hát magát nem hívják be katonának?“, „Ja – azt mondja –, az nem jár akárciknek.” Mikor a munka végeztével kivonultunk a gyárból, ő erősen kipuderezve, kiondolált hajjal, az ujjja tele gyűrűkkel, nagy elegánsan, egy jókora diplomata aktatáskával odaállt a kapus elé, és önelégületen végignézte, hogy a kapus hogy motoz meg bennünket. A végén ő minden ellenkezés nélkül beült a sofőr mellé a tulajdonos egyik luxusautójába, egy két tisztviselő társaságában, és a kapus nagy tisztelgése mellett kiröhögött.

A gyárban sok orosz fogoly dolgozott, a tímárságnál a legnehezebb munkában segédkeztek. Hatalmas, szép szál emberek, de gyengén voltak táplálva, a legtöbbjük mezítláb, rongyosan. Egyszer megtörtént, hogy egyiküknél valami hulladék talpdarabkákat találtak, meg akarta javítani a rossz bakancsát. Persze, a piperkőc munkavezető sietett bejelenteni, és az igazgató, valami Katz nevezetű külföldi német, a szegény oroszot megbotoztatta.

Utáltam ezeket a pökhendi embereket. Olyan buta és érzéketlen nem voltam, hogy azért a hitvány munkabérért semmit ne halljak, ne lássak, minden gazságra szemet hunyjak. Alig vártam, hogy valamilyen okkal, ürüggyel otthagyhassam őket. Ez hamarosan be is következett.

Életem folyamán többször kerültem ilyen és hasonló helyzetbe. Egyszerűen csak azért, hogy ne legyek szemtanúja vagy hallgató részvevője valami nem szeretem dolognak, bár sokszor azt sem tudtam, holnap lesz-e mitennem, hol laknom, mégis inkább otthagytam csapat-papot, de meg nem alkudtam. Ilyenkor mindig eszembe jutott Petőfinek két verse, *A kutyák dala* és *A farkasok dala*. *A kutyák dala* így végződik:

*S harag múltán urunk
Ismét magához int,
S mi nyaljuk boldogan
Kegyelmes lábait!*

Az utóbbi pedig így végződik:

*Fázunk és éhezünk,
S átlóve oldalunk,*

*Részünk minden nyomor...
De szabadok vagyunk!*

Szóval, szabadnak szabad voltam, de itt volt három gyermek meg a feleségem, magammal együtt öt éhes száj, öten kenyér nélkül. Hát sietve kellett széjjelnézni, hogy megint hol és kinek adhatom el a bőrömet, a munkabírásomat. Volt az akkori Hosszú utcában, lent, a Kereszt utca sarkán egy sánta száz ember, régi szíjgyártó, az öreg Wagner. Ennek még meglehetősen jól ment. Igaz, hogy csak a falusi paraszthámokkal dolgozott, és többnyire csak reparált, a gazdag méhkerti románoknak. Ezek bőven ellátták munkával, az üzlete, műhelye nagyon kéz alatt volt nekik. Ott jöttek, mentek előtte, ott zajlott le az egész méhkerti–brassói forgalom. A műhellyel szemben volt a kocsmá, ott megálltak a szekerekkel, és a hámokra mindjárt meg is itták az áldomást. Az öreg Wagner erre ugyancsak kapható volt, többet tartózkodott a túldalolon, a hosszú asztal mellett, mint ideát a műhelyben.

Hát ő kapva kapott rajtam, amikor felajánlkoztam neki, hogy ha sok a munkája, segítek. Örült, hogy legalább lesz kire bízni az üzletet, a munkát szívesen nyomta a más nyakába. Viszont én is jól jártam vele, mert az akkori válságos, háborús időkben minden szükséges élelemmel elláthattam a családomat. Akkoriban nagy probléma volt a liszt, zsír, hús, de még a burgonya beszerzése is. Az öreg révén pedig a falusiaktól mindezt beszerezhettem. Hozták a lisztet, sőt télen a kövér disznót, mindennel inkább fizettek, csak pénzt ne kellessen kiadni. Beszereztem az egész télire való krumplit, szekérszámra a jó száraz tűzifát. Úgyhogy a legkritikusabb háborús éveket így elég tűrhetően átvészeltük.

1944 áprilisának egyik vasárnapján – szokatlanul szép idő volt – mondom az akkor hétéves kisfiamnak, gyerünk egyet sétálni. Úgyis egy levelet kellett elvinni a postára. A nagyposta épületének háta megett van egy kis magyar evangélikus templom. Éppen akkor harangoztak be harmadszorra. Mondom: „Gyerünk be, és énekeljünk mink is egyet” – és betértünk a templomba. Amikor már az istentisztelet a befejezéséhez közeledett, Nikodémusz esperes úr éppen lejött a szószékről, a Cenk tetején megszólaltak a légvédelmi ágyúk, és ugyanakkor a közvetlen közelünkben már hullottak is a bombák. Ekkor jelentek meg legelőször Brassó felett az amerikai bombázók. A kis templomtól alig százvalahány lépésnyire volt a Kertsch-villa, azt telitalálat érte. A törvényszék épülete körül szintén több bomba hullott. Ám a mérgeket az állomásra és az annak környékén levő munkásnegyedre adták ki. Ott az egész kerületet elpusztították. Rengeteg halott és sebesült áldozata lett már ennek az első és váratlan bombázásnak is. Az ember szinte lehetetlennek tartotta, hogy ilyesmi is megtörténhet, hogy a fronttól távol eső, békességesen ünneplő, csendes várost (a románok éppen húsvét első napját ünnepelték) ilyen gengszter módra föléges-

sék, ártatlan civileket, gyermekeket kegyetlenül lemészároljanak. És mégis megtörtént. Az egy órával azelőtt még gyönyörű kék égből fekete korom hullott. A közeli robbanások légnyomásától a kis templom ablakai mind kirepültek. A nagyposta és a pénzügyi palota körül bokáig érő üvegcserep- és téglatornákban gázolva mentünk kisfiámmal hazafelé. Az emberek lelkét megfeküdte az eddig ismeretlen félelem és aggodalom: az égből nyugalom és békeesség helyett városokat pusztító, embereket gyilkoló bombák fognak ezután hullani?!

És ezentúl nem is volt többet nyugalom. Éjjel-nappal elbődültek a vészt jelző szirénák, és vártuk, mikor ölnek rakásra mindnyájunkat. A folytonos izgalom és bizonytalanság a már akkor is beteges feleségem idegeit annyira megviselte, hogy egy mozgalmas éjszakán én is felpakoltam őt és gyermekeinket a menekültvonatok egyikére, hazaküldtem őket Nagylakra.

Itt Brassóban aztán a fent leírt hangulatban zajlott le majdnem az egész nyár. Még néhányszor bombázták a város különböző üzemeit, különösen az állomást és annak környékét tették tönkre. Szerencsére a város központját nem bántották. Amikor már az üzemeket szétbombázták, azontúl csak átrepültek a város felett, mentek Ploiesti felé, a petróleum vidékére. Brassóban még egyszer rettenetes mérszárlást vittek végbe. A Cenk alatti óvóhelyek egyik fő fedezékét egy egész bombasorozat érte. Ott sok ember szörnyű halált halt. Iszonyú látvány volt, amikor a mentési munkálatok megindultak. Egy óriási halomba rakták a kiásott, szétszaggatott testrészeket. A vér csatornában csurgóit a Cenk alján, mint nyári zápor idején az esővíz. Kezek, lábak, testrészek még a fák tetején is cafatokban lógtak, ahogy a szörnyű robbanás szanaszéjjel hajigálta azokat.

A szovjet csapatok rohamosan közeledtek, augusztus 20–21-én már itt voltak Románia határán. Augusztus 22-én este vonatra ültem, hogy visszahozzam a családomat. Ugyan a nagyobbik leányom, aki már férjnél volt, az egész bombázási idő alatt itt tartózkodott a Kórház utcai lakásán. 23-ára virradó éjjelen a vonatunk valahol Gyulafehérvár környékén állt egy állomáson, amikor híre terjedt, hogy a román csapatok a szovjet hadsereghez csatlakoznak, és a német fasiszták ellen fognak harcolni. Tehát kitört itt az ország belsejében a német–román háború. Alig értem Nagylakra, már környös-körül ágyúdörgés, gépfegyverropogás hallatszott. Aradon kemény ellenállást fejtettek ki a visszavonuló németek. Minthogy Nagylak éppen a román–magyar határon fekszik, a falun kívül ott sem lehetett már járni, mert a golyók sűrűn füttyültek.

Én csak pár napi szabadságot kértem, és őszintén megígértem a rettegő Wagnernek, hogy visszajövök. De meg vissza is kellett jönnöm, mert mindenképpen Brassóban volt. Ott Nagylakon pedig már harmadnapra az a hír terjedt el, hogy a vonatok leállnak, nem mennek egyelőre Brassó, Bukarest felé. A nagylaki autóbuszok már nem is mertek Aradra bemenni. Úgyhogy én a családomat kénytelen voltam még bizonytalan időre otthagyni, magam pedig, hogy visszatérhessek Brassóba, kerülő útra indultam, a Maroson át a Bánátba. Perjámosig gyalog mentem, ott elkaptam az éppen Arad felé induló vonatot, és

bejutottam oda. Itt most már német bombázóktól rettegett a város. Az összerombolt állomáson a sok Bukarest felé utazni akaró ember... Leginkább románok, mert tartottak attól, hogy a magyarok betörnek Aradra. Amint hogy az néhány nap múlva be is következett. Én az egész éjszakát, többszörös légi rádióval, ott virrasztottam át az állomás közelében levő romok között.

Hajnalban összeállítottak egy szerelvényt, és nagy tülekedéssel én is feljutottam, hogy visszajöhessenek Brassóba. Útközben még többször, néha hosszú ideig, a nyílt pályán vesztegeltünk. Azt is mondták, nem megy tovább a vonat, mert előttünk harcok voltak, vagy német bombázókat jelentettek. Legutoljára, beérkezésünk előtt bombázták le a rádióállomást, azt is a nyílt pályán várjuk be. Még láttuk is a dolgukat végzett német repülőket a fejünk felett elvonulni. Lehet, már nem volt több bombájuk, mert talán a mi vonatunkra is dobtak volna. Végre mégis beértünk Brassóba.

Úgy eltűntek, mintha soha itt sem lettek volna Hitler szájhős katonái. Pedig hogy ide voltak már növe! Befészelték magukat egy-egy százcsaládnál, valósággal itthon érezték magukat. De hát füstbe ment az az álmunk, hogy Erdélynek ez a része, Brassótól kezdve, a Bánáton és a Bácskán át egészen az osztrák–német határig örök időkre németek által megszállt terület legyen.

Pár nap múlva megérkeztek az első szovjet előőrsök. Azután özönlöttek, mint az áradat, megdöntve azt a német propagandát, hogy nincs már a szovjeteknek ütőképes hadserege. Most már láttuk, hogy nem taktikából vonulnak vissza a németek, hanem futnak, eszeveszetten menekülnek ezek elől az elszánt, bosszútól lihegő, mindenkeresztülgázoló harcosok elől.

Amikor már Wagnernál sem bírtam tovább, 1945 nyarán újból kiváltottam az iparendélyt, és itt a lakásomon javítóműhelyt nyitottam. Még az itt állomásozó orosz katonáktól is kaptam munkát, mivel szlovák létemre elég jól tudtam velük értekezni, szívesen jöttek, hozták a barátaikat is. Egészen barátságos, jóindulatú embereket találtam közöttük. – Itt meg kell említenem, volt például egy esetem, akkor még Wagnernál dolgoztam, mikor a szászokat összeszedték, vitték őket kényszermunkára Oroszországba. Ott a Wagner házában is lakott egy fiatal szász, aki szintén fel volt nekik írva. De ez megneszelte a dolgot, eltűnt, elbújt valahol. Két orosz katona egy román rendőr kíséretében (akkor még nem volt román milícia) többször odajött, keresték, a műhelybe is be-benéztek, kérdezősködtek felőle. De én semmit sem tudtam, nem is ismerem az illetőt. És hogy már több napon át nem találták meg, egyszer hallom, hogy a román rendőr egyre sugdossa az orosz altisztnak, énrám mutogatva: „Vigyük el ezt”. Az orosz katona egészen komolyan ráförmedt a rendőrré: „Mit gondolsz te?! Azért, mert te úgy szeretnéd, akárkit elviszünk? Nem látod, hogy ez már egy öreg ember? Majd inkább téged viszünk el, ha nem tudod a nyemeckit előadni!” Bizony, ha olyan rosszindulatú ember lett volna az orosz altiszt, amilyen a román rendőr volt, hát könnyen elvihettek volna.

MIÉRT NEM LETTEM PÁRTEMBER?

Emlékszem, most van annak úgy huszonöt éve, hogy ebbe a házba jöttem lakni. Ennek az udvara egy olyan keskeny, alig másfél méter szélességű sikátor. Az embernek a nyaka törik ki, ha az eget látni akarja. A szomszéd háznak, egy három emeletes bérháznak a tűzfala örökre kiszorította innen a napot. Akkoriban sokszor megdöbbenve néztem erre a hatalmas épületre, mindig azt kérdezve magamban: „Vajon mit dolgozhatott ennek a gazdája? Mivel kereshette azt a sok pénzt? Csak téglá mennyi kellett ehhez? Hogyan telt neki ilyen óriási házat építeni?” Én például gyermekkorom óta örökké dolgozom, és nemhogy egy rendes házat, de még egy kunyhót sem tudnék a magam költségén felépíteni. Pedig sem iszákos kocsmázó, sem préda ember nem vagyok. A végén megtudtam, hogy a nagy háznak két aggszűz, két kényes vénkisasszony a tulajdonosa, akik még a saját szobájukat sem tudták segítség nélkül, rendesen felsperni. De a házban lévő vagy húsz lakást méregdrágán ki tudták adni, ami nekik havonta 40-50 ezer lej busás jövedelmet jelentett. Ők csak a párnás ablakokba kikönyökölve bámulták az utca nyüzsgését. Ó, dehogy is szeretném, hogy még egyszer visszatérjen az az undorító, hülye rendszer!

Amikor a volt Romántemplom utcában laktam, a kisebbik leányom akkor tanult járni. Ott totyogott az udvaron, a fal mellett kapirgált magának egy kis homokot. És a gőgös, buta háziasszony a feleségem füle hallatára rákiabált a csöppségre: „Mit kapirgálsz ott? Eredj be, nincs mit keressél az udvaron! Mert felrúglak, mint egy kis békát!” Hát igen, az udvar az ő három elhízott pincsikutyájáé volt. Azok ott összepiszkolhatták, az nem volt baj, úgyis a lakóknak kellett utánuk takarítani. Bizony, több becsülete volt az úri kutyának, mint a proletár gyermekének...

De sok ilyen és ehhez hasonló emlék forrt bennem. Mégsem lettem pártember. Pedig valamikor még rajongtam is az eszméért. Ma is szívvel és lélekkel a dolgozó, a valóban termelő és alkotó munkásság oldalán állok. De talán valamikor mégis másképp gondoltam? Vagy talán a korom az oka, a fáradtság? Lehet, ha talán fiatalabb volnék... Nem tudom. De egyet tudok: Istent megtagadni, Isten nélkül élni nem vagyok képes.

EGY ELÉGÉ KÜLÖNÖS TÖRTÉNET

Ezt neked, fiam, különösen a figyelmedbe ajánlom. Meg ne feledkezzél róla, milyen csintalan, játékos kedvű, pajkos gyerek voltál. Hányszor elszöktél hazulról! A barátok és a játék volt a mindened. Pedig mennyit fenyítettelek, hányszor kikaptál! Néha egész komolyan kihoztál a sodromból. Úgy elvertelek egypárszor, hogy most visszagondolva, sokszor bánom. Hiszen úgysem hasz-

nált. Úgyis csak bekövetkezett, amitől mindig rettegtem. Hogy egyszer valahonnan összetörve hoznak haza. És egyszer valóban megtörtént: két asszony összeroncsolt, törött lábbal, a karján hozott haza. A sok intésnek, fenyítésnek ez volt az eredménye. 1945 nyarán történt, úgy a kilencedik évemben voltál. Hogy hogy tört el a lábad? Azt te nagyon jól tudod. (Mert egy barátoddal cirkuszt játszottatok.) Nem is ezt akarom én elmesélni, hanem más mellékkörülményeit. Ami engem akkor nagyon megrázott, de egyúttal megedzett léleken, és megerősítette hitemet Istenben.

Mikor hazahoztak, rögtön orvost hívtam. A legközelebb itt a szomszédban dr. Nagy Erzsébet volt. Ő rögtön látta, hogy komoly a baj, fent a vastagcomb, a felső lábszár csontja zúzódott szét. (Még most is őrzöm azt a röntgenfelvételt, amelyet későbbben a szanatóriumban készítettek róla.) Számomra szinte hihetetlen volt, hogy azt a lábat, azt a zúzott csontot meg lehessen menteni. De hát egy jó orvos ilyenkor bizonyítja be, hogy érti a szakmáját és érdemes a hírnevére.

És itt kezdődik, amiről én írni akarok. Amikor dr. Nagy Erzsébet látta, hogy milyen a törés, rám nézett és azt mondta: ha ezt a lábat meg akarjuk menteni, úgy ezen itt Brassóban csak egy orvos segíthet, és ez dr. Depner. Ez egy öreg szász orvos volt, akinek itt a Hirscher utcában sebészeti szanatóriuma volt. Leginkább pénzes szász betegek feküdtek nála.

1945-ben a pénz olyan infláció felé fejlődőben volt. Némelyeknek sok papírpénzük volt. Engem bizony infláció idején is elkerült. Ami volt, az is az adóba kellett, alig győztem tömni vele a fináncokat.

A lábadat, fiam, két lécz közé kötve, rögtön kocsira tettünk, és elvittünk a szanatóriumba. Miután dr. Depner megvizsgált, hozzánk egy szót sem szólt, hanem az egyik ápolónővel kivonult egy másik szobába. Pár perc múlva a nővér visszajött, és nyíltan megkérdezte, hoztunk-e pénzt. Hát bizony, akkor mindjárt nem volt nálunk. Kérdeztem, körülbelül mennyire van szükség. Azt mondta, hogy a felvételhez, előlegképpen legalább 75.000 lej szükséges. Nekem mindössze 20-25 ezer lejem volt, annyival nem akartak felvenni. Akkor a rendeléből kivittek a folyosóra, egy asztalra fektettek. Édesanyád melletted maradt, a lábad már hordónyira dagadt. Mondtam, hogy egy órán belül meglesz a pénz. Elfutottam, és azoktól, akiknél volt kinnlevőségem, meg akiknek dolgoztam, azoktól előleget, sőt kölcsönt is felvettem, így összeszedtem százezer lejt. (Akkor még csak kezdődőben volt az infláció, még elég nagy pénz volt a százezer lej, csak később értéktelenedett el egészen a pénz.)

Anyukád már nem győzött várni, majdnem egyszerre értünk haza. Kiszámoltam az asztalra a százezer lejt, odaadtam neki, hogy vigye az orvosnak, vegyenek fel a kórházba. Alig egy fél órával édesanyád távozása után bekopogott ide egy idegen asszony, azt kérdezte, itt lakik-e Jancsik Erzsébet. Mondom, igen, itt lakik. Volt anyukádnak egy kékításkája, egy kicsi ridikülje, abban tartotta mindig a buletinját, kevés aprópénzt, miegymást. Anélkül soha ki

sem lépett a házból, még ha ide a szomszéd üzletbe ment is bevásárolni, akkor is magával vitte. És most az asszony azt mondja, ő itt a sarkon, a Fekete-tempлом mellett virágot árul. A virágokat egy pincében tartja a Honterus-udvaron. Most, hogy lent járt a virágokért, behajítva, szétnyílván, kifosztva ott találta ezt a ridikült. Csak a bulletin volt benne. Azt hittem, kővé változom. Mondom, ebben a táskában az előbb százezer lej volt. Szegény asszony, ő is megijedt, esküdözött, hogy üresen találta. Mikor ez az asszony elment, én lesújtva térdre roskadtam és felkiáltottam: „Úr Isten! Mi kell még? Egy nap alatt ennyi baj zúdul rám. A fiam törött lábbal fekszik a kórház folyosóján. Én nagy nehezen összeszedtem a pénzt, hogy felvegyék. És most az úton a feleségemet kirabolta valaki. Kifosztotta, és az üres táskát a pincébe hajította...” Azt hittem, megőrülök. Magam voltam itthon, a hajamat téptem kínomban. Mi lesz most? Hol veszek hirtelen másik pénzt? És mi lesz a fiammal? Ahogy ott lesújtva térdeltem, mintha szemtől szembe álltam volna Istennel. Mintha hirtelen találkoztunk volna. „Mít vétettem?” – kérdeztem én. És ekkor belépett édesanyád. Én valósággal nekirohantam: „Hol van a pénz?” Csak nézett rám: „Mi van veled? Odaadtam az orvosnak, minden rendben van, már bent fekszik egy jó szobában, közel az ablakhoz.” De mondom: „Hol van a táskád? Hol van a bulletinod?” „Csakugyan – azt mondja –, hol van, hol hagytam?” És a saját testén végigtapogatva keresi, mert ő is tudja, hogy mindig magával viszi. És most ezt a sok pénzt csak úgy csupaszon vitte volna? Hihetetlen, de nem tudta megmondani, hogy hogy vitte. Mikor elmeséltem neki az asszony látogatását, és odaadtam neki az üres táskát meg a bulletinot – nem tudtuk mire magyarázni a dolgot, csak bámultunk egymásra. Abban maradtunk, hogy a táskát valaki a bezárt lakásból, az ablakon keresztül kilopta, kifosztotta és a Honterus-udvar pincéjébe dobta. De én tudtam és tudom, hogy a megtörtént dolgot (vagy mondjam azt, hogy ami megtörténhetett volna) meg nem törtéنتé tette az, akinek minden lehetséges. Aki életében többször így találkozott Vele, meg nem tagadhatja.

Tudom, hogy a fent leírt véleményemre nagyon sok ember mosolyogva jegyezné meg: hát persze, mi is kell már más egy ilyen bácsikának, mint csak hogy imádkozzon és higgyen Istenben. Pedig hát nem egészen így van. Erről megint eszembe jut egy még az első világháborúban megtörtént esetem a felfuvalkodott, beképzelt német tisztekkel. Az olasz fronton történt, a tiroli Alpok aljában. Ide-oda rendeltették a századunkat, a leginkább veszélyeztetett vagy támadásra készülő helyekre. Egy ilyen alkalommal történt, hogy egy eléggé összerombolt olasz városhoz közeledve, az országút mentén jobb kéz felől egyszer csak egy gyönyörű fás liget közepén épségben megmaradt pompás kastélyt pillantottunk meg. A kastélyhoz rendezett fás út vezetett. Az út mentén jobbról és balról, alacsony talapzatokon f ehér márványszobrok díszeltek, mint megannyi görög isten és istennő. A melletttem lépkedő Varga komám megszólal: „No, ha ebben a városban megállunk egy

keveset, hát ide visszajövünk, megnézzük, micsoda szobrok ezek. „Úgy is történt, a piactéren csakugyan letanyáztunk. Alighogy bekaptuk a kávékat, már is rohantunk mi ketten „szobrokat csodálni”. Két külön: én mesterlegény, a barátom földműves parasztfíú. De rajongtunk a szépért, szerettük a jó könyveket, verseket írogattunk és naplót vezettünk háborús élményeinkről... A kastélyt olyan patkóforma alakban vette körül az a szobros sétány. Az egyik végén háborítatlanul besétáltunk, szoborról szoborra, ámulva-bámulva gyönyörködtünk a szebbnél szebb alakokban. Egyszer csak azt vettük észre, hogy az út másik végéhez, a kijáráshoz értünk. Abban a pillanatban egy nagyszámú német őrség szuronysegezve körülfogott bennünket, egy tapodtat sem engedett tovább. A parancsnokuk, valami zöldfülű hadnagyocska, torkaszakadtából (úgy német módra) ordított ránk: kik vagyunk, mit keresünk itt? Biztosan rabolni akartunk a kastélyban! És úgy nézett ránk, mintha valahonnan a dzsungelből odatévedt vademberek volnánk. Mintha nem is lettünk volna együtt harcoló szövetségesek. Irtózva bámult bennünket, pedig mink fegyvertelenek voltunk. Csak hát az volt a különbség, hogy mink harcvonalbeliek voltunk, ő pedig a tűzvonalban még sohasem járt. Ő amolyan front mögötti rekviráló, szóval, csakugyan rablócsapat parancsnoka volt, mégis minket nézett rablóknak. Mikor előreléptem, hogy engedjenek utunkra, hát a töltött browningot a mellemnek döfte: ha még egyet mozdulok, keresztüllő. Bekényszerítettek egy fáskamrafélébe, ránk lakatolták az ajtót, és fegyveres őrköt állítottak az ajtónk elébe. Késő éjjel lett már, amikor a kastélyban egy tisztekből összeállított rögtönzött katonai bíróság ült össze. Tolmácsot kerítettek, és ott összevissza vallattak arról, mit kerestünk a kastély körül. Mikor azt mondtuk, hogy csak a szobrokat néztük, kérdezték, mik vagyunk civilben. Mikor megmondtuk, hogy az egyik földműves, a másik iparos, hasukat fogva röhögtek rajtunk. Az már sehogy sem fért az ő beképzelt „intelligens”, gőgös, buta fejükbe, hogy az egyszerű dolgozó ember is tudhatja, mi a szép. Még akkor is, ha nem német. Azt meg pláne nem tételezték fel, hogy talán én egymagam több nagy író hasznos könyvét olvastam már, mint ők itt a hosszú asztal körül együttvéve.

Hát így vagyunk az Istennel is. Én megtanultam, engem megtanított az élet hinni, én tapasztalatból, meggyőződésből hiszem, félem Őt, és tudom, hogy van. Akik ezért kinevetnek, vagy könnyelműen elbizakodott gőgösök, mint azok a németek voltak, vagy semmit sem tudnak. Akiknek halvány sejtelmük sincs arról, ki és mi az Isten, akik egy húsból-vérből való, szakállas öreg bácsikát képzelnek Istennek, azokkal nem vitatkozom.

Én éppen Tolsztojnak, Csehovnak, Dosztojevszkijnek, Adynak és még sok más idegen és nem idegen írónak köszönhetem az indíttatást, hogy még jobban higgyek, hogy még jobban lássam a valót. Mert ők egyenként – olykor titokban – mindnyájan igenis hittek. Csak néha még önmaguk előtt is – ez is emberi gyarlóság – szégyellték bevallani. De egymás közt mindig vitatták, vallották,

tagadták, hitték, nem hitték – ahogy éppen pillanatnyilag érdekesebbnek látszott, vagy ahogy a körülmények is kívánták. Pedig hát lángeszű embereknek csak hiúságból, csak úgy hősködésből, kérdésből tagadni Istent – legalábbis gyengeség. Mert ők tudják, hogy minden mai és jövőbeli, minden modern tudás, tanítás és tudomány ellenére létezése éppen a sok kézzelfogható bizonyíték folytán elvitathatatlan és megdönthetetlen.

Oh, nem a papokat, egyáltalán nem a papokat védem én. Mert éppen a papok jó részének köszönhető a hitetlenség és istentagadás ilyen nagymértékű elterjedése. Lehet, hogy még lejjebb erre is rátérek, bár nem szívesen bocsátkozom az ilyen vitákba, mert ez mindenkinek szigorúan a magánügye. Én csak éppen arra térek ki, ami elkerülhetetlen az emlékeim leírásában.

1949 őszén az én jóságos feleségem egészségi állapota válságosra fordult. Az elején itthon feküdt, hónapokon át kezelték az orvosok. December hónapban aztán egy hírneves belgyógyász, dr. Raibás berendelte a kórházba. 1950 januárjának vége felé mintha egy kicsit jobban lett volna, ki is jött a kórházból. De ez csak a rengeteg penicillininjekció hatására, amolyan látszatjavulás volt. 1950 májusában végzetes visszaesés következett be, újból súlyosbodott az állapota. És 1950. június 4-én meg is halt az én drága, hűséges feleségem, élettársam, mindenben segítő munkatársam, aki sokkal több volt egyszerű feleségnél, mert értelmes, az élet küzdelmeiben megértő, kitartó, odaadó barátnak bizonyult, akivel érdemes volt mindent megvitatni. Válságos, nehéz helyzetekben sokszor bámulatosan hasznos tanácsokat tudott adni. Gyermekeinket nagy gonddal, önfeláldozással, szeretettel nevelte. Igazi szent anya volt, persze nem „papír” értelemben, de mert egy súlyos gondokkal küszködő, nincstelen kicsi munkáscsaládnak valóságos véd- és őrangyala volt.

Utolsó perceiben is, édes fiam, terád gondolva azt sóhajtott: ki fog téged felnevelni? És hogy te is tudjad, milyen költői lelke volt, ide írom azt a két verset, amelyeket ő már nagybetegen valami könyvből írt ki. Nadányi Zoltán és Juhász Gyula költeményei neki nagyon megtetszettek. Itt őrzöm a leírt sorait a családi Könyvek könyvében.

Nadányi Zoltán

TAVASZ, TAVASZ

*Virágok, friss füvek közt
Tegyétek félre a kést, botot.
Füvek, virágok e két durva eszközt
Nem szívelik, mert bántani szokott.*

*Bot és kés ellensége a virágnak,
Kaszálja, öldösi vakon, vadul,*

*És ellensége az egész világnak,
Mert emberek között is dülva dül.*

*Milyen kár, hogy a világ címerére
Mégis odakerült és ottmaradt
A bot s a kés, az ember szíverére
Fakó mezőkön, nap és hold alatt.*

*Szebb volna ott a világ címerében
Bot és kés helyett, mit megfest a vér.
Szebb volna ott keresztbe téve szépen
Két rózsaszál, egy piros – egy fehér.*

Juhász Gyula

EMBERI HITVALLÁS

*Hiszem, hogy járt e földön egy szomorú, magányos
Galileai férfi, ki harminchárom évvel
Többet tudott, mint minden Cézár, poéta, mágus,
S szelíd szava erősebb, mint minden büszke kétely.*

*Hiszem, hogy az igéje túléli dómok ormát,
Az arany kupolákat, a máglyákat s a kardot.
Hiszem, ha soha nem jő, mit hirdetett, az Ország,
Hogy az az Út, Igazság, melyen ő égbe tartott.*

*Remélem, hogy e földön, mely völgye siralomnak
S csillaga küzdelemnek, a dívadak helyébe
Szelidebb népek állnak, s rózsásabb lesz a holnap,
És nem lesz a bitófán mártírhalott a Béke.*

*Remélem, hogy a munkás megkapja méltó bérét,
És nem lehet henyélni bíborban és selyemben,
S a paloták alatt nem támoanyag az éhség
S ebek harmincadán nem tengődik a Szellem.*

*Szeretem e világnak minden gyönyörűségét
És minden bánatát, a napot és esőt,
A márciusi zsongást, a decemberi békét,
A kelő csillagot – és a lepihenőt.*

*Szeretem kisfiúk és leányok forradalmát
Iskolák udvarán, s a dérvert öregeknek
Bús topogásait, sírok örök nyugalmát,
Csak Mammon, gyilkosunk, csak téged nem szeretlek.*

És ezt a drága lelket vesztettem én el egy szomorú napon. Fentebb úgy említettem, hogy nem papi értelemben volt szent. Ő katolikus vallású volt, de harminc éves együttélésünk folyamán mindössze ha tízszer volt templomban. Nem állhatta az álszenteskedést, a képmutatást. De itthon többször láttam buzgón imádkozni. Munka közben is elénekelt egy-egy evangélikus éneket. Ő is vegyesházasságból származott, az édesapja evangélikus volt.

És talán ezért – az eltemetés idején egy inkább inkvizítori hajlamú, a más felekezetűeket feketén gyűlölő, reverendába bújtatott papi alak nem átalította ilyenforma célzásokat tenni: „Így pogányosodtok el!” Az élőkhöz szólva: „Vigyázzatok, ne mint pogányok haljatok meg!” Talán ezért vádolta így, mert nem járt sülvé-főve gyónni, áldozni? Talán azért, mert más felekezetűhöz ment feleségül? Talán azért, mert nem vette fel az utolsó kenetet? De hiszen ő szentebb volt, mint egy ilyen sötét alak, aki még a halott sírba tételénél is – a szeretet és a vigasztalás helyett – a felekezeti gyűlöletet terjeszti. Aki még a sír szájánál is azt nézi, kinek árthat vagy kít sérthet meg minél súlyosabban. Tehát nem lehetek jó véleménnyel az olyan papról, aki szeret hivatkozni Lukács Evangéliumának X:16. tételére („Aki titeket hallgat, engemet hallgat: és aki titeket megvet, engemet vet meg: és aki engemet vet meg, azt veti meg, aki elbocsátott engemet”) – holott az nem is őrá vonatkozik. Mert ő balgán visszaél az ige jelentésével és fordítva értelmezi hivatását. Ahol gyógyítani kellene, durván feltépi az amúgy is fájó lelki sebeket.

Tisztelet a kivételnek, de bizony sok pap durva és felháborító viselkedése, kapzsisága, sok esetben korlátoltsága, tudatlansága és kényelemszeretete volt az oka évtizedeken, sőt évszázadokon keresztül a Hit ilyen nagyarányú hanyatlásának. És aki csak felületesen is ismeri a vallások, a felekezeti villongások és háborúk történetét, megdöbbenve borzad el, hogy papok voltak, akik szinte kéjelegve végrehajtották a világtörténelem borzasztó kegyetlenségeit. Gondoljunk csak a spanyol inkvizícióra. Ezért kellett győznie a reformációnak is.

Mostanában pedig, a most letűnt évtizedek, az utolsó évszázad folyamán a végzetes hanyatlást a vallásosságban az idézte elő, hogy számos lelkész nem volt arra hivatott. Könnyű és kényelmes megélhetésnek nézték a papi pályát. A legtöbbje azért lett pap, mert a jómódú polgárcsaládok tradíciója következtében vagy még inkább szülői hiúságból egy-egy apa vagy anya elhatározta: a fiamat pedig papnak nevelem. Azután az lett, ha nem is volt arra való. Igét hirdetni, prédikálni nem tudott, a hívek aludtak a templomban. Bizony, nagy kincs és áldás a jó pap. Mert a szomjúhozó lelkek azért mennek a templomba, hogy hinni tanuljanak. Én azt hiszem, a jó papok ezután következnek.

Réges-régen, évezredekkel ezelőtt, a dák és római birodalmat is jóval megelőzve ősrengeteg, átgazolhatatlan, vad bozót, dzsungelszerű, sűrű erdőség borította ezt a területet. Embernek sehol semmi nyoma több napi járóföldre sem. Jóformán sehol semmi emberi település, lakatlan vadon mindenfelé. Félelmetes bölénycsordák csörtetése, bőgése, rég kiveszett különféle vadak, egy-egy hatalmas barlangi medve szörnyű üvöltése, élethalálharcot folytató, viaskodó állatok ordítása kavarta fel néha-néha az őserdő riasztó csendjét. De mindezek között a dühöngők és dúvadak között a legfélelmetesebb a Cenk, a repülő szörnyeteg, a mesebeli sárkány. Valóságos kénfüstös tüzet okádott, mikor vadászni indult és lecsapott a prédájára. Az óvilág barangoló, kóbor vadásza, maguk is még félig vademberek, nevezték el így, és félve mutogattak a hegyre, nehezen ejtve a szavakat, suttogva közölték egymással: ott fent, ott lakik a Cenk! Ez azért volt a legfélelmetesebb, mert leginkább emberekre vadászott. Gyermekekre, de gyakran csinos, fiatal pásztorlányokat ragadott el. Úgy látszik, azoknak a húsa volt neki a legízletesebb falat. Állítólag, ahol ma egy vendéglő van, abban a sziklavájatban, ott lakott a Cenk.

Eltelt ismét néhány ezer év, az emberek már sűrűbben mutatkoztak. Itt is, ott is egy-egy település. Már szerszámjuk, fegyverük, fejszékük is volt. Már nemcsak a vadállatokra vadásztak, hanem egymás ellen is hadakoztak. Kirabolták, legyilkolták egymást, a gyengébbet az erősebb megölte. A nyers erő, az ököljog volt a törvény. Törzsekbe tömörülve éltek. A legvadabb, a legkegyetlenebb, a legerősebb volt a vezérük. A többiek ennek szolgáltak, félve engedelmeskedtek neki. Egy ilyen vad vezér ütött legelőször tanyát a hegyen, ahol valamikor a Cenk lakott. Az ott talált rengeteg emberi és állati csontvázat, csontmaradványt lehajigálta a szakadékba, és a régi szörnyeteg helyén ő ütött tanyát. Későbbben egy „sásfészket”, amolyan várfélt épített magának, innen csapott le a síkságon már erre-arra ágazó utakra, a környező településekre, sőt a távolabb eső, az övéhez hasonló várakat rajtaütéssel megtámadta, kirabolta, felégette. Minden útjáról zsákmánnyal megrakodva tért haza. A zsákmányok között többnyire a legértékesebb a más tanyájáról elrabolt szépséges leányzó vagy gyönyörű fiatalasszony volt.

Nagy erejű, kegyetlen, félelmetes haramiavezér volt ez, úgyhogy a rendes, becsületes emberek fészkének még a környékét is elkerülték. Megint csak suttogva mutogattak a hegyre: ott fent, ott lakik a Cenk. A Cenk mindig valami kegyetlen, óriási szörnyeteget jelentett. Még ma is megvan azaz üde, zöld füves tisztás, ott fent, a hegy nyergén, a Pojána felé vezető úton, ahol uruk gyönyörködtetésére holdas nyári éjszakákon meg szurokba mártott fáklyák fényénél tündéri táncot lejtettek a vezér összerabolt hölgyei. A környező erdőkből vil-

lógó szemekkel lesték őket a bujdosók, a mindenféle üldözött, kivetett, éhező, kóbor lelkek.

Így mesélte nekem ezt egy öreg, mesélni szerető székely bácsi, amikor én Brassóba jöttem lakni. Neki így mesélte az ő öregapja, annak meg az elődei, és így visszamenőleg, lehet, hogy valami igaz is van benne.

Ismét évszázadok múltak el. Hosszú, nagy csend után itt a Cenk tövében is fejszecsapásoktól visszhangzott az erdő. Valami ósláv, morva törzs emberei irtották az erdőt. Itt ütöttek tanyát, le is telepedtek a hegy tövében. És hogy úgy-ahogy, valamennyire védve is legyenek, amolyan kezdetleges várfalakkal, földhányással, karóssal vették körül kicsi településüket, és Barassanak nevezték el. Barassu annyit jelent ósláv nyelven, hogy „megvéd” bennünket. (?)

Mindenféle nomád, barbár, vándorló, harácsoló törzsek háborúi után, időszámításunk kilencedik századában egy új honfoglaló, hazát kereső harcos nép foglalta el ezt a területet, a magyar nép, amely sok viszontagság után itt véglegesen hazát alapított. Csakhogy az itt letelepülő magyarságot is az állandóan be-betörő különféle barbár népek, besenyők, kunok, mongolok, tatárok szüntelenül háborgatták, megrohanták, égették, irtották. Úgyhogy II. Endre magyar király a határok védelmére egy német lovagrendet hívott ide és telepített le. Azoknak, illetve az azok nyomán bejött német lakosságnak az utódai a mai brassói és barcasági szászok. Ők építették fel a későbbi várat, ők fejlesztették ki a várfallal körülvett várost. A hajdani ósláv Barassuból magyarul Brassó, románul Brasov, németül Kronstadt lett (latinul Corona).

Régi nevezetessége a városnak a még ma is fennálló Fekete-templom, valamikor Mária-templom. Nyolcvan évig tartó építésén (1383-ban kezdték el építeni) bolgár kőfaragók és Havasalföldről ideszakadt román munkások dolgoztak, akik a város falain kívül, a hegynek kapaszkodó, úgynevezett Bolgárszegen laktak. A város határának túlsó felén, a völgy irányában pedig német telepésekkel, magyar és román paraszttal érintkeztek az egyre jobban megerősített város lakói. Tőlük vásárolták az élelmet és a nyersanyagot. A legrégebbi iparos céh a szürszabók céhe volt.

Am ez a növekedő, sajátos német város nemcsak a környék parasztjaival, hanem, mondhatni, az egész világgal kereskedett. Keletről nyugatra, Nürnberg és Krakkó felé haladt itt az út, melyen a kereskedők színes, illatos áruikat szállították. Már 1550-ben azt írja Georg Reicherstorffer, Ferdinánd császár titkos írnoka az akkor is híres városról, hogy itt sereglenek össze székelyek és románok, örmények és görögök, és a törökök áruai, amelyeket Moldván és Valachián át hoznak, növelik a város gazdagságát. Reicherstorffer kereskedelmi gócnak, közös műhelynek nevezi a Cenk alatt viruló települést.

Céhek építették a bástyákat és a várfal egy-egy részét, ők tartották karban és szükség esetén ők is védelmezték a falakat. Istentiszteletkor aszerint helyezkedtek el a céhek a templomban, amilyen égtáj irányában a bástyájuk volt.

Amint nőtt a város kereskedelme és hírneve, úgy nőttek és erősödtek a védőfalai is. A völgy felé három falhullám, a hegyek irányában pedig kettő állt strázsát, és három kapuján csak az jöhetett be, akit beengedtek. A Katalin-kapu még ma is áll. Öt karcsú tornya, vastag falai láttán az ember egyre nagyobb tiszteletet érez azok iránt, akik 1559-ben, két évig tartó kemény munka után ezzel a kapuval fejezték be a város harminckét tornyú és hét bástyájú védőövezetét. A magas falak közül csak a templom és a Tanácsháza tornya látszott ki. És olykor egy-egy füstoszlop, mely esetleg újabb boszorkányégetésről vagy éppen tűzvészről adott hírt, amely végigpusztított a zsindelytetőkön.

1688-ban, amikor az osztrák csapatok, Szeben elfoglalása után, fenyegetően közeledtek Brassó felé, a suszterek céhe felkelésre buzdított, nem akarták átadni a várost. Hadat üzentek a császárnak, felkészültek a város védelmére. (Ez volt az úgynevezett cipszerlázadás.) Az osztrák csapatok mégis elfoglalták a várost, és a piacon nyilvánosan lefejezték a felkelőket, vezetőjükkel, a nyolcvan éves Stenner suszterrel együtt. Egy évvel később, bosszúból több helyen is felgyújtották a gyönyörű várost. A lángok pusztításától csak egy-egy szigecské menekült meg. A hajdan hófehér templomnak azóta Fekete-templom a neve.

És most nemrég, 1950-ben, ezt a hírneves, regényesen nagy múltú, több mint hétszáz éves várost „átkeresztelték” Sztálinvárosnak, így akarván hódolni az akkoriban a legnagyobbak tartott, a legjobban dicsőített „munkásvezérnek”.

Brassóból Sztálinváros lett...

ÚGY SZÉP AZ ÉLET, HA ZAJLIK, DE...

1950 őszén újból munkásnak mentem. Bár egyedül dolgozó kisiparos voltam, méghozzá itt a lakásomon, a konyhám volt a műhelyem is, mégis az adómat évről évre olyan veszedelmesen emelték, hogy a végén már egymagam nagyobb adót fizettem, mint ugyanebben a szakmában három mester együtvéve. Pedig azoknak üzlethelyiségük is volt. De hát én nem tudtam a fináncokkal jól románul beszélni, és a szemükben láttam a nagy gyűlöletet. Láttam, hogy mindenáron lehetetlenné akarnak tenni.

Ekkor végleg felhagytam az önállósodással. Először beléptem egy állami intézetbe (amolyan javító, átnevelő intézet volt), ott egy évig mint oktató mester dolgoztam. Majd az intézetnek a városból való elhurcolkodása után beléptem az itteni bőrgyárba munkásnak. 1952-ig dolgoztam a bőrgyárban. Legutóbb olyan egészségtelen, rossz helyre osztottak be, ahol az én koromban nem bírtam tovább maradni. Nemrég egy elég súlyos tüdőgyulladásos mentem keresztül. Az emelésektől fájdalmas jobb oldali sérvet kaptam. Az aranyérbán-

talmaim végül is fisztulává fejlődtek. Hogy betarthassam az orvos utasításait, hogy elejét vegyem az egészségi állapotom súlyosbodásának, és mert a vezetőség nem tudott vagy nem akart megfelelőbb helyre beosztani – végül is kénytelen voltam felmondani és a gyárból kilépni.

Így hát életem folyamán 1904-től 1958-ig, összesen 54 évet voltam a munka (no meg a harc) mezején. Egyszer-egyszer, kénytelenségből, önálló is voltam, de lényegében egymagam, egyedül dolgozó kisiparosként. Soha senkit ki nem zsákmányoltam, és a társadalmi biztosítást is mindig pontosan fizettem. Háromszor voltam önálló, összesen tizenhat évet, harmincnyolc évet munkás voltam, de – az utóbbi éveket kivéve – mind magáncégeknél, és ezt sem tudom kellőképpen igazolni, már mind elhaltak a volt munkaadóim. A legnagyobb baj, hogy nincsenek meg, nem őriztem meg a betegsegélyző könyveimet. Így öregségemre, többféle betegséggel ellátva 250 lej társadalmi segélyből kell megélnem. Nem is annyira az összeg kicsinysége bánt, hanem igenis sért az, hogy ugyanennyit kap akármelyik volt gyáros, volt nagykereskedő, kapitalista, volt kizsákmányoló, ha véletlenül eltöltött valami állami vállalatnál öt esztendő. És engem ezekkel egy kategóriába osztottak, engem, aki születésemtől fogva végig, mindig nincstelen proletár, kétkezi munkás voltam. Aki gyermekkorom óta pusztán csak a két kezem munkájával tartottam fenn magam.

Valahol azt olvastam, hogy Solohov, a nagy szovjet író azt mondta: ő mindig úgy ír, ahogy a szíve diktál, a szíve pedig a párté.

Én is mindig azt mondom, és azt is írom, amit a szívem diktál, a szívem pedig a dolgozóké.

Azt mondják, úgy szép az élet, ha zajlik. Mi mindent megér az ember élete folyamán! Persze, ez attól is függ, meddig és milyen körülmények között él. És hogy éppen akkor milyen, zajos-e vagy csendes, a világ hullámzása. Én például eddigi életem folyamán öt királyt szolgáltam, öt királynak voltam a rendelkezésére bocsájtott, bármire felhasználható eszköze – és mondhatom „hitvány” alattvalója. Mert bizony egyiknek sem voltam a rajongója. No jól van, ez elmúlt. És átéltem két forradalmat is.

Jelenleg pedig egy kommunista irányvonalú szocialista államban élek. Magam is kommunista, de – nem vagyok párttag. Szabad kommunista vagyok. Ez csak annyit jelent, hogy mivel nem bírom eléggé az állam nyelvét, nem tudok jól románul, illetékes helyeken nem tudom a meggyőződésemet, véleményemet kellőképpen kifejteni. De jobb is, ha nem vagyok ott. Mert az értelmes, öntudatos dolgozó ember nemcsak azért született, hogy mindenre jól tudjon tapsolni. Hanem, hogy mindent a munkástestvérei érdekében bátran és hasznosan meg is tudjon bírálni.

1961 – ÚJÉV

Újból Brassó lett a városunk neve.

Tehát eddig, mindössze tíz évig voltunk kikeresztelkedve. Ilyen hibák is előfordulnak a magas fórumokon. Azt a nevet, amelyet jó harmincöt évig valósággal isteníteni kellett, a munkások a gyárban, a gyermekek az iskolában hálaadó dicshimnuszokat tanultak róla – ma azt a nevet már nem is említik. A szocialista államokban jóformán nem volt ház, nem volt lakás, ahol a képe hiányzott volna a falról. És most még a legnevezetesebb ünnepeken sem viszik a felvonulók, a város feldíszített kirakataiban sem látható.

Itt valami nagy hiba történt, még régen. A szocialista országokban az emberek jó része olyan csalódon eshetett át, mint én gyermekkoromban, amikor véletlenül rájöttem, hogy a karácsonyfát nem az angyal hozza...

„ÉLET ÉS TUDOMÁNY”

Lesz-e valamikor a világűrben bolygók közötti, csillagok közötti utazás?

Az elmúlt évben, 1960-ban valóságos versengés folyt: ki tud erről nagyobbat mondani? A két félvilág között pedig tiszta élvezet volt figyelemmel kísérni a küzdelemt: ki tud nehezebbet, ki tud magasabbra felhajítani? Gyermekkoromban mink az iskola udvarán olyan fekete, tömör gumilabdákat (szamártójásnak neveztük) dobogáltunk fel: ki tudja magasabbra hajítani? Hát a felhajigálásban jelenleg az oroszok vannak előnyben. Ők az erősebbek. Magasabbra tudták feldobni a labdát. Nálunk, gyermekeknél is előfordult. Volt köztünk egy vasgyűrű, olyan magasra dobta a labdát, hogy az ott száját tátó kislányok közül az egyik elkiáltotta magát: „No, Mihály, ezt már nem is látod viszont, olyan magasra ment, hogy nem is látszik. Ki tudja, hova lett?” Pedig hát csak a szomszéd kert burjánjai közé esett.

A napokban a kezembe került az Élet és Tudomány egy füzeté. Abban egy pesti csillagász, Lovas Miklós, túlbuzgóságában vagy inkább nagymérvű elfogultságában azt állította, hogy meglátta a Holdban felcsapódó port, mikor a rakéta oda leesett. Hát kérem, ez igazán mese a holdban. Mert akkor már azt is látnunk kellene, amikor a holdbéli szobacica a szőnyeget porolja... No de ne vicceljünk: ezt a Holdat már évszázadok óta, de különösen az utóbbi évtizedekben a legmodernebb műszerekkel, csillagászati távcsövekkel, teleszkópokkal fürkészik, kutatják. És még mindig a legtöbb megállapítás csak feltételezés az óriási kiterjedésű kráterek eredetéről, összetételéről; a magas, több ezer métert is elérő, gyűrű alakú hegyvonulatok közetének minémiségéről. Annyit tudtak róluk eddig megállapítani, hogy bonyolult szerkezetűek. És kérem, anélkül a rakétánál jóval nagyobb kövek is estek a Holdra (óriási meteoritok).

Azoknak a porfelhőjét még senki sem látta? Annak a becsapódó rakétának 380 ezer kilométer távolságról senki sem láthatta a porát.

No és akkor mikor megyünk a csillagokba? Itt van a kezemben egy 1953-ban megjelent csillagászati tankönyv a X. osztály számára. Ennek 166–167. lapján olvasható: A fényév az a távolság, amelyet a fény sugar egy év alatt megtesz. Ezt km-ben úgy kapjuk meg, ha a fény másodpercenkénti sebességét (3000000 km/sec.) megszorozzuk az év másodperceinek a számával (mintegy 31,5 millió másodperc). A hozzánk legközelebb álló csillagból a fény több mint négy év alatt ér el hozzánk. Ahhoz, hogy egy ilyen óriási távolságról fogalmat alkossunk, képzeljük el, hogy a 100 km/óra sebességgel száguldó gyorsvonatnak, megállás nélkül, 46 millió évre volna szüksége ahhoz, hogy e távolságot befussa. — Hát, kedves földi embertársam, hány millió évig akarsz te élni? Vagy kibírsz te nem 300000 km/sec., de ennél jóval kisebb másodpercenkénti sebességet? És még így is hány év kellene, hogy oda juss? De még a távolságon kívül ezernyi más leküzdhetetlen akadály is van! Nos, hátrább az agarakkal, kedves barátaim.

A csillagok, de még a bolygók közötti közlekedés is egyelőre csak vágyálom marad. Majd ha angyalok vagy ördögök leszünk, mert embernek most még fizikai lehetetlenség...

Itt egy másik eset. 1908-ban a szibériai tajgában egy óriási meteorit hullott le. Erről a meteoritról az évtizedek alatt a legkülönbözőbb leírások, magyarázatok láttak napvilágot. Óriási területen erdőket tarolt le, és a becsapódás helyén kilométerekre kiterjedő mocsaras kráter keletkezett. Évekig az a megállapítás tartotta magát, hogy maga a meteorit a mocsár mélyén hozzáférhetetlen. Azután 1927-ben kutató expedíciók keresték és sehol egy darabkányit sem találtak belőle. Most megint csak itt a kezemben ez a csillagászati tankönyv, amely azt mondja, hogy az 1908-ban Krasznojárszktól északra, a szibériai tajgába hullott meteorit tömegét több ezer tonnára becsülik.

És most legújabban, 1960-ban, a repülési mánia évében, fantasztikus megállapítások keletkeztek, megint csak a szibériai Tungusz-meteoritról. Hogy az nem is meteorit, hanem a Venus bolygóról ide látogató atommeghajtású rakéta volt. Szemtanúk leírása szerint nem egyenesen hullott a földre, hanem előbb körberepült, mintegy helyet keresve a leszállásra, közben azonban felrobbant. A robbanás tünetei és utójelei határozottan atomrobbanásra vallanak. (Akit érdekel, érdekesen és részletesen leírva megtalálja az 1960-as Előre-naptárban.) Legutóbb pedig, de ugyancsak az 1960-as napilapokban, a rejtélyes Tungusz-meteoritról az utolsó kutatások eredményeképpen megállapították, hogy az a robbanás következtében a pornál is finomabb apró szemcsékre hullott, úgy semmisült meg. Vajon jön még valamilyen megállapítás? És mi volt hát, meteorit vagy rakéta? De hát kérem, ez itt volt, itt történt a Földön! Mit akarunk mink akkor tudni a tőlünk sok száz, sok ezer millió kilométernyire levő csillagokról? Mivel van baj itt lent a Földön? Az Élettel? Vagy a Tudománnyal?

TARTALOM

Élni és emlékezni (Vetési László bevezetője) 5

Id. BINDER PÁL
Megemlékezés életem néhány eseményéről 9

JANCSIK ANDOR
Szegényember élete 59

ERDÉLYI GONDOLAT KÖNYVKIADÓ
A könyv szerkesztője: JANCSIK PÁL
Műszaki szerkesztő: Pap Levente
Szedés és tördelés: Erdélyi Gondolat Könyvkiadó
4150 Székelyudvarhely, Tamási Áron u. 87
Telefon: 00-40-66-212703
A nyomtatási és kötészeti munkákat a
kolozsvári Ardealul Nyomda végezte
A nyomdai megrendelés száma: 297/1995

ISBN 973-97070-1-7

Az
ERDÉLYI GONDOLAT KÖNYVKIADÓ
gondozásában megjelent

Lőrincz György
Kiment a fény a szememből (Riport)

Nagy Irén
Mégis (Versek)

Beke Sándor
Madártemető (Versek)

Mihai Eminescu
Az Estcsillag (Ráduly János fordítása)

Elek Apó Cimborája – Antológia
(Összeállította: Csire Gabriella)

Nagy Olga
Barangolásaim varázslatos tájban (Esszé)

Székely Útkereső Antológia
(Összeállította: Beke Sándor)

Komoróczy György
Magyar szavaink nyomában (Nyelvművelő cikkek)

Cseke Péter
Korfordulós újesztendő (Szociográfiai riportok)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Nagy Olga

Népi változatok szerelemre és házasságra (Esszé)

Ráduly János

Az árnyékok lakodalma (Gyermekversek)

Beke Sándor

Védtelen évek (Versek)

[Erdélyi Magyar Adatbank]

Comanda nr. 297
Imprimeria „Ardealul“ Cluj

Két életpálya, két emlékirás, két külön világ és mégis sokban ugyanaz. Összeköti őket a nagyjából azonos életkor, ifjúságuk ideje, a század első két évtizede. Ámbár más-más földrajzi területen élnek, gyermekkoruk, kibontakozásuk helyszíne szorongatóan végvári. Az olvasó döbbenetesen szerez majd tudomást arról, hogy mindkét emlékező a maga területén - ahol túlélte és amit megélt - az egyik utolsó tanú: a helyszín, a táj, az életforma megismételhetetlen, és úgy be sem járható többé. Két arc, két emlékező és emlékirat, és mégis egy. Túléltek egy évszázadot, és ez a legnagyobb történelmi tettük. Ennek példáját hagyják reánk, az olvasókra, hogy mi is ekképpen cselekedjünk.

Vetési László

Id. BINDER PÁL - JANCSIK ANDOR
AMINTIRI
EDITURA ERDÉLYI GONDOLAT
ODORHEIU SECUIESC 1995

ISBN 973-97070-1-7